

SIASI 'O SĪSŪ KALAI SI 'O E KAU MĀ'ONI'ONI 'I HE NGA AHI 'AHO KIMUI NĪ • 'AOKOSI 2018

Liahona

**Ngaahi Nāunau
Faka'ilekitulōnika
Tōtoto'ō 'i he
Houalotu
Sākalamēnitī? p. 26**

**Ko e Ouau Hono Hoko
Te Ke Fie Ma'ū, p. 18**

**"He 'Ikai Lava Ke Ta'ofi
'a e Ngaahi Taumu'a
'a e 'Otuá," p. 34**

“I HE TAIMI ‘OKU TAU
MA’U AI ‘A E SĀKALAMĒNITĪ,
‘OKU TAU FAKAFE‘UNGA’I
KITAUTOLU KI HE
MĀLOHI FAKAMA‘A
‘O SĪSŪ KALAIŚĪ.”

‘ELETĀ DALE G. RENLUND MO
SISITĀ RUTH L. RENLUND

Mei he “Ko e Me‘aofa Faka‘ofo‘ofa ‘o e Sākalamēnitī,” p. 18.

18

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

10 Ko e Ngaahi Fakava'e Fakalaumālie ki he Tu'unga Mo'ui Fakafalala Pē 'a e Siasí Kiate Kitá 'i he Ngaahi Me'a Fakapa'angá

Fai 'e Pisope Gérald Caussé
'Oku akoako 'e he Siasí 'a e tefito 'i mo'oni 'oku ako 'i ki he kāingalotú, 'i he ngaahi tu'utu'uni fakapa'angá mo e fakatupu pa'angá.

'I HE TAKAFÍ
Faitaa 'i 'e Leslie Nilsson.

18 Ko e Me'a'ofa Faka'ofa'ofa 'o e Sākalamēnití
Fai 'e 'Eletā Dale G. Renlund pea mo Ruth L. Renlund
'I he'etau ma'u e sākalamēnití 'i he mo'ui tāū, 'oku tau lava ai 'o toutou fakajo'ou e ngaahi tāpuaki 'o e papitaisó.

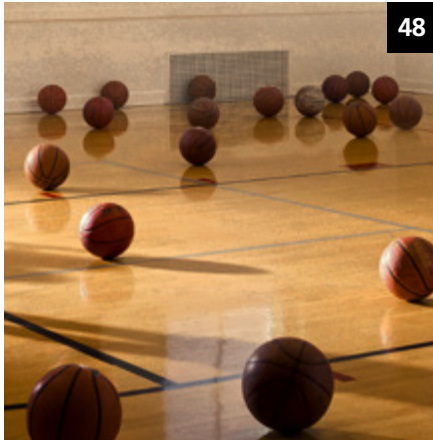
26 Ko e Moihū 'i ha Kuonga Faka'ilekitulōniká
Fai 'e Adam C. Olson
'E lava ke fakalelei 'i pe ta'ofi 'e he fanga ki 'i nāunau faka'ilekitulōniká 'etau moihū 'i he houalotu sākalamēnití.

30 Ako 'i 'aki 'a e Tekinolosíá (Tech): Ko e Fakakau e To'u Tupú 'i ha Māmani Faka'ilekitulōniká
Fai 'e Brian K. Ashton
Te tau lava 'o ako 'i e to'u tupú ke faka'aonga 'i e tekinolosíá ki he lelei kae 'ikai ta'ofi hono fakaaonga 'i 'o e tekinolosíá he loki kalasí.

34 Kau Mā'oni'oni: Ko e Talanoa 'o e Siasí—Vahe 6: Ko e Me'afuaki mo e Mālohi 'o e 'Otuá
'Oku foaki kia Siosefa 'a e mālohi ke toe liliu lea, kae tokoni 'a 'Ōliva Kautele he taimi ko 'ení.

NGAAHI POTUNGĀUÉ

- 4 Ngaahi 'Ata 'o e Tuí: Teuteu 'i mo Siteisi Lea—Senē, 'Aositelēlia**
- 6 Ngaahi Tefito 'i Mo'oni 'o e Ngāue Fakaetauhi: Ko Hono Fokotu'u 'o e Ngaahi Vā Fetu'utaki 'oku Mahu'ingamālié**
- 16 Ko Hotau Ngaahi 'Apí, Hotau Ngaahi Fāmili: Ko e feinga ke Hoko ko ha Fa'ē Poto mo Anga Faka'e'i'eiki**
Fai 'e Liliani Pagaduan-Villamor
- 40 Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní**
- 80 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fe'iloaki: Feinga pē**
Fai 'e 'Eletā Marvin J. Ashton

48

44 Founa Na'e Ako Ai 'a 'Ēliki ke Falala ki he 'Otuá

Fai 'e Richard M. Romney
Neongo e faingata'á mo e mamahi, ka 'oku ma'u 'e he talavou ko 'eni mei Kaná ha tui ki he 'Otuá, 'a ia na'á ne teuteu 'i ia ke tali 'a e ongoongolelé.

48 Ka 'e Fēfē Kapau 'e Hala?

Fai 'e Sarah Keenan
Kapau te tau tuku e ilifia na'a 'ikai lavá ke ne ta'ofi kitautolu mei he feingá, 'e mole 'iate kitautolu ha ngaahi faingamālie mahu'inga ke tupulaki.

Vakai angé pe te ke lava 'o 'ilo'i e Liahona 'oku fufuu'i he makasini ko 'eni. Tokoni: Ko e hā e ngaahi tala'ofa te ke lava 'o ma'u 'i he Tohi 'a Molomoná.

50

50 Kimu'a Pea Uiu'i Koe ki he Ngāuē

Fai 'e Ryan Carr
Ma'u 'a e 'ilo ki he kau faifekau taimi kakatō 'i he'enau fakamatala ki he'enau ngaahi a'usiá mo fokotu'u ha ngaahi founa 'e lava 'e he to'u tupū 'o teuteu ai ke ngāuē.

56 Ngaahi Me'a 'e 5 'e Ako'i ai Koe 'e he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá Fekau'aki mo e Hoko ko ha Faifekau

Fai 'e Charlotte Larcabal

58 Ngaahi 'UHINGA 'e 6 'OKU Tau Fu'u Fie Ma'u Ai 'a e Siasí!

Fai 'e Eric B. Murdock mo Joshua J. Perkey
Ko e ni'ihini eni 'o e ngaahi 'uhinga 'oku mahu'inga ai hono fokotu'utu'u 'o e Siasí ki he palani 'a e 'Otuá ma'atautohi.

62 Ngaahi Fehu'i & Tali

Ko e hā ha ngaahi 'ekitiviti 'e totonu ke u fai 'i hoku taimi 'ataá ke 'ai ke toe mahu'inga ange?

64 Pousitā: Fakahā ki He'etau Mo'ui

65 Ko e Lea Faka'osi: Ngaahi Founa 'e Ono Ke Manatu Ma'u Pē ki he Fakamo'ui

Fai 'e 'Eletā Gerrit W. Gong

70

66 Te u Lava Ma'u Pē 'o Lotu

Te ke lava 'o tali 'a e ngaahi fehu'i ko 'eni fekau'aki mo e lotu?

68 Fakaulo Atu Ho'o Māmá: Ko Ha Fakamo'oni Ngingila

Neongo 'eku ilifia, ka na'á ku vahevahe 'eku fakamo'oni 'i he 'ao 'o e fānau ako kehé.

70 Ko e Palōmesi ke Tuku-e-Keé

Fai 'e Myrna Hoyt
Na'e manatu 'i 'e Timi ha talanoa mei he Tohi 'a Molomoná peá ne 'ilo'i e founa ke ta'ofi ai 'ene ké mo hono kāingá.

72 Tu'i, 'Amanaki Leléi, mo Kuleisi—Konga 1: Ko ha Le'o 'o e Nonga

Fai 'e Megan Armknecht
Na'e fakailifia e nofo 'i Holani he lolotonga e taú, ka na'e 'ilo'i 'e Kuleisi 'e sai pē hono fāmili.

74 'Oku Fakamo'oni 'a e Kau 'Aposetoló kia Kalaisi

Fai 'e 'Eletā Ronald A. Rasband

75 Soká mo e 'Aho Sāpaté

Fai 'e 'Eletā Jörg Klebingat
Na'á ku manako 'i he soká, ka 'i he taimi pē na'á ku 'ilo'i ai 'a e Siasí, ne u 'ofa lahi ange ki he 'Otuá.

76 Ngaahi Talanoa Mei he Folofolá: Tēvita mo Kolaiate

Fai 'e Kim Webb Reid

79 Peesi Valivali: Te U Lava 'o Hoko ko ha Fa'ifa'itaki'anga Lelei!

**'AOKOSI 2018 VOLUME 42 FIKA 8
LIAHONA 14799 900**

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni' a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Māoni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisī 'Uluaki: Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, Henry B. Eyring

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā: M. Russell Ballard, Jeffrey R. Holland, Dieter F. Uchtdorf, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G. Renlund, Gerrit W. Gong, Ulisses Soares

'Ētita: Hugo E. Martinez

Kau Tokoni 'Ētita: Randall K. Bennett, Becky Craven

Kau 'Ētivaisā: Brian K. Ashton, LeGrand R. Curtis Jr., Edward Dube, Sharon Eubank, Christina B. Franco, Donald L. Hallstrom, Douglas D. Holmes

Talēkita Pulē: Richard I. Heaton

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: Adam C. Olson

Tokoni 'Ētita Pulē: Ryan Carr

Tokoni Faipulusi: Francisca Olson

Timi ki hono Tohi mo hono Ētita: Maryssa Dennis, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Jon Ryan Jensen, Charlotte Larcabal, Michael R. Morris, Eric B. Murdock, Sally Johnson Odekir, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Mindy Selu, Chakell Wardleigh, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'u 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, Mandie Bentley, C. Kimball Bott, Thomas Child, David Green, Colleen Hinckley, Eric P. Johnsen, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Emily Chieko Remington, Mark W. Robison, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahataha 'i o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatāta mo e Fakatahataha 'i o e Makasini:

Ira Glen Adair, Julie Burdett, Thomas G. Cronin, Bryan W. Gyi, Ginny J. Nilson, Derek Richardson

Fokotu'utu'u: Joshua Dennis, Ammon Harris

Talēkita ki he Pāki: Steven T. Lewis

Talēkita ki hono Tufaki: Troy R. Barker

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

'Ētita: Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētita: Patrick Taufa

Ko e totongi ki hono fakakāto'a 'o e ngaahi Liahona he ta'u'oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'ēke'ēke: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Māoni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke mā'u 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauoti pe fakakolō.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi faka'ēke'ēke he 'initaneti 'i he liahona.lds.org; 'i he meili ki he Liahona, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe t-meili ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e Liahona (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'a Pule'angā 'i he lea faka-Alapēniā, 'Armenia, Pisilama, Kempoutia, Pulkālia, Sepuano, Saina, Saina (fakafaingofua'i), Koloesia, Seki, Tenima'ake, Hōlani, Pilitānia, 'Esitōnia, Fisi, Finilani, Falanise'e, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisileni, 'Imitonesia, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōlea, Letivia, Lifuēniā, Malakasi, Māseilisi, Mongokōlia, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsia, Ha'amaō, Silōvenia, Sipeini, Suisalanī, Suēteni, Suahili, Takālokā, Tahiti, Tāleni, Tongā, Iukuleini, Eitu mo e faka-Vietinemi. ('Oku kehekehe pē 'a e tu'o lahi hono pulusi, 'o fakatatau mo e lea fakafonua.)

© 2018 e he Intellectual Reserve, Inc. Mā'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti 'o Amelika.

Fakamatala mā'u mafai pulusi: Tukekehe 'o ha toki fakahā atu, e lava 'e he nihi fakafōitutu 'o hiki ha tatau 'o e Liahona ki he'enua fakāongāi fakatāutaha 'oku 'ikai fakakomēsiale (kau ai ki he ngaahi uiuii faka-Siasi). E lava ke tāofi e totonu ko 'eni 'i ha fāhinga taimi pē. He 'ikai lava ke hiki ha tatau 'o ha nāunau visual 'oku fakaha'āi atu hano fakatāputapui 'i he tāfaki 'oku hā ai e tokotaha 'oku 'a'ana 'a e fakatāta. 'Oku totonu ke fakatūasila 'a e ngaahi fēhu'i fēkau'aki mo e mā'u mafai pulusi ki he Intellectual Property Office, 50 E. North Temple St. Fl. 13, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'imeili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

August 2018 Vol. 42 No. 8. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address must be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 507.1.5.2). NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Toe Lahi Ange 'i he 'Initaneti

Lau e ngaahi talanoā pea fakahū mai ho'o fakamatalā 'i he liahona.lds.org

Mā'u ha ngaahi pōpoaki fakalaumālie mo ala vahevahe ('i he lea faka-Pilitāniā, faka-Potukali, mo e faka-Sipeini) 'i he facebook.com/liahona

'Ave 'a e fakamatalā ki he liahona@ldschurch.org

Mā'u ia 'i he store.lds.org Pe 'āahi ki ha senitā tufaki'anga nāunau, fēhu'i ki he kau taki 'o e uōiti, pe telefoni ki he 1-800-537-5971 ('lunaiteti Siteiti mo Kānata)

NGAAHI 'ATA MEI HE GETTY IMAGES

NGAAHI TEFITO 'I HE MAKASINI KO 'ENI

'Oku fakafongā 'i he ngaahi mata'ifikā 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatalā.

'Aho Sāpatē, 18, 75

Akō, 16

Angā'ofā, 70

Faingata'ā, 41, 44, 80

Fakahaā, 34, 56, 58, 64

Fakamo'oni, 6, 34, 68

Fakatomalā, 34, 43

Fāmilī, 4, 16, 40, 72, 79, 80

Hisitōlia 'o e Siasi, 34, 58

Kātaki, 80

Kau Taki 'o e Siasi, 43

Laumālie Mā'oni'oni, 18, 30, 34, 43, 50, 56

Lotū, 41, 43, 44, 66, 72

Mahu'inga

fakatāutahā, 62

Manavasī, 48, 65, 72, 76

Melinō, 72

Ngaahi faingata'ā ia fakasinō, 44

Ngaahi Fuakavā, 18, 58

Ngaahi Houalotu 'o e

Siasi, 26, 30, 58

Ngaahi Me'a

Fakapa'angā, 10

Ngāue fakafaifekau, 42, 50, 56

Ngāue tokoni, 6, 40

Sākalamēnitī, 18, 65

Siosefa Sāmīta, 34

Sisū Kalaisi, 18, 65, 74

Tamai Hēvani, 18, 41, 44, 58

Tekinolosiā, 26, 30

Teuteu ki he ngāue fakafaifekau, 50, 56, 75

Tohi 'a Molomonā, 18, 34, 42, 70

Tui, 4, 44, 55, 65, 72, 76

Tu'unga fakafaifekau, 16

Ului, 44

Vahehongofulu, 10

Na'e fakatau atu 'e Teuleni mo Siteisi e me'a kotoa ke tulia e ngāue na'e faka'ānaua ki ai, ke hoko ko e le'o 'i ha fale hiki hele'uhila 'i Lonitoni, 'Ingilani. Ka 'i he'ena 'ilo'i ne 'amanaki ke 'i ai ha'ana pēpē, hili ha ngaahi ta'u lahi 'o 'ena feingā, na'ā na fakatokanga'i leva he 'ikai ke na lava 'o nofo ai 'i he pa'anga hū mai pē 'a Teulení.

TOKOTAHA FAITAÁ, CHRISTINA SMITH

Tēuleni mo Siteisi Lea

Senē, 'Aositelēliá

Siteisi: Náá ma kamata talanoa leva ke ma foki mai ki 'Aositelēliá. Naé 'ikai ke 'i ai ha ngaahi fale hiki hele'uhila ia 'i Pilisipeini. Kuo pau ke áu 'o tukuange 'e Teuleni 'a 'ene ngāué.

Teuleni: Ne u ongo'i hangē kuó u tau-takelé. Feitama hoku uaifí, 'ikai ha'aku ngāue pea 'ikai malava 'o totongi ha feitu'u ke ma nofo ai.

Siteisi: Naé 'i ai ha kīi taimi ne ma tū'ulutui ai 'i he loki fō 'i he fale 'o 'eku ongo mātu'á, 'o lotu.

Teuleni: Hili ia peá ma fanongo náé 'i ai ha fale hiki f'ou 'i Pilisipeini. Náá ku máu ha ngāue alea-pau ai 'i he animation.

Siteisi: Kuó ma 'ilo'i 'oku tatau ai pē pe ko e hā e ngaahi faingata'a 'okú ma foua, ko e me'a mahú'inga taha te ma lava 'o máú, ko e tui ki he Tamai Hēvaní mo Sísū Kalaisi.

Tefito‘i Mo‘oni ‘o e Ngāue Fakaetauhí KO HONO FAKATUPULAKI ‘O HA VĀ FETU‘UTAKI ‘OKU MAHU‘INGAMĀLIÉ

*‘Oku tupulaki ‘etau malava ke tokangaekina e ni‘ihi kehé he taimi
‘oku mahu‘ingamālie ai hotau vā mo kinautolú.*

Ko e fakaafe ke ngāue fakaetauhi ki he ni‘ihi kehé, ko ha faingamālie ia ke fatu ai ha vā fetauhi‘aki mo kinautolú—‘a e fa‘ahinga vā te nau ongo‘i fiamālie ai ke kole tokoni mai pe tali ‘etau tokoní. ‘I he‘etau feinga ke fakatupulaki e fa‘ahinga vā fetu‘utaki ko iá, ‘e lava leva ‘a e ‘Otuá ‘o liliu e mo‘ui ‘a e ongo tafa‘akí fakatou‘osi.

Na‘e pehē ‘e Sisitā Sharon Eubank, ko e Tokoni ‘Uluaki ‘i he Kau Palesitenisī Lahi ‘o e Fine‘ofá, “Oku ou tui he ‘ikai lava ke fai ha fu‘u liliu lahi ia kapau he ‘ikai ha vā fetu‘utaki mahu‘inga.” Pea na‘á ne pehē, ke hanga ‘e he‘etau ngāue tokoní ‘o liliu e mo‘ui ‘a e ni‘ihi kehé kuo pau ke fakama‘unga ia ‘i he “holi fakamātoato ke fakamo‘ui mo fakafanongo mo fietokoni pea mo e faka‘apa‘apa.”¹

Ko e vā fetu‘utaki ‘oku mahu‘ingamālié, ‘oku ‘ikai ko ha fakaai pē. ‘Oku langa ia ‘i he manava‘ofá, feinga fakamātoató pea mo e “ofa ta‘emālualofí” (T&F 121:41).²

Founga ke Langaki mo Fakamālohia ai e Vaá

Na‘e pehē ‘e ‘Eletā Dieter F. Uchtdorf ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Oku tau fakatupulaki hotau [vaá] mo e fo‘i tokotaha he taimi pē ‘e taha.”³ ‘E lava ke tataki kitautolu ‘e he Laumālie Mā‘oní‘oní, ‘i he‘etau feinga ke fakatupulaki hotau vā mo e ni‘ihi ‘oku ngāue fakaetauhi mai kiate kitautolú. ‘Oku ‘oatu e ngaahi fokotu‘u ko ‘ení ‘o fakatefito he sīpinga ne ‘omi ‘e ‘Eletā ‘Ukitofá.⁴

Mou feohi fakataha.

'Oku taimi lahi hono fakatupulaki ha vā. Kumi ha ngaahi faingamālie ke ke paotoloaki ai e fetu'utakí. 'Oku 'asi he ngaahi savea ne fai, 'oku mahu'inga ki hono fakatupulaki ha vā, 'ete 'ai ke 'ilo'i 'e he kaka'i 'ete tokangá.⁶ Toutou 'a'ahi ki he nī'hi 'oku ui koe ke ke tokonī'i. Talanoa mo kinautolu 'i he lotú. Faka'aonga'i ha fa'ahinga founa pē 'e 'aonga—hangē ko e 'imeilí, Facebook, Instagram, Twitter, Skype, telefoní pe 'ave ki ai ha kī'i kaati. Na'e lea 'a 'Eletā Richard G. Scott (1928–2015) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o kau ki he mālohi 'o hono fakahaa'i faingofua mo mohu founa 'o e 'ofá mo e tokoní, 'o ne pehē: "'Oku ou fa'a fakaava 'eku folofolá, . . . peá u ma'u ha kī'i tohi 'ofa mo poupu mea Jeanene (hoku uaifi), ne mono 'i ha taha 'o e pēsí. . . . 'Oku kei hoko pē 'a e 'ū peesi mahu'inga ko iá . . . ko ha makakoloa fakafiemālie mo fakalaumālie."⁷

Mana-
tu'i foki
ko e fetu'utakí
'oku fai toko ua. Te

ke lava 'o foaki ho'o 'ofá mo e fakakaungāme'á, ka he 'ikai ke tupulaki homo vaá 'o kapau he 'ikai tali ho'o fietokoní mo fakafoki mai. Kapau 'oku 'ikai fie tali ia 'e he tokotahá, 'oua na'á ke fakamālohi'i homo vaá. Tuku ange ha kī'i taimi ke ne sio ai 'oku fakamātoato ho'o ngaahi feingá, pea kapau 'e fie ma'u, talanoa mo ho kau takí pe 'e kei malava nai pe 'ikai, ke mahu'ingamālie homo vaá.

'Ilo lahi kiate kinautolu.

Na'e akonaki mai 'a Palesiteni 'Eselā Tafu Penisoni (1899–1994), "He 'ikai ke ke lava 'o tokonī'i lelei 'a e nī'hi 'oku 'ikai ke ke 'ilo'i lelei." Na'á ne fokotu'u mai ke tau 'ilo'i e hingoa e taha kotoa he fāmilí mo 'ilo'i e ngaahi me'a mahu'inga hangē ko e 'aho fā'ele'i, tāpuaki'i, papitaisó mo e malí. 'Oku ma'u ai heni e faingamālie ke fai ha kī'i tohi pe telefoní 'o talamonū ki ha mēmipa 'o e fāmilí 'i ha lavame'a pe ikuna ne fakahoko.⁵

'Oku fakataumu'a e ngaahi tefito'i mo'oni fakaetauhi ke tokoni'i kitautolu ke tau fetauhi'aki—kae 'ikai ke vahevahe pe hono pōpoaki. 'I he'etau 'ilo'i e ni'ihī kuo vahe mai ke tau tokoni'i, 'e ue'i kitautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni ke tau 'ilo'i e pōpoaki te nau fie ma'ú, makehe mei he'etau tokangá mo e manava'ofá.

Fetu'utaki 'i he loto tokanga.

Ko hono fakatupulaki ko ia ha vā 'oku mahu'ingá, 'oku mahulu atu ia he faka-va'iva'ingá. Ko e fetu'utaki 'oku 'ikai fakamātoató, 'oku fonu ia he talanoa noa'ia fekau'aki mo e taimitēpilé, tu'u e 'eá, mo ha fanga kī'i me'a iiki, ka 'oku 'ikai kau ai hono vahevahe 'o e ngaahi ongo 'oku ma'ú, tui fakalotú, ngaahi taumu'a mo e me'a 'oku fai ki ai ha hoha'a, kae lava ke mahu'ingamālie ange 'a e fetu'utaki. Na'e fa'ifa'itaki mai 'e he Tamai Hēvan'i e founa fetu'utaki mahu'inga ko 'eni, 'aki 'Ene vahevahe mo Hono 'Aló 'a e ngaahi ongo na'a Ne ma'ú mo 'Ene palan'i (vakai, Sione 5:20) pea mo kitautolu 'o fakafou He'ene kau palōfitá (vakai, 'Āmosi 3:7). 'I he'etau fevahevahe'aki e ngaahi me'a

mo e ngaahi faingata'a 'oku hoko faka'ahó 'o fakatatau mo e tatakī 'a e Laumālie, 'oku tau felotohounga'ia'aki ai 'i he'etau tokanga mo a'usia e me'a tatau peé.

Ko e fakafanongó, ko ha kongā matu'aki mahu'inga ia 'o hono fakahoko atu ho'o tokangá.⁸ 'I he taimi te ke fakafanongo tokanga ai, 'e toe lahi ange ai ho faingamālie ke tokoni'i e ni'ihī kehé ke nau ha'u kia Kalaisi 'i he'ene mahino kiate koe mo ke 'ilo'i 'enau ngaahi fie ma'ú pea 'i he'enu ongo'i 'oku 'ofeina, mahino mo malú.

Fakahounga'i e ngaahi faikehekehé mo e faitataú.

Na'e pehē 'e 'Eletā 'Ukitofa, "'Oku tui ha ni'ihī 'oku loto e Siasí ke o'i 'a e mēmipa kotoa pe ke nau tatau—tokua 'oku totonu ke fōtunga, ongo, fakakaukau, pea mo anga tatau 'a e taha kotoa." "'E fehanganagai 'eni mo e poto 'o e 'Otuá, 'a ia na'a Ne fakatupu 'a e tangata kotoa ke kehe mei hono tokouá. . . .

"'Oku tupulekina e Siasí he taimi 'oku tau ngāue 'aonga 'aki ai 'a e faikehekehe ko 'eni mo fepoupouaki ke fakatupulaki mo ngāue 'aki hotau ngaahi talēnití ke hiki hake mo fakamālohia hotau kaungā ākongá."⁹

Kapau 'oku tau fie 'ofa he ni'ihī kehé 'o hangē ko e 'ofa mai 'a e 'Otuá kiate kitautolú, 'e fie ma'ú ia ke tau feinga ke tau vakai ki he ni'ihī kehé 'i he anga e vakai 'a e 'Otuá kiate kinautolú. Na'e ako'i mai 'e Palesiteni Thomas S. Monson (1927-2018), "Kuo pau ke tau fakatupulaki e mālohi ke vakai ki he tangatá 'o ikai 'i honau tū'unga lolotongá, ka 'i he tū'unga 'e lava ke nau a'usiá."¹⁰ 'E lava ke tau lotua ha tokoni ke tau vakai ki he ni'ihī kehé 'i he founa 'oku fai 'e he 'Otuá. 'I he'etau fakatefito hotau anga ki he ni'ihī kehé, 'i honau tū'unga malava ke tupulakí, 'e malava ke nau a'u ai ki he tū'unga ko iá.¹¹

Tokoni'i kinautolu.

Ongongofua e ngaahi fie ma'u 'a e ni'ihī 'okú ke ngāue fakaetauhi ki aí, peá ke loto fiemālie ke foaki ho taimí mo e ngaahi talēnití, 'o tatau pē pe ko ha taimi faingata'a pe koe'uhí pē he 'okú ke tokanga. 'E lava ke ke 'i ai ke fai ha fakafiemālie, pou pou mo fie ma'u tokoni 'i ha taimi na'e hoko ai ha me'a fakatu'upakē, puke pe tūkunga fakatu'utāmaki. Ka 'oku lahi e taimi 'oku tau 'oho'oho ai 'i he konga lahi hotau vaá. Na'e 'omi 'e he 'Otuá e tau'atāina ke filí ke tau ngāue kae tali ke fakakouna'i (vakai, 2 Nifai 2:14). Hangē ko hono ako'i mai 'e he 'Aposetolo ko Sioné 'oku tau 'ofa ki he 'Otuá koe'uhí he na'á Ne tomu'a 'ofa mai, (vakai, 1 Sione 4:19), ko e taimi 'oku ongo'i ai 'e he ni'ihī kehé 'etau 'ofa mo'oní 'i he'etau tokoni, 'e lava ke fakamolú

ai e lotó mo fakatupulaki e 'ofá mo e falalá.¹²

'Oku fakatupu heni ha fa'ahinga tō'onga 'ofa 'e lava ke ne fakatupulaki hoto vā mo ha taha. ■

KO E NGĀUE FAKAETAUHI 'O HANGĒ KO IA NE FAI 'E HE FAKAMO'UÍ

Na'e fakatupulaki 'e Sīsū Kalaisi ha ngaahi vā mahu'inga mo 'Ene kau ākongá (vakai, Sione 11:5). Na'á Ne 'afio'i kinautolu (vakai, Sione 1:47–48). Na'á Ne feohi mo kinautolu (vakai, Luke 24:13–31). Na'e 'ikai 'ai'ainoa'ia 'Ene fetu'utaki mo kinautolú (vakai, Sione 15:15). Na'á Ne fakahounga'i 'enau faikehekehé (vakai, Mātiu 9:10) mo Ne 'afio'i e me'a te nau lavá (vakai, Sione 17:23). Na'á Ne tokoni ki he taha kotoa, neongo ko e 'Eiki la 'o e me'a kotoa pē, pea na'á Ne folofola na'e 'ikai ha'ú ke tauhi ia ka ke Ne ngāue fakaetauhi (vakai, Ma'ake 10:42–45).

Ko e hā te ke fai ke fakatupulaki ai ha ngaahi vā 'oku mālohi angé, mo kinautolu 'oku uiui'i koe ke ke tokoni'i?

NGAAHI FAKAMATALÁ

1. Sharon Eubank, in "Humanitarian Acts Must Be Rooted in Relationship, Sharon Eubank Says," mormonnewsroom.org.
2. Vakai, "Ngaahi Tefito'i Mo'oní 'o e Ngāue Fakaetauhi: Tokoni 'i he Manava'ofa," *Liahona*, Siulai 2018, 6–9.
3. Dieter F. Uchtdorf, "O e Ngaahi Me'a Mahu'inga Tahá," *Liahona*, Nov. 2010, 22.
4. Vakai, Dieter F. Uchtdorf, "O e Ngaahi Me'a Mahu'inga Tahá," 22.
5. Vakai, Ezra Taft Benson, "To the Home Teachers of the Church," *Ensign*, May 1987, 50.
6. Vakai, Charles A. Wilkinson and Lauren H. Grill, "Expressing Affection: A Vocabulary of Loving Messages," in *Making Connections: Readings in Relational Communication*, ed. Kathleen M. Galvin, 5th ed. (2011), 164–73.
7. Richard G. Scott, "Ko e Ngaahi Tāpuaki Ta'engata 'o e Malí," *Liahona*, Mē 2011, 96.
8. Vakai, "Ngaahi Tefito'i Mo'oní 'o e Ngāue Fakaetauhi: Me'a 'e Nima 'Oku Fai 'e he Kau Fakafanongo Lelei," *Liahona*, Sune 2018, 6–9.
9. Dieter F. Uchtdorf, "Hingoa 'e Fā," *Liahona*, Mē 2013, 58–59.
10. Thomas S. Monson, "Vakai ki he Ni'ihī Kehé 'i he Tu'unga Te Nau A'usíá," *Liahona*, Nōvema 2012, 69.
11. Vakai, Terence R. Mitchell and Denise Daniels, "Motivation," 'i he *Handbook of Psychology*, vol. 12, ed. Walter C. Borman and others (2003), 229.
12. Vakai, Edward J. Lawler, Rebecca Ford, and Michael D. Large, "Unilateral Initiatives as a Conflict Resolution Strategy," *Social Psychology Quarterly*, vol. 62, no. 3 (Sept. 1999), 240–56.

Fai'e Pisope
Gérald Caussé
Pisope Pulé

KO E NGAARI FAKAVA'E FAKALAUMĀLIE KI HE Tuunga Mōui Fakafalala Pē 'a e Siasí Kiate Kitá 'i he Ngaahi Meá Fakapaangá

Ne u toki ma'u ha faingamālie ke 'a'ahi ki Ketilani, 'Ohaiō. 'I he feitu'u fakahisi-tōlia ko 'ení, 'a ia ne hoko ai ha ngaahi me'a fakaofa lahi 'i hono Fakafoki Mai 'o e Ongongolelei, 'oku fakaafe'i e kau 'a'ahí ke nau fakakaukau ki he tui mo e tukufakaholo 'o e kau tangata mo e fafine loto-to'a ne nau fokotu'u e ngaahi fakava'e ki he ngāue fakaofa 'o e ngaahi 'aho kimui ní. Neongo ne hoko e vaha'ataimi 'o Ketilaní ko ha taimi 'o ha tupulaki mo ha taumalingi fakalaumālie, ka ne mātu'aki masiva 'aupito ha ni'ihī tokolahi 'o e Kāingalotu ko 'ení mo nau mo'ui 'i ha ngaahi tūkunga faingata'a 'aupito. Kuo nau feilaulau'i e me'a kotoa pē—ko ha ngaahi faama mo ha ngaahi ma'u'anga mo'ui lelei—ke muimui 'ia Sīsū Kalaisi mo 'Ene palōfita ko Siosefa Sāmitá.

'I he'eku lue he ngaahi kekelekele toputapú ni, 'oku 'ikai lava ke u ta'e mafakakaukava e faikehekehe lahi 'i he vaha'a 'o e tu'unga masivesiva ne 'uluaki 'i ai 'a Ketilaní pea mo e tu'unga lelei 'oku lolotonga a'usia 'e he Siasí mo ha tokolahi 'o hono kau mēmipa to'u tangata lahi. Kuo faitāpuekina 'e he 'Eikí Hono Siasí mo e Kāingalotu 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i ha founga fakaofa!

'Oku tanumaki e ngaahi tāpuaki mahutafea ko 'ení 'i he ngaahi tala'ofa 'oku toutou folofola mai 'aki 'e he 'Otuá "e fakatatau ki ho'omou tauhi 'eku ngaahi fekaú, 'a ho'omou tu'umālie 'i he fonuá."¹

'Oku mahu'inga e tāpuaki ko 'ení ki he talanoa mo e ngaahi akonaki 'o e Tohi 'a Molomoná. 'Oku 'asi ia 'i ha ngaahi veesi kehekehe 'e 18, pea 'i ha tohi 'e fitu mei hono ngaahi tohi 'e 15. Neongo 'oku natula fakalaumālie e tāpuaki 'o e koloa'ia 'oku lave ki ai e ngaahi tohi ko 'ení, ka 'oku kau foki ai mo e malava ke fiefia e kakai 'a e 'Otuá 'i he tupulaki faka'ekonōmíká pea mo mo'ui fakafalala pē kiate kinautolu 'i he ngaahi me'a fakatu'asinó.

I he'emaui hoko ko e kau taki 'o e Siasí, 'oku ta'etūkua 'emaui ongo'i homaui fatongia mahu'inga ke faka'aonga'i e ngaahi vahehongofulú mo e foaki toputapú 'i ha founga 'oku fakahōifua ki he 'Eikí.

Ko e mahino tahá, ‘oku tupu e tu‘umálie fakatu‘asinó mei hono tauhi faivelenga ha ní‘ihi ‘o e ngaahi tefito‘i mo‘oni fakahinohino na‘e fakahā mai ‘e he ‘Otuá ‘o fakafou ‘i He‘ene kau palōfitá pea kuo hoko ko ha kongá ‘o e mo‘ui faka‘aho mo e tō‘onga mo‘ui ‘a e Kāingalotu ‘o e Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. ‘Oku kau ‘i he ngaahi tefito‘i mo‘oni ko ‘ení e fono ‘o e vahehongofulú, fono ‘o e ‘aukaí, pea mo e fie ma‘u ke ako, ngāue, mo mo‘ui fakafalala pē kiate kitá. ‘Oku fale‘i foki e kau mēmipa ‘o e Siasí ke nau mo‘ui fakatatau mo e me‘a ‘oku nau ma‘ú, faka‘ehi‘ehi mei he fakamo‘ua noa‘iá, pea teuteu ki he kaha‘ú ‘aki hono fakatapulaki e ngaahi koloa talifaki fakatu‘asinó, kau ai e me‘akaí mo e ngaahi koloa fakapa‘angá.

‘I hono ako‘i e ngaahi tefito‘i mo‘oni fakatu‘asino ko ‘ení ki he kau mēmipá, kuo mo‘ui ‘aki foki kinautolu ‘e he kau taki ‘o e Siasí ‘i ha tu‘unga mā‘olunga mā‘á e Siasí kotoa. ‘I he ngaahi tu‘utu‘uni fekau‘aki mo e ngaahi me‘a fakapa‘angá mo e fakahū pa‘angá, ‘oku faka‘aonga‘i ‘e he Siasí e tokāteliné mo e ngaahi akonaki ‘okú ne ako‘i ki he kau mēmipá. Te u lave atu leva he taimí ni ki ha fá ‘o e ngaahi tefito‘i mo‘oni ko ‘ení.

‘Uluaki Tefito‘i Mo‘oni: Ko e Fono ‘o e Vahehongofulú

‘I ha fakahā na‘e ma‘u ‘e Siosefa Sāmita ‘i he ‘aho 8 ‘o Siulai 1838, na‘e fakahinohino ai ‘e he ‘Eikí “ko kinautolu kuo fakavahehongofulu‘i pehe‘i te nau totongi ‘a e vahehongofulu ‘e taha ‘o e tupu kotoa pē ‘i he ta‘u taki taha.” Na‘e toe fakamatala‘i foki ‘o pehē ‘oku fakataumu‘a e fakahinohinó ni ki he Kāingalotu kotoa pē “ko ha fono tu‘u ma‘u kiate kinautolu ‘o ta‘engata.”²

Na‘e ma‘u e fono ‘o e vahehongofulú he ‘aho ko iá ko ha fekau mei he ‘Eikí pea ko hono toe fokotu‘u ia ‘o ha fono fakalangi ‘a ia na‘e tauhi ‘i he kuonga ki mu‘á ‘e he kau ‘Isilelí. Ko ha faka‘ilonga ia ‘o ha fuakava na‘e fakahoko ‘e he ‘Eikí mo Hono kakaí—kapau te nau faivelenga ma‘u ai pē ki ai, te Ne tāpuekina fakalaumālie mo fakatu‘asino kinautolu. ‘I he ‘aho ní, ‘oku kei hoko pē e fono ‘o e vahehongofulú ko ha ngāue mahu‘inga ki he Kāingalotu ‘o e Ngaahi ‘Aho Kimui Ní, neongo pe ‘oku nau nofo ‘i fē, ko e hā honau tu‘ungá, pe tūkunga koloa‘iá. Ko e fakava‘e foki ia ‘o e tu‘unga fakapa‘anga pau ‘o e Siasí.

Talu mei hono ui au ki he Kau Pīsopeleki Pulé, kuo te‘eki hōloa ‘eku ofo ‘i he tui mo e faitotonu ‘a e kau mēmipa ‘o e Siasí ‘i he‘enau mo‘ui ‘aki e fono ko ‘ení. Ka na‘e ta‘e ‘oua e vahehongofulú, he ‘ikai malava ke a‘usia ‘e he Siasí hono misiona fakalangí. ‘I ha lea fakangalongata‘a ‘i ha konifelenisi lahi, na‘e fakahā ai ‘e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli (1910–2008): “‘Oku ou hounga‘ia ‘aupito he fono ‘o e vahehongofulú. Kiate aú, ko ha mana toumoliliu ia. ‘Oku malava ia tu‘unga ‘i he tui ‘a e kakaí. Ko e palani ia ‘a e ‘Eikí ki hono fakapa‘anga e ngāue ‘i Hono pule‘angá.”³

‘Oku mau ‘e he kau mēmipa ‘oku nau nofo ofi ki he ngaahi faama ‘a e Siasí ‘a e faingamālie ke tokoni hono toli e fua‘i-‘akaú mo e vesitapoló. Ngaohi mei he ngaahi faama ‘a e Siasí mo e fale tuku‘anga koloa ‘a e pīsope ke tokoni ki he kau mēmipa faingata‘a‘iá.

‘I he ‘aho tatau pē he 1838, na‘e ma‘u ‘e Siosefa ha fakahā ‘e taha ‘a ia ne fakamahino‘i ai ‘e he ‘Eikí ‘a e founda ‘oku totonu ke fakangofua mo faka‘aonga‘i ai e vahehongofulú. Na‘á Ne fakahā, “E tufaki atu ia ‘e ha fakataha alēlea, ‘a ia ‘oku kau ai ‘a e Kau Palesiteni ‘Uluaki ‘o hoku Siasí, pea mo e pīsope mo ‘ene fakataha alēlea, pea mo ‘eku fakataha alēlea mā‘olungá; pea mo hoku le‘o ‘o‘okú kiate kinautolu, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí”⁴ Ko e “pīsope mo ‘ene fakataha alēlea” pea “mo ‘eku fakataha alēlea mā‘olungá” ‘oku ‘uhinga ki ai ‘i he fakahā ko ‘ení, ‘oku ‘iloa ia he ‘ahó ni ko e Kau Pīsopeleki Pulé mo e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apose-tolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá.

‘I hotau kuongá, ‘oku kei hokohoko atu pē hono mo‘ui ‘aki e ngaahi fakahinohino ko ‘ení ‘i he vahe 120 ‘o e Tokā-teline mo e Ngaahi Fuakavá. ‘I he Falaite ‘uluaki kotoa pē ‘o Tisemá, ‘oku fakataha e Kau Palesitenisí ‘Uluakí, Kōlomu ‘o e Kau ‘Apose-tolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, pea mo e kau Pīsopeleki Pulé ke vakavakai‘i mo fakangofua hono tufaki e pa‘anga toputapu ‘a e Siasí mei he ngaahi vahehongofulu mo e ngaahi foaki kuo fakafuofua‘i ki he ta‘u hono hokó. ‘Oku fakapapau‘i ‘e he ngaahi fakataha alēlea pehe‘e ‘oku fakahoko e ngaahi tu‘utu‘uni ko iá ‘i ha laumālie ‘o e fealēlea‘aki fakataha, fakahā, mo e lototaha.

‘I he‘emau hoko ko e kau taki ‘o e Siasí, ‘oku ta‘etūkua

'emau ongo'i homau fatongia mahu'inga ke faka'aonga'i e ngaahi vahehongofulu' mo e foaki toputapu' i ha founa 'oku totonu mo fakahoifua ki he 'Eiki'. Hangē ko ia kuo fakahā mahino 'e 'Eletā Tēvita A. Petinā 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Oku mau tokanga lahi ki he natula toputapu 'o e ki'i pa'anga 'a e uitoú."⁵ Na'e toe pehē 'e Palesiteni Hingikeli:

"Oku fakatapu'i e pa'anga 'oku ma'u 'e he Siasí mei he kau mēmipa faivelengá. Ko e tauhi'anga pa'anga ia 'a e 'Eiki. . . 'Oku kau 'i he pa'anga 'oku tau fatongia 'aki ha falala toputapu, ke tokanga'i ia 'i he angatonu mo e faitotonu kakato, pea 'i he fakapotopoto ko ha ngaahi foaki kuo fakatapu'i 'e he kakaí.

"Oku mau ongo'i ha fatongia lahi kiate kimoutolu 'oku mou fakahoko 'a e ngaahi foaki ko 'ení. 'Oku mau ongo'i ha fatongia kāfakafa ange ki he 'Eiki 'oku 'A'ana 'a e pa'angá ni."⁶

'Oku 'ikai ko ha kautaha pa'anga kitautolu pe ko ha kautaha fakapisinisi. Ko e Siasí kitautolu 'o Sisū Kalaisí, pea 'oku 'ikai mo ha toe taumu'a 'o e Siasí ko 'ení ka ko ia pē kuo fokotu'u 'e he 'Eiki Tonu—"a ia, ke fakaafe'i 'a e tokotaha kotoa ke "ha'u kia Kalaisi pea hoko 'o haohaoa 'iate ia,"⁷ 'aki hono "tokoni'i 'o e kāingalotú ke nau mo'ui 'aki e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí, tānaki fakataha 'a 'Isileli 'o fakafou 'i he ngāue fakafaifekau, tokanga'i 'o e masivá mo e faingata'a'ia, mo malava hono fakamo'ui 'o e kau pekiá 'aki hono langa 'o e ngaahi temipalé mo fakahoko e ngaahi ouau fakafongá."⁸

Fakatatau ki he tu'utu'uní, 'oku fakangofua mo faka'aonga'i e pa'anga toputapu 'o e vahehongofulu' ke tokoni ki he misiona fakalaumālie mo fakalotu 'o e Siasí. 'Oku fakataumu'a ia ke faka'aonga'i 'i ha ngaahi 'uhinga lalahi 'e

'I Siulai 2016, na'e foaki 'e he Tafa'aki Tokoni 'a e Siasí ha ngaahi saliote 'e 280 mo ha ngaahi saliote 'uhila 'i Karimnagar, India. Talu mei he 2001, kuo tufaki 'e he Tafa'aki Tokoni 'a e Siasí ha ngaahi saliote kuo laka hake he 500,000 ki ha ngaahi fonua 'e 133.

ono: (1) langa mo tauhi e ngaahi feitu'u moihū'anga ki ha ngaahi ha'ofanga 'oku laka hake he 30,000 he funga 'o e māmaní; (2) tokoni ki he uelofea mo e ngaahi polokalama tokoni fakaetangata 'a e Siasí, kau ai ha ngaahi ngāue ne laka hake 'i he 2,700 he 2017; (3) fakahoko ha ngaahi polokalama ako, kau ai e ngaahi ako 'a e Siasí, 'univēsiti, mo e ngaahi polokalama seminelí mo e 'inisititiuti; (4) poupu ki he 'etau ngāue fakafaifekau fakamāmanilahí, kau ai ha ngaahi misiona 'e 420 pea mo e ngaahi ma'u'anga tokoni 'oku fie ma'u ki ha kau faifekau nai 'e toko 70,000 (5) langa mo hono fakalele 'o e ngaahi temipale he funga 'o e māmaní, mo ha ngaahi temipale lahi ke langa, pea fakahoko ha fakalahi ki he polokalama hisitōlia fakafāmilí mo hono tauhi 'o e ngaahi lēkōti; pea (6) tokoni ki hono tokanga'i fakalukufua 'o e Siasí.

'Oku ou hounga'ia he fonu 'o e vahehongofulu'. Ko ha ma'u'anga tāpuaki fakalaumālie mo fakatu'asino fakatou'osi ia, ki he Siasí mo hono kau mēmipa kotoa.

Tefito'i Mo'oni Hono Uá: Mo'ui Fakafalala Pē Kiate Kitá mo e Tau'atāina

'Oku kau e tau'atāina fakatāutahá 'i he taha 'o e ngaahi me'afuaki mā'ongo'onga taha 'a e 'Otuá. 'Oku mahu'inga ia ki he 'etau fakalalakala 'i he māmaní mo hono fakamo'ui ta'engata kitautolú. 'I he 'etau mo'ui fakafalala fakatu'asino mo fakalaumālie pē kiate kitautolú, 'oku fakalalakala e fānau 'a e 'Otuá 'i he 'enau malava ke fakahoko tau'atāina ha ngaahi filí pea mo fakakakato 'a e 'uhinga ne fakatupu ai kinautolú.

Ko hono olá, 'oku 'ikai ko ha me'a fo'ou 'a e ta'etūkua hono toutou fakaafe'i 'e he kau palōfita 'o e kuonga fakakosipeli ko 'ení e kau mēmipa 'o e Siasí ke nau faifeinga ke mo'ui fakafalala pē kiate kinautolu. 'Oku le'o afea e ngaahi lea 'a Palesiteni Hingikeli:

"Oku ou kole atu . . . ke mou vakai ki ho'omou ngaahi tu'unga fakapa'angá. 'Oku ou kole atu ke mou fakapotopoto 'i ho'omou fakamolé; mapule'i ho'omou fakataú ke faka'ehi'ehi mei he fakamo'ua ki he lahi taha 'e lavá. Totongi ke 'osi ho mo'ua 'i he vave taha te ke lavá, pea fakataú'atāina'i koe mei he pōpulá.

"Ko ha konga 'eni 'o e ongoongolelei fakatu'asino 'oku tau tui ki aí. 'Ofa ke tāpuekina kimoutolu 'e he 'Eiki . . . ke fokotu'utu'u fakapotopoto ho'omou me'a fakapa'angá. Kapau kuo 'osi totongi ho mo'ua, kapau 'oku 'i ai ha'o pa'anga talifaki, neongo 'ene si'isi'i, ka fa'aki mai 'a e afaá, 'e 'i ai ha malu'anga ki ho [fāmilí] mo ha nonga 'i ho lotó."⁹

Na'e fakamamafa'i foki 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni e ngaahi tāpuaki 'o e mo'ui fakafalala pē kiate kitá 'i he 'ene pehē: "Oku ma'u 'e he Kāingalotú ha loto hounga'ia he tu'unga 'oku nau 'i aí pea mo honau mahu'inga ta'engatá,

‘i he taimi ‘oku nau ngāue fakatatau ai ki ha taumu‘á. ‘Oku hoko leva e mā‘oni‘oní, tau‘atāinā, fakapotopotó, fa‘a-ngāué, mo e mo‘ui fakafalala pē kiate kitá ko ha taumu‘a fakataa-taha. ‘Oku liliu mo‘ui e ngaahi ‘ulungaanga ko ‘ení.”¹⁰

Hangē ko e lava ‘e he kau mēmipa fakafo‘ituituí mo e ngaahi fāmīlī ‘o tauhi ‘enau tau‘atāinā ‘i he‘enau patiseti fakapotopototo ‘i ‘apí, ko e pule‘i fakapotopototo ‘o e ngaahi me‘a fakapa‘angá ‘a e kī ki he malava ‘a e Siasí ‘o ngāue tau‘atāinā. ‘Oku muimui ‘eni ‘i he lea fakalangi ne fakafou ‘ia Siosefa Sāmīta ‘o pehē “tupu he tauhi ‘ofa [‘a e ‘Otuá], . . . ‘e tu‘u mālohi ‘a e siasí ‘iate ia pē ‘o mā‘olunga ange ‘i he ngaahi me‘a kehe kotoa pē ‘i lalo ‘i he maama fakasilesitiale.”¹¹

‘Oku fakamo‘oni‘i ‘a e tauhi ‘ofa ko ‘ení ‘i hotau kuongá. ‘Oku tau fiefia ‘i he ‘uhinga kuo ma‘u ‘e he Siasí ha tau‘atāina kakato ‘i he ngaahi me‘a fakapa‘angá pea mo lava ‘o ikuna‘i hono misioná ta‘e ‘i ai ha fa‘ahinga mo‘ua. Hangē ko e lea ‘a Palesiteni Hingikeli: “Kapau he ‘ikai lava ‘o feau ‘etau ngaahi fie ma‘ú, te tau holoki ‘etau ngaahi polokalamá. . . . He ‘ikai ke tau nō.”¹²

Kuo fakapapu‘i e ngaahi tu‘utu‘uni ‘o e pule‘i e ngaahi me‘a fakapa‘angá ‘e he kau taki ‘o e Siasí pea ‘oku nau faka‘aonga‘i lelei ia ki hono langaki hake ‘o e patiseti fakata‘ú mo hono vahevahe ki he ngaahi fakamolé. ‘Oku kau ‘i he ngaahi tu‘utu‘uni ko ‘ení ha ongo tefito‘i mo‘oni faingofua mo mahino ‘e ua:

- ‘Uluakí, he ‘ikai laka e fakamole fakalukufuá ‘i he pa‘anga hū mai ne tomu‘a fakafuofuá‘i.
- Uá, he ‘ikai hikihiki e patiseti ki he ngaahi fakamole ngāue fakata‘ú ‘i ha tu‘unga vave ange he tupulaki ‘oku fakatetu‘a ki ai ‘i he ngaahi foaki vahehongofulú.

Tefito‘i Mo‘oni Hono Tolú: Mo‘ui Fakapotopotó

‘Oku tokanga e kau mēmipa ‘o e Siasí ki he fo‘i mo‘oni ‘oku nau mo‘ui ‘i ha vaha‘ataimi fakalilifu, tupu mei he ngaahi ngāue ‘a e tangatá pea mo e ngaahi nānunga ‘o natulá. ‘Oku ta‘e-hano tatau e ngaahi kikite fekau‘aki mo e ngaahi ‘aho faka‘osí, pea ‘oku ‘i ai ha ‘ilo lahi ‘i he teuteu ki he kaha‘ú—neongo pe [ko e teuteú] ki ha hongē, fakatamaki, mafasia fakaepa‘anga ‘e ala hoko, pe ko ha toe tu‘unga faingata‘a pē ‘oku ta‘e‘iloa. Kuo toutou fale‘i ‘e he kau taki ‘o e Siasí e kau mēmipá ke nau ako ke mo‘ui fakapotopototo ‘aki hono fokotu‘u ha feitu‘u tuku‘anga koloa ‘i honau ‘apí, kau ai ha vai talifaki, me‘akai angamahení, faito‘o, vala, mo ha ngaahi nāunau kehe pē ‘e ala fie ma‘u ‘o ka hoko ha fakatamaki fakatu‘upakē. Kuo fale‘i foki e kau mēmipá ke nau “tātānaki māmālie ha pa‘anga ‘aki hano fakahū ma‘u pē ha kongá ‘o ‘enau pa‘anga hū maí.”¹³

Kuo faka‘aonga‘i foki e tefito‘i mo‘oni tatau ko ‘eni ‘o e teuteu fakatu‘asinó ‘i he tu‘unga fakalukufua ‘o e Siasí. Hangē ko ‘ení, kuo fokotu‘u ‘i ‘Amelika Noate ha ngaahi

‘Oku tokonia e kau mēmipá ke tauhi honau ngaahi tā fakafāmilī ‘i he‘enau senitā hisitōlia fakafāmilī fakalotofonuá. ‘Oku tokoni e ngaahi foaki vahehongofulú ki hono fakapa‘anga fakamāmanilahi e ngāue hisitōlia fakafāmilī ‘a e Siasí.

feitu‘u mo ha ngaahi fale tauhi‘anga koloa kuo fakafonu ‘aki e ngaahi fie ma‘u angamaheni ki he ngaahi tu‘unga fakatupakeé. ‘Oku muimui foki e Siasí he founa hono vahe‘i ha kongá ‘o hono ngaahi ma‘u‘anga tokoní he ta‘u kotoa pe ke teuteu ki ha fa‘ahinga fie ma‘u pē ‘e ala hoko he kaha‘ú.

‘Oku tānaki leva e pa‘anga kuo vahe‘i ki he pa‘anga talifaki ‘a e Siasí kuo fakahuú. ‘Oku fakahū kinautolu ‘i he stocks mo e bonds; tupu ‘i he ngaahi pisinisi tukuhau‘í (ko ha ní‘ihi ai mei he hisitōlia ‘o e Siasí ‘i ‘Iutā he kuonga mu‘á); fefakatau‘akí, ngāue fakatufungá, ngaahi kekelele nofo‘angá; mo e ngaahi tupu ‘i he fua ‘o e fonuá. ‘Oku tokanga‘i e koloa talifaki ‘a e Siasí ‘e ha kulupu kau ngāue fakapalōfesinale mo ha kau fai fale‘i mei tu‘a. ‘Oku kehekehe pē e ngaahi fakatu‘utāmaki, ‘o fakatatau mo e lakanga tauhi fakapotopototo mo ‘ilo‘iló mo e ngaahi tefito‘i mo‘oni fakaonopooni hono tokanga‘i ‘o e fakahū pa‘angá.

‘I he talanoa fakatātā ‘o e ngaahi talēnití, na‘e valokí‘i ‘e he ‘Eiki na‘á ne ‘eke ha fakamatala mei he‘ene kau tamai-o‘eiki, ‘a e tokotaha ne ‘ikai ke ne faka‘aonga‘i e pa‘anga

ne foaki ange kiate iá ka ne tanu 'e ia e pa'anga ko iá 'i he kelekelé. Na'á Ne lau e tamaio'eiki ko iá 'oku "angakovi mo fakapikopiko"¹⁴ 'i he 'ikai ke ne ngāue'i e pa'anga ko iá ke ma'u mo ha ola fakapa'anga lelei mei ai. Fakatatau mo e tefito'i mo'oni fakalaumālie ko iá, 'oku 'ikai teitei tuku noa e pa'anga talifaki 'a e Siasí 'i ha ngaahi 'akauni pangikē ta'e ngāue 'aki ka 'oku faka'aonga'i kinautolu ki ha ngaahi me'a 'e lava ke ma'u mei ai ha ola.

'E lava ke ma'u e pa'anga 'oku fakahū ko 'enī 'i he ngaahi taimi 'o e faingata'á ke fakapapau'i 'oku hokohoko atu pē, mo ta'eue'ia e misiona 'o e Siasí, ngaahi polokalamá, mo e ngāue ke feau e ngaahi fie ma'u fakapa'anga fakatu'upakeé. 'Oku fie ma'u foki e pa'angá ki hono fokotu'u ha ngaahi ma'u'anga tokoni fakapa'anga kehe ke tokoni'i e misiona 'o e Siasí ke teuteu ki he Hā'ele 'Anga Ua Mai 'a e 'Eikí. Te nau tokoni ke poupou'i e tupulaki 'a e Siasí 'i hono fakahoko e kikite, 'e ako'i e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí pea fokotu'u e Siasí 'i he ngaahi pule'anga kotoa pē 'o e māmaní. 'Oku tau fakatetu'a atu 'e hoko ha kongā lahi 'o e tupulaki ko 'enī 'i he ngaahi pule'anga fakalalakala mo tokolahi 'o e māmaní. Ko e fakautuutu ange ko ia e tupulaki fakapa'angá, 'oku 'uhinga ia 'e fie ma'u ke langa ha ngaahi falelotu 'e lauafe, ngaahi tempale lahi ange, mo ha ngaahi ma'u'anga tokoni mahu'inga ke tāpuekina e mo'ui 'a e kau mēmipá 'i ha feitu'u pē 'oku nau 'i ai. 'I hono fakānōu, 'oku 'ikai toe 'i ai ha 'uhinga 'o e pa'anga ko 'enī ka ki hono tokoni'i e ngaahi misiona fakalangi 'o e Siasí kuo fokotu'ú.

Tefito'i Mo'oni Hono Faá: 'I he Founga 'a e 'Eikí

Na'e fakatokanga 'a Paula ki he Kāingalotu 'o Kolinitōó ke "oua na'a tu'u 'i he poto 'o e tangatá ho'omou tuí, ka 'i he mālohi 'o e 'Otuá."¹⁵ Kuo mahino lelei ange kiate au e mahu'inga 'o e tefito'i mo'oni ko 'enī 'i he taimi ne ui ai au ke u ngāue 'i he Kau Pīsopeleiki Pule 'o e Siasí.

'I he'emaui hoko ko ha kau Pīsopeleiki, 'oku mau fealē-lea'aki fakataha mo ako e ngaahi tūkungá, faka'aonga'i lelei homau ngaahi puipuitu'a fakatāutahá, a'usía, mo e ngaahi taukeí. Ka ko hono iku'angá 'oku fakahoko 'emaui ngaahi tu'utu'uní 'i he laumālie 'o e lotu mo e fekumi ta'etūkua ki ha fakahā 'o fakatatau mo e finangalo 'o e 'Otuá. Neongo 'enau fakakaukau ki he ngaahi me'a hangē ko ha ngaahi faka'ilonga 'o e tu'unga fakapa'anga fakalukufuá mo e fakaikiiki fakapa'angá, ka ko 'etau taumu'a taupotu tahá ke fakakakato hotau ngaahi fatongiá 'i ha founga te ne fakahoko e ngaahi fokotu'utu'u 'a e 'Eikí mo e misiona topu-tapu 'o e Siasí ke fakaafe'i e taha kotoa ke ha'u kia Kalaisi. 'E toki lava pē ke a'usia e taumu'a ko 'enī mo fakahoko 'o fakafou he ue'i fakalaumālie mo e mālohi 'o Hono lakanga fakatauala'eikí. 'I he'eku ma'u fakahinohino ke fai e ngaahi

me'á ni he founga 'a e 'Eikí, 'oku fakafonu au 'e he uiui'i ko 'enī 'aki ha lotu fakatōkilalo he 'aho kotoa pē.

Fakamā'opo'opó

'Oku fa'a fakamatala'i 'e ha kakai 'e ni'ihī e Siasí 'o e 'aho ní ko ha kautaha mālohi mo koloa'ia. Mahalo na'a mo'oni 'eni, ka he 'ikai lava ke fua e mālohi 'o e Siasí 'aki e lahi pe faka'ofofa 'o hono ngaahi falé pe tu'unga fakapa'angá mo e lahi 'o e ngaahi kelekelé. Hangē ko ha lea 'e taha 'a Palesiteni Hingikeli, "Ka hili ange me'a kotoa pē kuo lea 'aki mo faí, ko e koloa mo'oni pē taha 'a e Siasí ko e tui 'a hono kakai."¹⁶ Ko e kī ke mahino kiate kitautolu e Siasí "ko 'etau vakai ki ai 'o 'ikai ko ha kautaha fakamāmanilahi, ka ko ha kau mēmipa faivelenga 'e laumilionā 'i ha ngaahi ha'ofanga 'e lauafe 'i he founga 'o e māmaní 'oku nau mui-mui 'ia Kalaisi mo fetauhi'aki 'iate kinautolu mo honau ngaahi kaungā'apí."¹⁷

Ko hono fakalea 'e tahá, 'oku fekau'aki e Siasí kotoa mo e kakai. 'Oku fekau'aki kotoa ia mo e kau mēmipa fakafo'i-tuitui 'oku ha'i fakataha 'e ha tui mo ha ngaahi fuakava tatau. Ko hono mālohingá mo e kaha'ú ia. 'Oku ou hounga'ia mo'oni he ngaahi fakahā kuo foaki mai 'e he 'Eikí he ngaahi fuofua 'aho 'o hono Fakafoki Mai e Ongoongolelei fekau'aki mo e fono 'o e vahehongofulú, mo'ui fakafalala pē kiate kitá mo e tau'atāinā, mo'ui fakapotopotó, mo hono tokoni'i e Kāingalotú 'i he founga 'a e 'Eikí. 'Oku ou fakamo'oni ko e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'enī 'a e tupu'anga 'o e ngaahi tāpuaki fakalaumālie mo fakatu'asino lahi ki he kau mēmipa 'o e Siasí, ki honau ngaahi fāmīlī, pea mo e Siasí fakalukufua. 'E hokohoko atu hono tākiekina 'e he ngaahi tefito'i mo'oni ko 'enī 'etau ngaahi ngāue mo poupou'i e misiona 'o e Siasí kae 'oua kuo liuaki mai e Fakamo'ui. ■

To'o mei ha lea na'e fai 'i he Malanga Fakakongokonga he Hisitōlia 'o e Siasí 'i he 2018, "Financing Faith: The Intersection of Business and Religion," 'i he 'Univēsiti Pilikihami 'ongí he 'aho 2 'o Mā'asi, 2018.

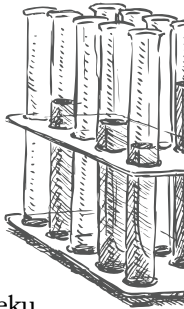
MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, hangē ko 'enī, 2 Nifai 1:20.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fua-kavá 119:4.
3. Gordon B. Hinckley, "Of Missions, Temples, and Stewardship," *Ensign*, Nov. 1995, 53.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fua-kava 120:1.
5. David A. Bednar, "Ko e Ngaahi Matapā 'o e Langí, *Liahona*, Nōvema. 2013, 20.
6. Gordon B. Hinckley, "Latter-day Saints in Very Deed," *Ensign*, Nov. 1997, 85.
7. Molonai 10:32.
8. *Tohi Tu'utu'umi Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o e Siasí* (2010), 2.2.
9. Gordon B. Hinckley, "To the Boys and to the Men," *Ensign*, Nov. 1998, 54.
10. Russell M. Nelson, "In the Lord's Own Way," *Ensign*, May 1986, 27.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fua-kava 78:14.
12. Gordon B. Hinckley, "To the Boys and to the Men," 54.
13. *Tohi Tu'utu'umi Fika 2*, 6.1.1.
14. Vakai, Mātu 25:14–30.
15. 1 Kolinitō 2:5.
16. Gordon B. Hinckley, "The State of the Church," *Ensign*, May 1991, 54.
17. "The Church and Its Financial Independence," July 12, 2012, mormonnewsroom.org.

KO E FEINGA KE HOKO KO HA FA'Ē POTO MO ANGA FAKA'EI'EIKI

Fai 'e Lilian Pagaduan-Villamor

Na'á ku faifeinga ke ma'u e taumu'a 'i he tu'unga fakafa'eé. Pea toki liliu 'eku fakakaukaú 'e ha tohinoa motu'a.

Na'á ku faka'amu ma'u pē ke u hoko ko ha taha mataotao 'i he saienisí. Lolotonga 'eku ako ki hoku mata'itohí 'i he 'Univēsiti Pilikihami 'Tongi–Hauai'í, na'e fakafe'iloaki mo ako'i au 'e ha palōfesa fie tokoni ko Toketā Takilisi 'Opa (Dr. Douglas Oba), ki he māmani 'o e molecular biology mo e biotechnology. Ne u ma'u foki mo e faingamālie ke ngāue 'i he molecular laboratory 'i he 'Univēsiti Pilikihami 'Tongi 'i Polovo, 'Tutā, USA, 'i ha polokalama akoako ngāue lolotonga e tutukú, he faha'ita'u māfaná.

'I he taimi na'á ku foki ai ki 'api ki he 'Otu Filipainí, ne u ma'u ha ngāue 'i he DNA Analysis Laboratory 'i he 'Univēsiti 'o e 'Otu Filipainí. Na'e kau 'i he ngaahi me'a mahu'inga 'o 'eku ngāue ha'aku ngāue 'i ha ngaahi ngāue fakakolo kehekehe, ngaahi ako mo ha ngaahi konifelenisi, pea mo fakalāngilangi 'i he mala'e 'o e saienisí, fakalotofonua mo fakavaha'apule'anga, koe'uhí ko 'eku ngaahi tohi fakasaienisí. Ne u kamata foki 'eku polokalama ako ki ha mata'itohi mā'olunga angé. Na'á ku ongo'i lava-me'a 'i he'eku ngāue fo'ou.

Hili ha ta'u 'e ua 'o 'eku ngāue, na'á ku mali leva 'i he temipalé mo hoku kaungāme'a ne ma tutupu fakataha haké. 'Osi ha taimi nounou

mei ai, kuo 'i ai 'ema 'uluaki pēpē pea ko e fuofua taimi ia ne u ongo'i faingata'a'ia aí. Na'e 'ikai ke u 'ilo'i e founa ke vahevahetatau ai hono tokanga'i e pēpē, feohi mo hoku husepānití, fakalato e ngaahi kalasi 'i he'eku polokalama akó, fakakaukaú'i hono fai e ngaahi me'a kehekehe 'i he ngāue, pea mo fakahoko e ngaahi fatongia he Siasí. Na'á ku talanoa mo hoku husepānití ki hoku ngaahi faingata'a'ia, peá ne fokotu'u lelei mai ke u fakakaukaú ke mavahe mei he'eku ngāue. Na'á ku fakatokanga'i e fakapotopoto he'ene fale'í, ka na'e 'ikai ke u mateuteu ke tukuange leva 'eku mo'ui fakapalofesinalé.

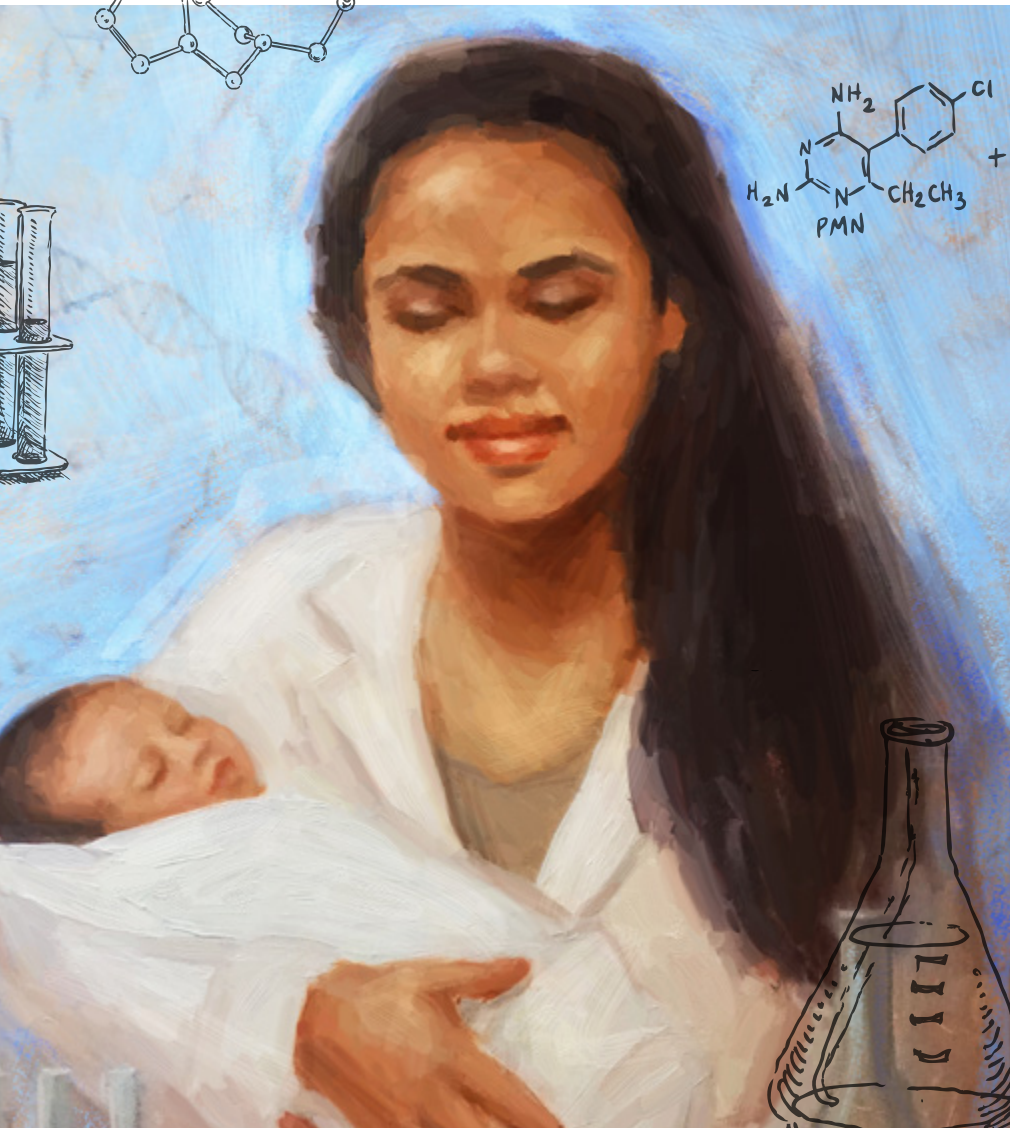
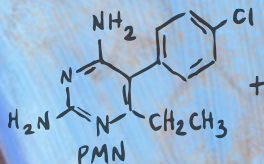
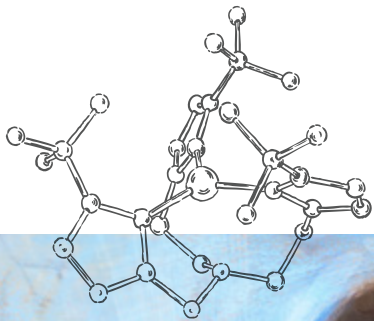
Ko e taimi na'á ku feitama'i ai 'ema tama fika uá, ne u langā ta'ehoko 'o fie ma'u ai ke u tokoto mo ma'u ha mālōlō. Ne faifai peá u fakatokanga'i he 'ikai ke u lava 'o fakahoko kotoa 'i he taimi pē taha. Na'á ku 'ilo'i kuo pau ke u fili ko ē 'e lelei taha kiate au mo hoku fāmilí. Hili ha fakalaululoto mo lotu lahi, ne u fakakaukaú leva ke tukuange 'eku ngāue fakasaienisí kae tuku kakato hoku taimí ki he'eku fānaú.

Na'á ku palani ki he tu'unga fakafa'eé 'i he kotoa 'o 'eku mo'uí, ka na'e 'ikai ke u teitei 'ilo'i hono lahi 'o e feilaulaú 'i he fili ko 'ení. Na'á ku

feinga 'i hoku lelei tahá ke u lotu fiefia, ka na'á ku fa'a ongo'i lotu mamahi koe'uhí ko e tu'usi 'eku ngāue mo e polokalama akó. Na'á ku lotu ki he Tamai Hēvaní ke u ma'u ha mālohi fakalaumālie ke fakahoko 'osikiavelenga hoku fatongia ko ha fa'eé. Ne fakafanongo pē hoku husepānití ki he'eku ngaahi hoha'á. Na'á ne pou pou 'i au ke u hiki 'eku ngaahi fakakaukaú mo 'eku ngaahi anga 'i he'eku tohinoá, ka kuo 'ikai ke u lava 'o fakakakato koe'uhí ko 'eku femo'uekiná.

'I ha 'aho 'e taha, lolotonga e mohe 'eku fānaú, ne u pehē ke u vakai ki he'eku ngaahi tohinoa motu'a. 'I he'eku vakai'i kinautolú, na'á ku ofo 'i he lahi 'o 'eku toutou tohi fekau'aki mo 'eku holi lahi ke hoko ko ha fa'eé 'i he taimi ne u kei finemui mo tāutaha kei talavou aí. Na'e 'i ai ha fakamatala 'e taha ne ongo kiate au: "Te u feinga ke lelei 'eku ako faka'atamai mo fakalaumālié koe'uhí ke u lava 'o hoko ko ha fa'ē poto mo anga fakafa'e'eiki ki he'eku fānaú."

Ko e fakamaama ia na'á ku fie ma'u lahi tahá! Ne u ongo'i hono fakamo'oni mai 'e he Laumālié kiate au na'á ku fai e fili totonu ma'a hoku fāmilí. Na'á ku fakatokanga'i ai ko 'eku akó mo e taukei ngāue na'e 'ikai 'aonga pē ia kiate au ka ki he'eku fānaú foki.

**NGAAHI FILI
FAKALAUMĀLIÉ**

“Ko hōo ‘ilo’i ko ia ‘a e finangalo ‘a e ‘Eikí, te ke lava leva ‘o laka

ki mu’a ‘i he tui ke fakahoko hōo tau-mu’a fakafō’ituituí. Mahalo ‘e ‘i ai ha fefine ‘e ue’i ke hokohoko atu ‘ene akó ‘o ‘alu ki ha akó’anga fakafaito’o, ‘o lava ai ke ne fai ha tokoni mahu’inga ki hé’ene kau mahakí pea mo fakatupulaki e fekumi fakafaito’o. Ki ha fefine ‘e taha, ‘e ue’i ia ke ne tukuange ha sikolasipi ki ha ‘apiako ‘iloa kae kamata ha fā’imili ‘o vave ange ‘i he tūkunga angamaheni e tóu tangatā ni, ‘o lava ai ke ne fai ha tokoni mahu’inga mo ta’engata ki hé’ene fānaú he taimí ni.

“Oku lava nai ke maú ‘e ha ongo fafine faivelenga ha ngaahi tali kehekehe ki he ngaahi tefito’i fehu’i tatau pē? ‘Aupito! Mahalo ko e me’a ‘oku tonu ki he fefine ‘e tahá he ‘ikai tonu ia ki he taha ko ‘eé. Ko e ‘uhinga ia ‘oku fu’u mahu’inga ai ke ‘oua náa tau fehu’ia ‘etau takitaha filí pe ko e ue’i fakalaumālie ki aí.”

Palesiteni M. Lāsolo Pālātī, ko e Palesiteni Le’ole’o ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo e Toko Hongofulu Mā Uá, “Women of Dedication, Faith, Determination, and Action” (lea ‘i he Brigham Young University Women’s Conference, ‘aho 1 ‘o Mē 2015), 4, womensconference.byu.edu.

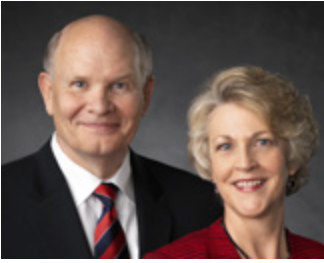
Na’e hoko ia ko ha fakafō’ou ‘o ‘eku fakamo’oni mo e fakakaukau ki he ta’engata ‘o e tu’unga fakafā’eé.

Ne u hoko ko ha fa’ē ne nofo-pē-‘i-‘api ‘i ha ta’u ‘e nima. Na’e fāifai peá u fakakakato ‘eku polokalama akó peá u toe foki ki he ngāué ‘i he taimi na’e ki’i lalahi ange ai ‘ema fānaú. ‘Oku ou feinga ta’etuku ke vahevahe tatau hoku ki’i taimí ‘i

he ngāué, ‘i ‘api, pea mo e Siasí, ka ‘oku ou ‘ilo’i ‘e malava kotoa ia ‘i he tokoni ‘a e ‘Eikí. ‘Oku kei hoko atu pē ‘eku ma’u ha a’usia mahu’inga ‘i he “fale kemi (laboratory) ‘o e mo’ui” pea ma’u ha fiefia mo ha taumu’a ‘i he tu’unga fakafā’eé. ■

‘Oku nofo ‘a e taha ná’a ne fa’ú he Loto Kolo Manilá, ‘Otu Filipaini.

Fai 'e 'Eletā Dale G.
Renlund pea mo
Ruth L. Renlund

Ko 'Eletā Lenilaní ko ha
mēmipa ia 'o e Kōlomu
'o e Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Meá'ofa Faka'ofa'ofa 'o e Sākalamēnití

*Lotu ke fakafo'ou koe 'i ho'o ma'u 'a e sākalamēnití
pea mo manatu'i 'a e Fakamo'uí.*

I'Epeleli 'o e 2017, na'á ma ma'u ai 'a e faingamālie ke tokoni 'i he 'oupeni
hausi 'i he Temipale Pālesi Falaniseé ki mu'a pea toki fakatapu'i 'i he 'aho
21 'o Mē, 2017. 'Oku 'i ai ha 'imisi tā tongitongi faka'ofa'ofa 'o *Kalaisi*
(*Christus*) 'oku tu'u 'i he kelekele 'o e temipalé Ko ha tatau ia 'o e 'uluaki ngāue
faka'aati mataotao 'i he 1838 'a e tangata tā tongitongi mei Tenima'ake ko Pēteli
Tōvoloseni (Bertel Thorvaldsen). 'Oku 'omi 'e he tā tongitongi ko 'ení ha faka-
ma'unga mahu'inga 'i he ngoué mo fakahā ki he tokotaha kotoa 'etau tui kia Sīsū
Kalaisí. 'Oku fakaholomamata 'a hono faka'ei'eikí, lahí, mo e tūkungá. 'Oku toho-
aki'i e kau 'a'ahí ki he fakatātā ko 'eni 'o e 'Eiki kuo toetu'ú pea fa'a lahi hono fie
ma'u ke nau tu'u ai 'o faitaá.

'Oku fa'a ui 'a e maka fakamanatú ni ko e *Christus Consolator*. Ko e consolator
ko ha tokotaha 'okú ne fai ha fakafiemālie (consoles).¹ 'Oku 'uhinga 'a e console
ke fakafiemālie'i ha tokotaha kehe 'i he taimi 'o e mamahí pe loto mamahí, ke foaki
ha nonga, kaungā mamahi, faka'ofa'ia, pe fakahaa'i ha manava'ofa ki ha tokotaha
kehe.² 'Oku fakaho'ata mai 'e he *Christus* 'a e ngaahi 'ulungāanga fakalangi ko 'eni
'o e Fakamo'uí.

'Oku tu'u 'a e 'uluaki *Christus Consolator* 'i *Voa Fiu Kiei (Vor Frue Kirke)*, 'a e
Church of Our Lady, 'i Koupeniheikeni, Tenima'ake. 'Oku 'ātakai'i 'a e *Christus* 'e he
ngaahi maka fakamanatu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. 'Oku tu'u
'i 'olunga pea mo lalo he maka fakamanatú ha ngaahi kupu'i folofola 'iloa mei he
Tohi Tapú.

Ko e Christus Consolator 'i he Church of Our Lady, 'i Koupunihekeni, Tenima'ake.

'Oku tohi 'i 'olunga 'i he ongo 'otu pou' 'a e ngaahi lea ko 'eni 'i he lea faka-Tenima'aké: "DENNE ER MIN SØN DEN ELSKELIGE HØRER HAM." 'I he lea faka-Pilitāniá 'oku pehē: "Ko hoku 'Alo 'ofa'anga 'eni: fanongo kiate ia."

Ko e ngaahi lea 'eni ne folofola 'aki 'e he 'Otuá ko 'etau Tamai Hēvaní, 'i he taimi ne liliu ai 'a Sīsū 'i he mo'ungá 'i he 'ao 'o Pita, Sēmisi mo Sioné. 'Oku pehē 'e he veesi kakató, "Pea na'e fakamalu 'aki 'a kinautolu 'a e 'ao: pea ongo mai mei he 'aó 'a e le' o 'o pehē, Ko hoku 'Alo 'ofa'angá 'eni: fanongo kiate ia" (Ma'ake 9:7).

'Oku 'asi 'i he tu'u'anga 'oku fokotu'u ai 'a e *Christus Consolator* 'a e ngaahi lea ko 'eni he lea faka-Tenima'aké: "KOMMER TIL MIG." 'I he lea faka-Pilitāniá 'oku pehē: "Ha'u kiate au." 'I he ngaahi lea kotoa pē na'e folofola 'aki 'e he Fakamo'uí, 'oku 'ikai mo ha me'a 'e kolea mo mahuinga ange kiate kitautolu ka ko e "ha'u kiate au."

'Oku pehē 'e he veesi kakató, "Ha'u kiate au 'a kimoutolu kotoa pē 'oku feinga mo mafasiá, pea te u foaki 'a e fiamalié kiate kimoutolu" (Mātiu 11:28).

'Oku tau ma'u fakatou'osi 'i he 'uluaki maka fakamanatu ko 'eni 'o e *Christus Consolator*, 'a e fakaafe 'a e Tamaí ke

fanongo ki Hono 'Alo Tofu Pē Taha Na'e Fakatupú pea mo e fakaafe 'a e 'Aló ke ha'u kiate Iá. 'Okú Na fakaafe'i e tokotaha kotoa ke fanongo pea mo ha'u, 'i he uouangataha mo'oni.

Ko hotau hala foki 'eni ki hotau 'api fakalangí. "Oku mau tui 'e lava 'o fakamo'ui 'a e fa'ahinga 'o e tangatá kotoa pē 'i he Fakalelei 'a Kalaisí, tu'unga 'i he talangofua ki he ngaahi fono mo e ngaahi ouau 'o e Ongoongolelei." (Ko e Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:3). 'E toki lava pē ke ha'u kakato 'a e tokotaha kotoa kia Sīsū Kalaisi 'aki 'ene tali e ongoongolelei kuo fakafoki maí. 'Oku tau "tali 'a e ongoongolelei kuo fakafoki maí, 'o fou 'i he tui kia Sīsū Kalaisí mo 'Ene Fakalelei, fakatomala, papitaiso, ma'u 'a e foaki 'o e Laumalie Mā'oni'oní, pea kātaki 'o a'u ki he ngata'angá."³

Ko e Tokāteline 'o Kalaisí

Ko e pōpoaki fakataha 'eni 'a e Tamaí mo e 'Aló. 'Okú Na finangalo ke muimui e fānau kotoa 'a e Tamai Hēvaní ki he tokāteline 'o Kalaisí. Ka, koe'uhí ke 'oua na'a 'i ai ha ma'uhala, 'oku 'uhinga tatau pē 'a e kupu'i lea "ko e tokāteline 'o Kalaisí" pea mo e ongoongolelei 'o Kalaisí.

	2 Nīfai 31	3 Nīfai 9	3 Nīfai 11	3 Nīfai 27	Fakakātoá
Tuí	1	2	4	1	8
Fakatomalá	5	4	4	3	16
Papitaisó	10	0	13	3	26
Laumālie Mā'oni'oni	8	2	6	1	17
Kātaki	3	0	0	3	6
Tamaí	14	5	20	25	64

Ke fakamamafa'i e taha 'a e Tamaí mo e 'Aló 'i He'ena pōpoaki fekau'aki mo e tokāteline 'o Kalaisí, tau vakai ki he saati ko 'ení.

'Oku tau 'ilo'i 'oku 'asi 'a e tokāteline 'o Kalaisí 'i he ngaahi vahe ko 'ení (2 Nīfai 31; 3 Nīfai 9; 3 Nīfai 11; mo e 3 Nīfai 27). 'Oku toutou lave 'a e ngaahi vahe ko 'ení ki he tuí, fakatomalá, papitaisó, Laumālie Mā'oni'oni, pea mo e kātaki ki he ngata'angá. 'Oku lau 'a e lahi 'o e 'asi 'a e me'a takitaha. Hangē ko ho'o vakaí, 'oku 'asi tu'o 8 'a e tuí; tu'o 16 'a e fakatomalá; tu'o 26 'a e papitaisó; tu'o 17 'a e Laumālie Mā'oni'oni; pea tu'o 6 'a e kātaki ki he ngata'angá.

Kae kehe, ko e me'a 'oku fakaofó ko 'etau toe 'ilo'i foki 'a hono toutou lave ki he Tamaí 'i he ngaahi vahe ko 'ení. Ko hono mo'oni, 'oku fakamatala'i tu'o 64 Ia, 'o lahi ange 'i he papitaisó.⁴ 'E lava ke tau 'ilo'i heni, ko e tokāteline 'o Kalaisí, ko e tokāteline ia 'o e Tamaí mo e 'Aló fakatou'osi.

Tau vakai lelei angé ki ha ongo potu folofola kau ki he Tamaí:

"Pea na'e folofola 'e he Tamaí: Mou fakatomala, mou fakatomala, pea papitaiso 'i he huafa 'o hoku 'Aló 'Ofa'angá.

"Pea ko 'eni foki, na'e ongo mai 'a e le'o 'o e 'Aló kiate au, 'o folofola: Ko ia ia kuo papitaiso 'i hoku hingoá, 'e foaki kiate ia 'e he Tamaí 'a e Laumālie Mā'oni'oni, 'o hangē ko aú; ko ia, muimui 'iate au, pea fai 'a e ngaahi me'a 'a ia kuo mou mamata 'oku ou faí.

"Pea [ko au Nīfai] na'á ku fanongo ki ha le'o mei he Tamaí, na'e folofola: 'Io, 'oku mo'oni mo totonu 'a e ngaahi folofola 'a hoku 'Ofa'angá. Ko ia ia 'oku kātaki ki he ngata'angá, 'e fakamo'ui ia." (2 Nīfai 31:11–12, 15).

'Oku fakamo'oni 'i he Tamaí, 'Aló mo e Laumālie Mā'oni'oni ko e halá pē 'eni.

'I hono toe fakaongo e ngaahi lea meia Mātiú, 'oku fakahā mai ai 'e he Tamaí mo e 'Aló 'oku totonu ke tau ha'u kia Kalaisi pea to'o 'Ene ha'amongá kiate kitautolu ko'e'uhí, he 'e lava ke fakama'ama'a 'a e ngaahi kavenga 'oku tau fuá pea 'e lava ke tau ma'u ai 'a e fiemālie. 'Oku tau fua kotoa pē ha ngaahi kavenga. Mahalo 'oku tau mafasia 'i he angahalá, loto mamahí, ma'unimaá, puké, ongo'i halaiá, pe maá. 'Oku 'omi 'a e fakamo'ui mo e 'amanaki lelei mo e fiemālie, 'i he'etau kumi kia Kalaisi 'i he ngaahi faingata'a ko 'ení.

Ko e tokāteline 'o Kalaisí—'a e tuí, fakatomalá, papitaisó, pea mo e me'afoki 'o e Laumālie Mā'oni'oni—'oku 'ikai fakataumu'a ia ke a'usia tu'o taha pē. 'Oku ako'i kitautolu 'e he'etau tui fakalotú 'oku tau hoko 'o haohaoa 'i he'etau toutou "falala kakato" ki he tokāteline mo e ngaahi lelei 'a Kalaisí (2 Nīfai 31:19). 'Oku 'uhinga 'eni ke tau toutou fakahoko 'a e ngaahi sitepu 'i he tokāteline 'o Kalaisí 'i he'etau mo'uí. 'Oku langa 'a e sitepú takitaha 'i he sitepu ki mu'á, pea 'oku fakataumu'a e ngāue ke toutou fakahoko ma'u pē.

'Oku tupulaki 'etau tuí 'o mālohi ange 'i he'etau ngāue'i. 'Oku tau tupulaki 'i he'etau feinga ma'u pē ke fakatomalá. 'I he'etau ngaahi ngāue, te tau lava ai 'o fakalalaka mei he ngaahi a'usia tātātaha mo e Laumālie Mā'oni'oni ke ne hoko ko ha takaua ma'u pē. 'ikai ngata aí, 'i he'etau fononga 'i he mo'uí, te tau lava ai 'o 'ilo e ngaahi 'ulungaanga 'o Sisū Kalaisí mo fakatupulaki 'a e ngaahi 'ulungaanga tatau ko 'ení.⁵ Pea 'i he'etau faka'au ke tatau ange mo Iá, 'oku liliu leva lotó pea tau lava ke kātaki 'o a'u ki he ngata'angá ('o hangē ko 'ení, vakai, 2 Nīfai 31:2–21; 3 Nīfai 11:23–31; 27:13–21; Molonai 4:3; 5:2; 6:6; T&F 20:77, 79; 59:8–9).

'Oku faingofua ke fakatokanga'i 'a e lava ke toutou ngāue 'aki 'a e ngaahi sitepu kotoa 'i he tokāteline 'o Kalaisí pea mo langa ai 'i he kotoa 'o e mo'uí. Kae fēfē 'a e papitaisó? Ko hono mo'oni, 'oku tu'o taha pē 'etau papitaiso ma'atautolú.

Ko e Sākalamēniti 'o e 'Ohomohe 'a e 'Eikí

Ke tali 'a e fehu'í ni, 'oku totonu ke tau vakai ki ha fakamatala fakalotu kilukilua na'e hiki 'e 'Eletā Sēmisi E. Talamesi (James E. Talmage) (1862–1933) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'oku ui *The Articles of Faith*. Na'e 'uluaki pulusi ia 'i he 1899 pea kuó ne tali ha ngaahi fehu'i fekau'aki mo e Siasí mo hono ngaahi tefito'i akonakí ki he ngaahi to'u tangata hoko ai kuo nau lau mo akó.

'I he fakahokohoko 'o e tohí, 'oku tau fakatokanga'i ai 'oku fekau'aki 'a e vahe takitaha mo ha taha 'o e ngaahi tefito 'o e tui makehe mei he talateú.⁶ 'Oku 'i ai e ngaahi tefito 'o e tui 'e ni'ihi 'oku fakamatala'i 'i ha ngaahi vahe lahi ange, ka 'oku fekau'aki 'a e vahe 'e taha mo ha fo'i tefito 'o e tui pē 'e taha.

Ko e me'a mālié, he 'oku hā 'a e vahe 9, 'a ia 'oku ui "Ko e Sākalamēniti 'o e 'Ohomohe 'a e 'Eikí," 'i he hili pē 'a e vahe fekau'aki mo e Laumālie Mā'oni'oni.⁷ 'Oku fakafekau'aki ia 'e 'Eletā Talamesi mo e tefito 'o e tui hono faá.

'I he kamata'anga 'o e vahe hono 9, na'e tohi ai 'e 'Eletā Talamesi 'o pehē, "I he'etau ako 'a e ngaahi tefito'i mo'oni mo e ngaahi ouau 'o e ongoongolelé, 'o hangē ko hono fakamahino 'i he Ngaahi Tefito 'o e Tui hono faá, 'oku nofo e tokangá 'i he tefito 'o e Sākalamēniti 'o e 'Ohomohe 'a e 'Eikí, 'a ia 'oku fie ma'u 'a e mēmipa

kotoa pē 'o e Siasí 'o Kalaisí ke nau fakahoko 'a e ouau ko 'ení 'aki 'enau talangofua ki he ngaahi fie ma'u 'o e tuí, fakatomalá, mo e papitaiso 'aki e vaí pea mo e Laumālie Mā'oni'oni."⁸

'I he'etau fakakaukau ki he ngaahi lea ko iá, 'oku tau lava leva 'o 'ilo e 'uhinga 'oku fakafekau'aki ai 'e 'Eletā Talamesi 'a e sākalamēniti mo e tefito 'o e tui hono faá. Ko e sākalamēniti ko e ouau ia hono hoko 'oku fie ma'u 'e he tokotaha kotoa hili hono fakama'u ia ko ha mēmipa 'o e Siasí.

Ko e sākalamēniti ko e ouau ia hono hoko 'oku fie ma'u 'e ha tangata hili 'ene ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí.

Ko e sākalamēniti ko e ouau ia hono hoko 'oku fie ma'u 'e he fakafo'ituituí hili 'ene ma'u 'enitaumeni 'i he tempalé.

Ko e sākalamēniti ko e ouau ia hono hoko 'oku fie ma'u 'e ha onga hoa mali hili 'ena silá.

Ko e sākalamēniti ko e ouau ia hono hoko 'oku tau fie ma'u. Ko e sākalamēniti ko e kī ia ki hono ma'u e tui kia Sisū Kalaisí, fakatomala'i 'o e angahalá, mo e ongo'i e ivi tākiekina 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'i he'etau mo'uú. Ko e me'angāue ia 'oku tau fakafo'ou ai 'a e ngaahi fuakava mo e ngaahi tāpuaki 'o e papitaisó.

'I he *Tohi Tu'utu'uni Fika 2* 'oku pehē ai, "Oku fekau ki he kāingalotu 'o e Siasí ke nau fa'a fakataha ke ma'u 'a e sākalamēniti ke nau manatu'i ma'u pē 'a e Fakamo'uí

pea mo fakafo'ou 'a e ngaahi fuakava mo e ngaahi tāpuaki 'o e papitaisó."⁹ Mahalo te ke fehu'i, "A e ngaahi tāpuaki ha?" Ko hono mo'oní, ko ha tāpuaki 'o e papitaisó 'a e hokohoko fakakoloa'i 'aki e Laumālie Mā'oní'oní. Ka 'oku toe fakafo'ou nai mo e mālohi fakama'a 'o e papitaisó, 'a ia ko e taha 'o hono ngaahi tāpuaki fakafo'ou tahá?

Vakai ki he fakamatala ko 'eni 'a Palesiteni Tāleni H. 'Oakesi, ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí: "Oku fekau'i kitautolu ke tau fakatomala'i 'etau ngaahi angahalá pea ha'u ki he 'Eikí mo ha loto mafesifesi mo ha loto fakatomala 'o ma'u 'a e sākalamēnití. . . . Oku tau fakamo'oni 'oku tau loto fiemālie ke to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o Sīsū Kalaisí pea manatu ma'u ai pē kiate Ia mo tauhi 'Ene ngaahi fekau'. 'I he'etau fakahoko 'a e fuakava ko 'ení, 'oku fakafo'ou leva 'e he 'Eikí 'a e mālohi fakama'a 'o hotau papitaisó. 'Oku ngaohi ai kitautolu ke tau ma'a pea lava ke 'iate kitautolu ma'u ai pē 'a Hono Laumālié."¹⁰

Neongo ia, tau fakatokanga, "na'e 'ikai fokotu'u 'a e sākalamēnití ko ha founa pau hono ma'u ha fakamolemole 'o e ngaahi angahalá."¹¹ 'I hono fakalea 'e tahá, he 'ikai lava ke ke fai angahala he pō Tokonakí pea 'amanaki ke fakamolemole'i koe 'aki hono to'o ha kongā mā mo inu ha me'i vai 'i he 'aho Sāpaté. Ko e fakatomalá ko ha ngāue lahi ange 'a ia 'oku fie ma'u ai 'a e ongo'i loto tauteá mo e si'aki 'o e angahalá. 'Oku kovi lahi ki he Fakamo'uí 'a e fakatomala 'oku fa'ufa'u tokamu'á.

'Oku tau taau mo e mālohi fakama'a 'o Sīsū Kalaisí 'i he taimi 'oku tau ma'u ai 'a e sākalamēnití 'oku tau tāu.¹² Ko e founa 'eni 'oku tauhi ai kitautolu ke tau "ma'a ange mei māmaní" (T&F 59:9). 'Oku hoko totonu pē sākalamēnití 'o e 'Ohomohe 'a e 'Eikí 'i he papitaisó, 'i hono toutou faka'aonga'i e tokāteline 'o Kalaisí 'i he fakalakalaka e Kāingalotu 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ki he haohaoá.

'Oku totonu ke tau muimui he hala ko 'ení, 'o hoko e sākalamēnití ko e ouau 'oku hoko mai 'i he papitaisó mo e ma'u 'o e Laumālie Mā'oní'oní. 'Oku fie ma'u ki he sākalamēnití ke tomu'a fakakaukau mo tokanga. He 'ikai lava ke ke 'amanaki ke hoko e sākalamēnití ko ha a'usia fakalaumālie kapau 'okú ke fakatovave holo, text 'i ho'o telefoní, pe tohoaki'i ho'o tokangá 'e ha me'a.

Ko ia, ha'u kei taimi ki he lotú. 'I he kamata 'a e himi sākalamēnití, fakapapau'i 'oku tuku taha pē ho'o fakakaukau ki he Fakamo'uí, 'Ene Fakaleleí, 'Ene 'ofá mo 'Ene

manava'ofá. Lotua ke fakafo'ou koe 'i ho'o ma'u 'a e sākalamēnití pea mo manatu kiate Ia.

Ko ha Lēsoni mei Luanitā

'I he 1994, na'e hoko ai ha fakapō fakalilifu 'i Luanitā. Na'e fakapōngi ha kakai 'e toko 600,000 ki he 900,000 'i ha 'aho pē 'e 60 ki he 90.

Ne faifai pea fokotu'u 'e he Siasí ha kolo 'i he kolomu'a ko Kikalí. Na'e sai pē 'a e koló—ka ne 'ikai ha kau faifekau taimi kakato. 'I he 2011, na'á ma ngāue ai 'i he 'Ēlia 'Afilika Tonga-hahaké 'i he taimi ne mau 'ilo'i ai, mo e loto mamahi, kuo fakata'e'aonga'i 'etau lēsisita ko ha siasí 'i he fonua ko Luanitā, 'a ia ko hono 'uhingá na'e ta'efakalao 'etau ngāue ko ha siasí. Ne mau toe 'ilo'i foki na'e 'ikai fe'unga homau falelotú ke fakahoko ai ha ngaahi fakataha 'a e Siasí, 'a ia ko ha 'api fungavaka ua. Ne fakahoko leva 'e he Kau Palesitenisī Faka'ēliá, 'i ha'anau fengāue'aki mo e tokotaha 'oku mau fetu'utaki mo ia 'i he Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, 'a e tu'utu'uni fakamamahi ke tāmāte'i 'a e ki'i koló. Na'e 'ikai toe lava homau kāingalotú 'o fakataha ki he ngaahi houalotu 'a e Siasí.

Ne kamata ngāue fakamātoato 'a e kau loea 'i Kikalí, Sōleki Sití, mo Sohānesipēki, Saute 'Afiliká, ke fakalele'i e ngaahi palopalemá. Lolotonga iá, na'e toutou 'eke 'e he Kāingalotú pe te nau lava 'o toe fakataha 'a fē. Na'e fakakau atu 'a e ngaahi māhiná mo e 'ikai pē ha fakalele'i pe fakalakalaka.

Hili ha māhina nai 'e 10, ne mau puna ki Kikalí ke 'a'ahi ki he Kāingalotú ko iá mo feinga ke poupu'i hake honau laumālié. Ka ki mu'a iá, ne mau kole ke fokotu'u e me'á ni 'i he lisi lotu e tempalé 'i he ngaahi fakataha fakauike 'a e Kau Palesitenisī 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá.

'I he 'aho Tūsote ki mu'a pea mau folau mei Sohānesipeki ki Kikalí, ne fai mai ha fetu'utaki, tu'unga 'i ha ngāue fakafofo, kuo foaki 'e he pule'angá ki he Siasí ha lēsisita fakataimi 'i Kikalí. 'I he 'aho Tu'apulelulu pē 'o e uike ko iá, ne fai 'e he komisiona fakafeitu'ú ha faka'atā mei he tu'utu'uni fakafeitu'ú. 'E lava ke toe fakataha 'a e Kāingalotu 'i Kikalí 'i hotau falé 'o 'ikai maumau'i ai e laó.

Ko e me'a fakafofo 'eni! Na'e fai e fetu'utaki fakavavevave ki he kāingalotú 'e fakataha 'a e koló 'i he 'aho Sāpaté. Na'a mau tu'uta atu 'i he 'aho Falaité pea fakafe'i 'a e kāingalotú ke nau omi ki he lotú. 'I he'ene a'u ki he 'aho Sāpaté, na'e ha'u katoa e kāingalotú—*kātoa* kinautolu—pea mo ha tokolahi 'o honau ngaahi kaungāme'á.

Ne nau vave mai, 'i he'enua fiefia ke toe fakatahá. 'I hono tāpuaki'i mo tufaki 'o e sākalamēnití, ne mau a'usia kotoa ha laumālie makehe 'o e fakafo'ou, fakamālohia, mo e fakama'a.

'Oku mau manatu'i 'emau fifili 'i he fakatahá, pe ko e hā ne 'ikai ke mau ongo'i ai e laumālie tatau he uike kotoa 'i he'enua ma'u e sākalamēnití. Ne mau vaka-vakai holo ki he Kāingalotú 'o fakatokanga'i ne nau 'omi fiekaia mo fieinua ki he sākalamēnití. Ne 'omi 'e he'enua tuí, faivelengá, mo e fa'a kātakí kiate kimautolu kotoa ha ngaahi tāpuaki. Na'a mau tukupā ai ko e fē ha taimi te mau toe ma'u ai 'a e sākalamēnití, te mau manatu'i e a'usia ko 'eni mo e Kāingalotu 'i Kīkalí. Ne mau tukupā te mau fiekaia mo kimautolu foki ki he ngaahi tāpuaki 'o e ma'u e sākalamēnití.

Te mou manatu'i, 'i he hili hono fokotu'u 'e he Fakamo'uí 'a e sākalamēnití 'i he lolotonga 'o e kau Nīfai, na'á Ne folofola ange ko e kī ki he fokotu'u kinautolu 'i Hono maká, ko e sākalamēnití. Na'á Ne pehē:

"Pea 'oku ou tuku 'a e fekau kiate kimoutolu ke mou fai 'a e ngaahi me'á ni [ma'u 'a e sākalamēnití]. Pea kapau te mou fai ma'u ai pē 'a e ngaahi me'á ni, 'oku mou monū'ia, he kuo mou langa 'i he'eku maká.

"Ka ko ia ia 'iate kimoutolu te ne fai 'o lahi hake pe si'i hifo 'i he ngaahi me'a ní, 'oku 'ikai ke langa ia 'i he'eku maká, ka 'oku langa ia 'i ha makatu'unga 'one'one; pea ka tō 'a e 'uhá, pea 'oho mai e vai, pea angi 'a e matangi 'o fa'aki ki ai, te nau hinga" (3 Nīfai 18:12–13).

Ko e sākalamēnití ko ha me'a ofa faka'ofa ofa ia 'oku tau ma'u 'i he 'aho Sapate kotoa pē ke ne tokoni'i kitautolu 'i he'etau fakalalakala 'i māmaní. 'I he sākalamēnití, 'oku tau a'usia ai ha konga mahu'inga 'o e tokāteline 'o Kalaisí, 'o ne 'omi kitautolu ke tau ofi ange ki hotau Fakamo'uí mo a'usia 'a 'Ene 'ofá mo e fakamolemolé 'i he'etau mo'uí. 'Oku tau fakamālō koe'uhí ko e ngaahi mōmeniti ko 'ení 'i he uike takitaha, 'a ia 'okú ne tokoni ke tau tokanga taha pē ki he Fakamo'uí.

"Ma'aku 'Ata'atā Pē"

Na'e vahevahe mai hama kaungāme'a 'i 'Afilika Tonga e founa na'á ne a'usia ai 'ení. 'I he taimi ne papi ului fo'ou mai ai 'a Taiení, na'á ne kau ki ha kī'i kolo mavahe mei Sohānesipeki. 'I ha 'aho Sāpate 'e taha, lolotonga 'ene tangutu he ha'ofangá, ne 'ikai fakatokanga'i ia 'e ha tīkoni lolotonga hono tufaki 'o e sākalamēnití, koe'uhí ko e fa'unga 'o e falelotú. Na'e loto mamahi 'a Taieni ka na'e

'ikai ke ne lea. Na'e fakatokanga'i 'e ha mēmipa 'e taha 'a e 'ikai a'u ki ai e tufá peá ne fakahā ia ki he palesiteni fakakoló 'i he tuku 'a e lotú. 'I he kamata 'a e Lautohi Faka-Sāpaté, na'e fakaafe'i 'a Taieni ki ha loki ne 'ikai ha taha ai.

Ne hū mai ha taha ma'u lakanga fakataula'eiki. Na'á ne tū'ulutui 'o tāpuaki'i 'a e maá, peá ne 'oange kiate ia ha konga mā. Na'á ne kai ia. Na'e toe tū'ulutui leva 'o ne tāpuaki'i ha vai, pea 'oange kiate ia ha kī'i ipu. Na'á ne inu ia. Ne ha'u kia Taieni ha ongo fakakaukau: 'Ulu-akí, "Na'á ne [ko e tokotaha ma'u lakanga fakataula'eikí] fai 'eni ma'aku 'ata'atā pē," pea ko e tahá, "Na'á Ne [ko e Fakamo'uí] fai 'eni ma'aku 'ata'atā pē." Na'e ongo'i 'e Taieni e 'ofa 'ata'atā 'a e Tamai Hēvaní ma'ana 'o fou 'i he sākalamēnití.

Ne tokoni 'ene 'ilo'i ko e feilaulau e Fakamo'uí ma'ana 'ata'atā peé, ke ne ongo'i ofi ange ai kiate Ia mo ne fakatupu ha holi lahi ke pukepuke e fo'i ongo ko iá 'i hono lotó—'i he 'aho kotoa kae 'ikai ko e Sāpaté pē. Na'á ne fakatokanga'i neongo na'e nofo 'i ha ha'ofanga ke ma'u e sākalamēnití, ka na'e fakafo'ituitui kiate ia e ngaahi fuakava na'á ne fakahoko fo'ou he Sāpate kotoa pē. Na'e tokoni—pea 'oku kei tokoni 'a e sākalamēnití—ke ongo'i ai 'e Taieni 'a e mālohi 'o e 'ofa faka'otuá, 'ilo'i e to'ukupu 'o e 'Eikí 'i he'ene mo'uí, peá ne toe ofi ange ai ki he Fakamo'uí.¹³

'Oku tatau 'ema fakaafé mo ia na'e fai 'e Molonai:

"To, ha'u kia Kalaisi, pea hoko 'o haohaoa 'iate ia, pea fakafisi 'a kimoutolu mei he anga ta'e-mā'oni'oni kotoa pē; pea kapau te mou fakafisi 'a kimoutolu mei he anga ta'e-mā'oni'oni kotoa pē, pea 'ofa ki he 'Otuá 'aki homou iví, 'atamaí, mo e mālohí kotoa pē, pea 'e toki fe'unga 'a 'ene 'alo'ofá kiate kimoutolu, koe'uhí ke tupu 'i he'ene 'alo'ofá 'a ho'omou haohaoa 'ia Kalaisí; pea kapau 'oku tupu 'i he 'alo'ofa 'a e 'Otuá 'a ho'omou haohaoa 'ia Kalaisí, 'oku 'ikai te mou teitei lava ke faka'ikai'i 'a e māfimaí 'o e 'Otuá.

"Pea ko e tahá, kapau 'oku tupu 'i he 'ofa 'a e 'Otuá 'a ho'omou haohaoa 'ia Kalaisí, 'o 'ikai faka'ikai'i hono mālohí, 'oku toki fakamā'oni'oni'i 'a kimoutolu 'ia Kalaisi 'i he 'ofa 'a e 'Otuá, 'i he lilingi 'o e ta'ata'a 'o Kalaisí, 'a ia 'oku 'i he fuakava 'a e Tamai ke fakamolemole'i ho'omou ngaahi angahalá ke mou hoko 'o mā'oni'oni ta'e-ha-'ila" (Molonai 10:32–33).

'Oku hoko 'eni 'i he'etau faka'aonga'i 'a e tokāteline 'o Kalaisí, ke tau lau e sākalamēnití ko e ouau 'oku hoko 'i

he papitaisó mo e ma'u 'o e Laumālie Mā'oni'oní. Te tau lava 'i he fougá ni ke falala "kakato ai ki he ngaahi lelei 'a'ana 'a ia 'oku ne māfima'fi ke fakamo'uí" (2 Nifai 31:19). 'Oku tau fakamālō ki he sākalamēnití—ki he founa 'o 'ene ako'i mo fakamanatu'i mai kiate kitautolu 'i he uike kotoa 'a e me'a na'e fai 'e hotau Fakamo'uí ma'atautolú. 'Oku tau fakamālō kiate Ia koe'uhí he 'oku tau 'ilo na'á Ne fai e Fakalelei ma'atautolu takitaha.

'I he taimi na'e folofola ai 'a e Fakamo'uí ki he kau Nifai, na'á Ne pehē ko e taimi 'e tō mai ai 'a e 'uhā, matangí, mo e tāfeá. Na'e 'ikai ke Ne pehē kapau. Ko hono mo'oní, 'e tō 'a e 'uhā, matangí, mo e tāfeá ki he tokotaha kotoa pē. Ka na'á Ne fakahā mai ko e founa 'oku tau langa ai 'i Hono maká ke tau sio kiate Ia 'i he'e-tau ma'u 'a e sākalamēnití (vakai, 3 Nifai 15:9; 18:1).

'E 'i ai ha taimi 'i ho'omou mo'uí takitaha, te mou momou ai ke 'alu ki he lotú 'o ma'u 'a e sākalamēnití. Kapau kuo te'eki hoko ia kiate koe, kuo pau ke hoko mai. Ka ke mou 'ilo'i 'eni: kapau te ke muimui ki he fakahino-hino 'a e Fakamo'uí pea ma'u 'a e sākalamēnití 'i ha loto mafesifesi mo ha laumālie fakatomala, 'e lilingi hifo 'a e ngaahi tāpuaki te ne pukepuke koe ke ke mālohi, fefeka, pea mo tu'u ma'u 'i he fakava'e mālohi ko Sīsū Kalaisí. 'E kaunga 'a ho'o fili ke fai iá ho tu'unga ta'engatá. Te ke fokotu'u ai koe 'ia Sīsū Kalaisi, ko e kamata'anga mo e ngata'anga 'o 'etau tuí. ■

Mei ha lea 'i ha fakataha'anga lotu, "Ha'u kia Kalaisi," 'a ia na'e fai 'i he Univēsitī Pilikihami Tongi–Aitahoó 'i he 'aho 26 'o Sepitema 2017.

NGAAHI FAKAMATALÁ

1. Vakai, *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary*, 11th ed. (2003), "consolator."
2. Vakai, *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary*, "console."
3. *Malanga'aki 'Eku Ongoongolelei: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakafai'fekaú* (2004), 1.
4. 'Oku kau ai 'a e Ia/Ne/Hono.
5. Vakai, *Malanga'aki 'Eku Ongoongolelei*, vahe 6, 115–26.
6. Vakai, James E. Talmage, *The Articles of Faith*, 12th ed. (1924), v–ix.
7. Vakai, Talmage, *Articles of Faith*, vi.
8. Talmage, *Articles of Faith*, 171.
9. *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o e Siasi* (2010), 2.1.2.
10. Dallin H. Oaks, "Special Witnesses of Christ," *Liahona*, 'Epeleli 2001, 14.
11. Talmage, *Articles of Faith*, 175.
12. Vakai, Dallin H. Oaks, "Houalotu Sākalamēnití mo e Sākalamēnití," *Liahona*, Nōvema 2008, 17–20.
13. Vakai, Dale G. Renlund, "Ke u Tohoaki'i 'a e Kakai Fulipē Kiate Au," *Liahona*, Mē 2016, 39.

KO E MOIHŪ

‘I HA KUONGA FAKA-‘ILEKITULŌNIKA

Fai ‘e Adam C. Olson

Ngaahi Makasini ‘a e Siasí

‘I ha ‘aho Sāpate ‘e taha, lolotonga hono tufa e sākalamēnití, na‘e ‘i ai ha palesiteni Fine-‘ofa ‘i he uōtí ‘oku ou ‘ilo‘i, na‘á ne to‘o hake ‘ene telefoni to‘oto‘ó ke lau ‘a e “Ko e Kalaisi Mo‘uí: Ko e Fakamo‘oni ‘a e Kau ‘Aposetoló.” Na‘e ue‘i ia ‘e he fakamo‘oni fakae‘aposestolo ko ‘eni ki he Fakamo‘uí, ke ne toe fakafou‘ene tukupā ke manatu ma‘u ai pē kiate Iá.

Ka neongo ia, ne mōlia atu ‘ene ngaahi ongo lelei ‘i ha ngaahi ‘aho sī‘i mei ai, ‘i he taimi na‘á ne ma‘u ai ha tohi na‘e ‘i he meilí, mei ha mēmipa ‘o e uōtí. Na‘e fakaanga‘i ai ia ‘e he tokotaha na‘á ne fai e tohí koe‘uhí ko ‘ene tā ha sīpinga kovi ‘i he‘ene ngāue ‘aki ‘ene telefoni to‘oto‘ó ‘i he houalotu sākalamēnití. Na‘á ne loto mamahi lahi.

Ko hono mo‘oní, ne ‘ikai ke ne fakataumu‘a ke faka‘ita‘i ha taha ‘aki hono faka‘aonga‘i ‘ene nāunau faka‘ilekitulōnika to‘oto‘ó. Ne hāhāmolia ke ne faka‘aonga‘i ia ‘i he falelotú, tukukehe pē e taimi na‘á ne ongo‘i ai ‘oku totonu ke ne ngāue ‘aki iá. Kae hili hono ma‘u e tohí, na‘á ne kamata ke loto veiveiua.

Ko ha Pole Fo‘ou

‘Oku ‘i he to‘u tangata kotoa pē ha ngaahi pole. ‘Oku ‘i ai ha lipooti ‘oku pehē ‘e a‘u ki he 2020, ‘e tokolahi ange ‘a e kakai te nau ma‘u ha telefoni to‘oto‘ó (5.4 piliona) ‘iate kinautolu ‘e ma‘u vaí (3.5 piliona).¹ Tānaki atu ki ai e ngaahi tepiletí, “phablets” (ngaahi telefoni to‘oto‘o ‘oku ki‘i lalahi angé), mo e ngaahi me‘angāue faka‘ilekitulōnika kehé, pea ‘oku ma‘u ai ha fehu‘i ‘oku fakamāmanilahi: Ko e hā e me‘a ‘oku taau he “‘ulungaanga faka‘ilekitulōniká”?

‘I he feinga ‘a e mātu‘á, kau takí, mo e kau faiakó ke nau fai e filí pe ko e hā e

‘ulungaanga faka‘ilekitulōnika ‘oku taau ‘i he Siasí, kuo fakaiku ai ha ngaahi fakakaukau kehekehe ‘i he taimi ‘e ni‘ihi, ki ha ngaahi founa ‘oku fepakipaki ‘i hono ngāue ‘aki ‘o e ngaahi nāunau faka‘ilekitulōniká ‘i he ngaahi fakataha‘anga ‘a e Siasí.

Kuo ‘omi ‘e he kau taki ‘o e Siasí ‘a e akonaki ki he ngaahi tāpuaki mo e fakatu‘utāmaki ‘o hono faka‘aonga‘i e tekinolosiá. Ka neongo ia, ‘oku ‘ikai fakaikiiki mai ‘e he kau taki ‘o e Siasí ‘a e ngaahi me‘a ke fai pe ta‘efai hono mo‘uí ‘aki ‘a e ongoongolelei (vakai, Mōsaia 4:29–30). ‘Oku fie ma‘u e kāingalotú ke nau ako ia ‘iate kinautolu pē pea fekumi ki he fakahinohino ‘a e Laumālie Mā‘oní‘oní ‘i hono fai ‘o e ngaahi filí. Ko ha me‘apango ia, ‘o hangē ko e me‘a ne hoko ‘i ‘olungá, ko e taimi ‘e ni‘ihi, ‘oku ‘ikai ngata pē ‘i he‘etau ohi mai ha tu‘ungá, ka ‘oku tau toe ‘omai foki ai mo ha natula fakamāu‘i ‘o e ni‘ihi ko ia ‘oku kehe ‘enau fakakaukau.

Ue‘i ‘e he ‘Otuá; Ngāue ‘aonga ‘aki ‘e Sētane

Kuo ‘omi ‘e he ‘Otuá ‘a e ngaahi tāpuaki ‘o e tekinolosiá ke ‘aonga kiate kinautolu mo e fakalalakaka ‘o ‘Ene ngāue.² Ko ia, neongo ‘oku faka‘aonga‘i ta‘etotonu ‘e he kāingalotu ‘e ni‘ihi ‘enau ngaahi nāunau faka‘ilekitulōniká, kuo ako‘i ‘e ‘Eletā Tēvita A. Petinā ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, ‘oku “totonu ke ‘oua na‘a tau tuku ha manava-si‘i ‘i he ki he ngaahi fehalāki ke ne ta‘ofi kinautolu mei hono ma‘u ‘o e ngaahi tāpuaki ma‘ongo‘onga ‘e lava ke ‘omi ‘e he ngaahi me‘angāue ko ‘eni.”³ ‘Oku fie ma‘u ke tau ako ke faka‘aonga‘i lelei kinautolu mo ako‘i ‘etau fānau ke nau fai pehē foki.

‘Oku tokoni‘i ‘a e kāingalotu ‘o e Siasí ‘e he ngaahi nāunau faka‘ilekitulōnika to‘oto‘ó ki

Fakakaukau ki he ngaahi tefito'i mo'oni ko 'eni 'e tolu ki hono faka'aonga'i lelei e ngaahi nāunau faka'ilekitulōniká 'i he falelotú.

hono ako e ongoongolelei, hisitōlia faka-fāmilí mo e ngāue fakatemipalé, pea mo hono vahevahe 'o e ongoongolelei. Hangē ko 'ení, na'e tokolahí hake 'i he 3 milioná 'a e kakai ne nau faka'aonga'i 'a e polokalama 'initaneti ko e Gospel Library 'i Sānuali 2018. Na'e tatau e lahi 'o e taimi 'enu akó fakalūkufua mo ha ta'u nai 'e tahaafe tupu.

Kuo fakatokanga mai e kau taki 'o e Siasí fakataha mo hono fakatokanga'i e ngaahi tāpuakí fekau'aki mo e ngaahi fakatu'utāmakí foki, kau ai 'a e fakamole taimí, mau-mau 'o e ngaahi vā fetu'utakí, mo e 'efihia 'i he faiangahalá.⁴ 'E lava 'e he faka'aonga'i ta'e totonú 'i he Siasí 'o tohoaki'i kitautolu mo e ni'ihí kehé mei he lotu pea mo e ako 'oku mahu'inga ki hono fakatupulaki 'etau fetu'utaki mo e 'Otuá.

Ka neongo ia, 'oku 'ikai ko ha me'afo'ou e ngaahi fakatu'utāmaki ko 'ení ki he ngaahi nāunau faka'ilekitulōniká. Na'e ako'i 'e 'Eletā M. Lāsolo Pālati 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apo-setolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "E ala fakatu'utāmaki ha ni'ihí 'o e ngaahi nāunau fo'ou ko 'ení—'o hangē ko hano faka'aonga'i 'e ha taha ha me'angāue 'oku 'ikai poto ai. ". . . 'Oku 'ikai toe kehe ia mei he founa 'oku fili 'e he kakaí ke faka'aonga'i ki ai 'a e televisoné, hele'uhilá pe ko ha laipelí. 'Oku fakatovave ma'u pē 'a Sētane ke ne ngāue 'aonga 'aki e mālohi 'o hono fa'u ha me'a fo'ou, ke faka'auha mo holoki pea mo faka-vaivai'i ha me'a 'e kau ki he lelei."⁵

Ngaahi Nāunau Faka'ilekitulōnika To'oto'ó 'i he Houalotu Sākalamēnití

'I he'etau fakakaukau ki he ngaahi tāpuaki te tau ala ma'ú—pea pehē ki he ngaahi

me'a 'e ala takihala'i—'e he ngaahi nāunau faka'ilekitulōnika ko 'ení, 'oku founa fēfē leva hono fili 'e he kāinga-lotu e me'a ke fai? Na'e fokotu'u mai 'e Siosefa Sāmita 'a e mālohi 'o ha tefito'i mo'oni 'o makatu'unga 'i he taimi na'á ne pehē ai, "Oku ou ako'i ange kiate kinautolu 'a e ngaahi tefito'i mo'oni totonú, pea nau pule'i pē 'e kinautolu 'a kinautolu."⁶

'Oku tau vakavakai'i heni e ngaahi tefito'i mo'oni 'e lava ke tokoni 'i hono fai ha ngaahi fili fekau'aki mo hono ngāue 'aki 'o e ngaahi nāunau faka'ilekitulōnika to'oto'ó 'i he houalotu sākalamēnití. Ko ha fakamatala ki he ngāue totonu 'aki 'o e ngaahi nāunau faka'ilekitulōnika 'i he loki akó, vakai ki he "Teaching with Tech: Engaging Youth in a Digital World," na'e fai 'e Brother Brian K. Ashton, Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi Lahi 'o e Lautohi Faka-Sāpaté, 'i he peesi 30 'o e makasini ko 'ení.

Tefito'i Mo'oni 1: 'Oku poupou'i 'e he'eku ngaahi filí 'a e lotú.

'Oku faka'aonga'i e houalotu sākalamēnití ki hono "[fai 'o 'etau] ngaahi huú ki he Fungani Mā'olungá" (T&F 59:10). Na'e ako'i 'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, ke nofo-taha pē 'etau tokangá ki hono fakafou 'etau ngaahi fua-kavá mo 'etau tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí pea mo 'Ene Fakalelei.⁷ 'Oku totonu ke tokoni e me'a 'oku tau fili ke fai 'i he houalotu sākalamēnití ke tau fai e ngaahi me'a ko iá.

'I he tokanga ko iá, kapau 'e fie ma'u, 'e lava ke tau faka'aonga'i totonu 'etau ngaahi nāunau faka'ilekitulōniká ke:

- *Fakatupulaki 'etau moihuu.* 'E lava ke faka'aonga'i 'e ha mēmipa ha nāunau faka'ilekitulōnika lolotonga e houalotu sākalamēnití ke kumi e folofolá, hiva'i e ngaahi himí, pe hiki ha fanga ki'i fakamatala ki he ngaahi ongo fakalaumālié.
- *Ngāue Fakaetauhi.* 'E lava ke fakatokanga'i 'e ha pīsope 'a e moulu mai 'a ha taha fo'ou pe māmālohi ki he sea muí lolotonga e houalotu sākalamēnití, pea ka ue'i ia, te ne 'ave ha pōpoaki faka'ilekitulōnika ki he taki faifekau fakauōtí ke ne talitali lelei e taha ko iá mo fakafa'e'i kinautolu ki ha kalasi 'o e Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ongongolelé, 'i he hili e lotú.
- *Fakafaingamālie'i e fakafehokotaki 'oku mahu-ingá.* 'E lava ke kau mai ki he ngaahi houa lotú 'a e kau toketaá, kau tokoni fakavavevave-i ha-fakatu'utámakí mo ha kau ngāue fakapalofesinale talifaki kehe koe'uhí he 'oku nau 'ilo'i 'e lava ha

fetu'utaki mai 'i he'enu ngaahi nāunau faka'ilekitulōnika to'oto'ó.

'I he'etau feinga ko ia ke tokanga taha ki he Fakamo'uí, 'oku mahu'inga ke manatu'i 'e lava ke tokoni 'etau fanga ki'i nāunau faka'ilekitulōniká ki he'etau akó, ka he 'ikai ke nau lava 'o fai 'etau akó. 'E lava ke nau 'omai ha me'a ke tau fakalaulaloto ki ai, ka he 'ikai ke nau lava 'o fakakaukau ma'atautolu. 'E lava foki ke nau tokoni ke fakamanatu mai ke tau lotu, ka ko e lotú ko ha me'a ia kuo pau ke tau fai pē 'e kitautolu.

Na'e ako'i 'e 'Eletā Petinā ko hotau vā fetu'utaki mo e 'Otuá 'oku mo'oni, kae 'ikai ke e muna pē.⁸ He 'ikai lava ke lomi'i pe download ia.⁹ Ko ia, neongo na'e faka'aonga'i 'e he palesiteni Fine'ofá 'i he kamata'anga 'o e fakamatala ko 'ení 'ene telefoní ke tokoni ke tukutaha 'ene fakakaukau 'ia Kalaisi, ko 'ene fuakava na'e fakafou mo Ia kae 'ikai ke 'ene telefoní. Ko e fononga na'e tokoni'i 'e he'ene nāunau faka'ilekitulōniká ke ne kamata'i, kuo pau ke faka'osi ia 'e he'ene ngaahi fakakaukau, lotú, mo 'ene ngāué.

Tefito'i Mo'oni 2: 'Oku ou fakasi'isi'i e ngaahi fakahalá.

'Oku totonu ke tau faifeinga kotoa pē ki ha 'atakai 'oku fakatupulaki ai 'etau tokangá ki he moihuu mo e akó. 'Oku mahu'inga ke fakasi'isi'i 'a e ngaahi me'a 'oku fakahalá. 'Oku fekau'aki e tefito'i mo'oni ko 'ení mo ha ngaahi tūkunga lahi, mei he anga 'o 'etau pōtalanoá pe fakafiemālie'i e fānau 'oku fakafiu'ú 'o a'u ki he founa 'oku tau ngāue 'aki ai 'etau ngaahi nāunau faka'ilekitulōniká.

'Oku lahi e ngaahi founa 'e fakahala'i ai kitautolu 'e ha nāunau faka'ilekitulōnika na'e fakataumu'a ke ne fai ha ngaahi me'a lahi. 'Oku mahino pē 'a e faingata'a ke tau tokanga ki he houalotu sākalamēnití 'i he'etau sio vitió, fanongo ki he ngaahi fasi, pe va'inga keimí. Ka 'e pehē pē mo 'etau vakai'i e 'i-meilí, pōpoaki he telefoní, mītia fakasōsialé, tu'u 'a e kai he ngaahi sipotí, mo ha ngaahi me'a kehekehe 'okú ne tohoaki'i kitautolu ki ha ngaahi me'a 'oku hoko, fetu'utaki, mo ha pōtalanoa 'oku mavahe mei he houalotú. 'E lava ke tohoaki'i kitautolu 'e he me'a ni pea mo ha ngaahi me'a kehe pē, 'o tatau ai pē pe ko e hā e vā mama'o 'o 'etau nofo 'i falelotú.

Ko kinautolu ko ē 'oku nau fie ta'ofi 'aupito hono tohoaki'i 'enu tokangá 'e he ngaahi me'a faka'ilekitulōniká, mahalo na'a totonu ke tuku 'enu ngaahi nāunau faka'ilekitulōniká 'i 'api pe tāmata'i. Ko kinautolu ko ē 'oku nau faka'aonga'i 'enu ngaahi nāunau faka'ilekitulōniká ki he'enu lotú kae loto ke fakahēhi mei hono fakahoha'asi e ní'hi kehé, mahalo na'a fe'unga pē ke tāmata'i

e me'a fakaongo 'o e nāunau faka'ilekitulōniká, mio'i ki he 'oua 'e fakahoha'así, pe fakamo'ui e mode vakapuná.¹⁰

Tefito'i Mo'oni 3: 'Oku ou tokanga pē ki he'eku moihū pē 'a'akú.

'E 'i ai ma'u ai pē ha ngaahi me'a fakahoha'a kehekehe, pea 'oku 'ikai ke nau faka'ilekitulōnika hono kotoa. 'E lava ke kau heni ha pēpē valevale 'oku fakafiu'fuu, ha ki'i 'inisē-kite 'oku puna longoa'a holo, pe ko e longoa'a 'o e ngaahi me'alele 'i tu'á. Ko hotau tefito'i fatongia 'a e me'a ko ē 'oku tau ma'u mei he'etau moihuu. Ko ia, kapau 'e ngalo 'i ha taha ke mio'i 'enau telefoní ki he mode vakapuná, 'oku fie ma'u ke tau feinga ke mio'i ha'atautolú ki he mode "tuku-noa'i e ngaahi me'a fakatutá."

Na'e ako'i 'e Palesitani Lāsolo M. Nalesoni, "Ko e fatongia ia 'o e mēmipa takitaha 'o e Siasí ke tupulaki fakalaumālie 'i he me'a 'e lava 'o ma'u mei he houalotu sākalamēnití."¹¹

Kapau 'oku tau fakatokanga'i ha nīihi kehe 'oku nau faka'aonga'i 'enau ngaahi nāunau faka'ilekitulōniká, 'oku fie ma'u ke tau tokanga 'o 'oua 'e fakamahamahalō 'oku nau ngāue ta'e totonu 'aki iá koe'uhí pē he 'oku 'i he nāunau faka'ilekitulōnika. Kapau ko e tokotaha ko iá ko ha ki'i tamasi'i pe taha kuo ui ke tau tokanga'i, mahalo na'a sai pē ke vakai'i 'enau ngāue 'akí fakatatau mo e fakahinohino 'a e Laumālié. Ka 'ikai, tau feinga kitautolu ke foki pē ki he'etau moihuu.

Ko e Ako Fakatahá

Na'e na'ina'i 'e 'Eletā 'Oakesi 'i ha fakamatala 'okú ne fālute ai e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení, "Lolotonga e houalotu sākalamēnití—pea tautautefito ki he lolotonga fakahoko 'o e ouau sākalamēnití—'oku totonu ke tau tokanga taha ki he lotú pea 'oua na'a toe fai ha ngaahi me'a kehe, tautautefito ki ha tō'onga te ne fakahoha'asi e nīihi kehé 'i he'etau lotú."¹²

'Oku 'i ai ha ngaahi tefito'i mo'oni kehe 'e lava ke tokoni 'i hono tataki 'etau ngāue 'akí. 'I he faka'au ke toe lahi ange e hoko e ngaahi nāunau faka'ilekitulōniká ko ha konga angamaheni 'o hotau anga fakafonuá, 'e fie ma'u ke tau fakakaukau'i fakataha 'a e ngaahi fehu'i pe ko e hā 'oku tāú. Koe'uhí 'oku kehe e tūkunga kotoa pē pea 'e hoko-hoko atu ke liliu e tekinolosiá, 'oku fie ma'u ke tau vakavakai'i ma'u ai pē 'etau faka'aonga'i, fakakaukau'i ha ngaahi fakakaukau fo'ou pe kehé, pea mo loto fiamālie ke fakamolemole'i e nīihi kehé 'i he'etau ako fakatahá. ■

NGAAHI FAKAMATALÁ

1. Vakai, "10th Annual Cisco Visual Networking Index (VNI) Mobile Forecast Projects 70 Percent of Global Population Will Be Mobile Users," 3 'o Fēpueli, 2016, newsroom.cisco.com.
2. Vakai, David A. Bednar, "Fale'i 'a ha 'Aposetolo fekau'aki mo e Mītia Fakasōsialé," *Liahona*, Sānuai 2015, 17; *Discourses of Brigham Young*, na'e filifili 'e John A. Widtsoe [1954], 18–19.
3. 'I he Sarah Jane Weaver, "Elder Bednar Tells 2016 Mission Presidents Not to Fear Technology," 6 'o Siulai, 2016, news.lds.org.
4. Vakai, "Elder Bednar Tells 2016 Mission Presidents."
5. M. Russell Ballard, "Vahevahe Atu 'o e Ongoongolei 'i he 'Initaneti," *Liahona*, Sune 2008, N2.
6. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesitani 'o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 327.
7. Vakai, Dallin H. Oaks, "Houalotu Sākalamēnití mo e Sākalamēnití," *Liahona*, Nōvema 2008, 17–20.
8. David A. Bednar, "Ko e Ngaahi Me'a 'o Hangē ko Honau Anga Mo'oni," *Liahona*, Sune 2010, 22–31.
9. Vakai, Scott D. Whiting, "Digital Detachment and Personal Revelation," *Ensign*, Mā'asi 2010, 16–21.
10. Vakai, M. Russell Ballard, "Ke mou Fakalongolongo, pea 'Ilo'i ko e 'Otuá Au" (Church Educational System devotional, 4 'o Mē, 2014), lds.org/broadcasts.
11. Russell M. Nelson, "Worshipping at Sacrament Meeting," *Liahona*, 'Aokosi 2004, 14.
12. Dallin H. Oaks, "Houalotu Sākalamēnití mo e Sākalamēnití," 18–19.

Fai 'e Brian K. Ashton

Tokoni Ua 'i he Kau
Palesiteni' Lahi 'o e
Lautohi Faka-Sāpaté

Ako 'i 'aki 'a e Tekinolosia': KO HONO FAKAKAU E TO'U TUPU 'I HA MĀMANI FAKA'ILEKITULŌNIKĀ

*'E lava fēfē ke hoko 'a e tekinolosia ko ha
tokoni kae 'ikai ko ha fili 'i he loki akó?*

‘he'eku 'a'ahi ki he ngaahi uooti mo e siteiki 'i he Siasí, 'oku fa'a fehu'i 'e he kau faiako mo e kau taki 'o e to'u tupu, "Te mau ta'ofi fēfē e nāunau faka'ilekitulōnikā ke 'oua na'a hoko ko ha fakatuta 'i he kalasi?" 'I he taimi tatau, ko ha tokolahi e kau faiako to'u tupu lelei taha kuó u mamata a'í 'oku kamata 'enua kalasi 'aki e kupu'i lea "To'o ho'o telefoní pea kumi . . ." 'I he'ene peheé, 'oku ou fie vahevahe ha ngaahi me'a sí'i kuó u ako fekau'aki mo e tokoni'i e to'u tupu ke faka'aonga 'i e tekinolosia 'i ha ngaahi founga 'oku mā'oni'oni mo 'aonga 'i he loki ako 'a e ongoongolelé.

Ngaahi Kikite fekau'aki mo e Tekinolosia

Kuo lea e kau palofitá mo e kau 'aposeitoló fekau'aki mo e ngaahi tāpuaki 'o e tekinolosia, 'o fakahā mai kuo hanga 'e he Tamai Hēvaní 'o foaki mai e tekinolosia ke tokoni'i kitautolu ke paotoloaki 'ene ngāue 'i ha tu'unga vave ange. 'I he 1862, ne ako'i ai 'e Palesiteni Pilikihami 'Iongi (1801–77): "Ko e ngaahi 'ilo kotoa pē 'i he me'a fakasaienisi mo e faka'aati 'a ia 'oku mo'oni mo 'aonga ki he fa'ahinga 'o e tangatá, na'e 'omi kotoa ia 'i he fakahā fakahangatonu mei he 'Otuá. . . . Na'e foaki mai ia mo e fakataumu'a ke teuteu'i 'a e halá ki he taimi 'e ikuna ai 'e he mo'oni 'a e me'a kotoa, pea mo hono huhu'i 'o e māmaní mei he mālohi 'o e angahalá pea mo Sētane. 'Oku totonu ke tau faka'aonga'i lelei 'a e ngaahi 'ilo mahu'inga ko 'ení . . . mo foaki ki

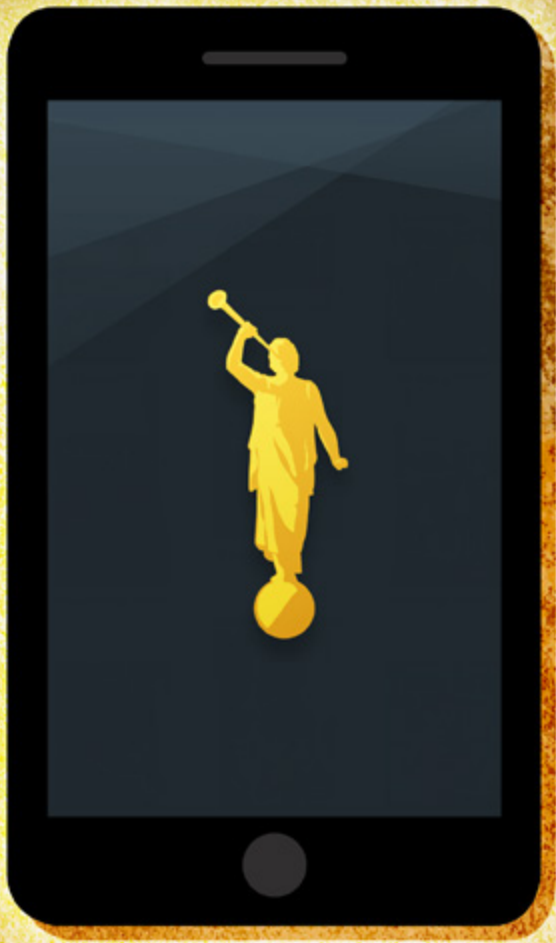
he'etau fānaú e 'aonga 'o e 'ilo kotoa pē, ke teuteu'i kinautolu ke nau 'alu atu 'o fakahoko lelei honau fatongia 'i he ngāue ma'ongo'ongá."¹

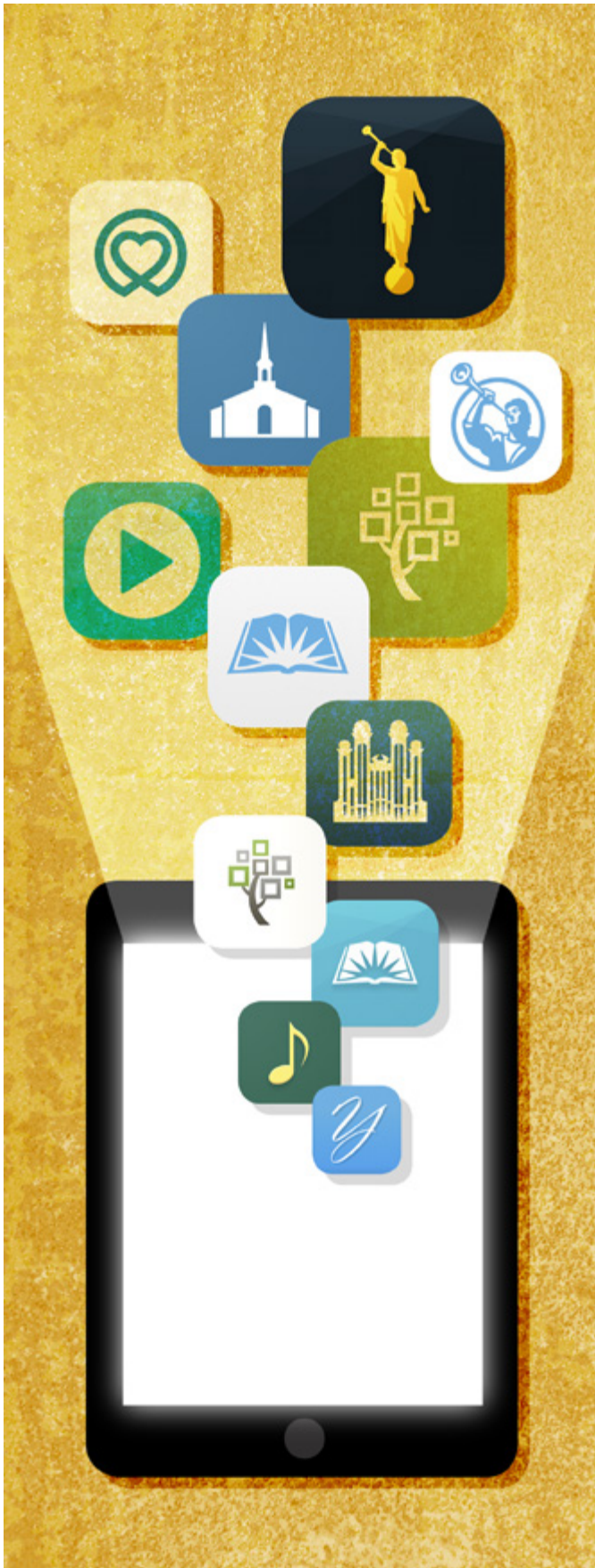
Ko e faka'aonga'i 'o e Nāunau Faka'ilekitulōnikā 'i he Ngaahi Ngāue Angatonú

Kuo fakalahi 'eku ako ki he ongoongolelé, 'i he'eku mo'uí, 'aki hono ngāue 'aki 'o e folofolá mo e ngaahi ma'u'anga tokoni kehe 'i he Gospel Library mobile app.

Kuo teuteu'i hotau to'u tupu ke nau ako, ako'i, mo malanga 'aki 'a e ongoongolelé 'i he mo'ui faka'ahó pea 'i he'enua hoko ko e kau faifekau taimi kakato 'oku nau ngāue 'aki e tekinolosia 'i he ngaahi founga kuo tau toki kamata pē ke 'ilo'i. Koe'uhí 'oku feinga 'a e filí ke faka'aonga'i kotoa e ngaahi me'a kuo 'ilo fo'ou 'oku lelei mo e 'aongá ki he'ene ngaahi taumu'a koví, 'oku mātu'aki mahu'inga leva kiate kitautolu mātu'á, kau takí, mo e kau faiakó ke tokoni ki he to'u tupu ke nau ake ke faka'aonga'i 'a e tekinolosia 'i ha ngaahi founga 'oku mā'oni'oni mo 'aongá, 'i he'enua kei sí'i.

Ko 'api 'a e feitu'u lelei taha ke hoko ai 'ení. (Mahalo 'e ala faka'aonga'i 'e ha ngaahi mātu'a 'oku fekumi ki ha ngaahi ma'u'anga tokoni 'oku 'aongá ha ni'ihi 'o e ngaahi nāunau 'o e Siasí 'oku hiki atu 'i he tafa'akí.) 'Oku toe 'omi foki 'e he loki ako 'o e ongoongolelé ha ngaahi faingamālie mahu'inga ke tokoni ki he to'u tupu ke fakafekau'aki

'enua ngaahi nāunau faka'ilekitulōniká mo e ngaahi 'ekitivi-tī 'oku mā'oni'oni pea mo ongo'i e Laumālie Mā'oni'oni. Ko e ni'ihī pē 'eni ha ngaahi founga 'e lava 'o tokoni ai e kau faiakó mo e kau takí ke fakahoko ai ia.

Fokotu'u ha Ngaahi Taumu'a Mahino ke A'usia

Fokotu'u ha ngaahi taumu'a ki he faka'aonga'i 'o e tekinolosiá 'i he loki akó 'o makatu'unga 'i he ngaahi tefito'i mo'oni. Mahalo ko e taha e ngaahi tefito'i mo'oni mahu-ingá 'e pehē "Ko 'etau taumu'a 'i he kalasí ke ako e ongo-ongoleléi 'o fakafou 'i he Laumālie Mā'oni'oni. 'Oku totonu ke tokoni 'etau faka'aonga'i e ngaahi nāunau faka'ilekitulōniká ki he ngāué ni, kae 'ikai ke ne taki hala'i mei ai." 'Oku tokoni lelei ange 'eni 'i ha tu'utu'uni hangē ko 'eni "He 'ikai ke tau faka'aonga'i e mītia fakasōsialé he lolotonga e kalasí." 'Oku 'oatu 'e he tu'utu'uni ko 'eni ia 'a e pōpoaki 'oku kovi e mītia fakasōsialé, ka 'oku hanga 'e he tefito'i mo'oni 'o faka'atā e faingamālie 'o hono faka'aonga'i e mītia fakasōsialé 'i he kalasí, 'i ha ngaahi founga totonu, 'o hangē ko e fetu'utaki ki te kinautolu 'oku 'ikai ke nau ma'u kalasí ke nau 'ilo'i 'oku ongo 'enua nofó pea mo fakaafe'i kinautolu ke nau omi he uike kaha'ú.

'Oku uesia hotau to'u tupú 'aki ha ngaahi tu'utu'uni 'oku nau fokotu'u mai ha tō'onga 'oku hala, ka 'oku 'ikai pehē. 'Okú ne fakatupu ha puputu'u fekau'aki mo hono faka'aonga'i e tekinolosiá 'i he ngaahi feitu'u kehe pea mole ai 'a e faingamālie ke ako'i e founga totonu hono faka'aonga'i e tekinolosiá. Ko e ngaahi taumu'a 'oku tau fokotu'u fakataha 'o tokoni 'a e to'u tupú 'i he 'etau ngaahi kalasí, 'oku totonu ke fenāpasi mo honau ta'u motu'á mo 'enua fakapotopotó.

Ako fekau'aki mo e Tekinolosiá

'Oua na'a tuku ke hanga 'e ho'o manavasi'i pe 'ikai mahino 'a e tekinolosiá ke ne ta'ofi hono tuku e to'u tupú ke nau faka'aonga'i e nāunau faka'ilekitulōniká 'i he ngaahi founga totonú. Na'e lipooti 'e ha uooti 'e taha ne nau fakahoko ha ako ma'á e kau faiakó 'i he founga hono faka'aonga'i 'e nāunau faka'ilekitulōniká ke ako 'a e ongo-ongoleléi. Na'a nau 'ilo'i ko e faka'au ko ia ke taukei ange e kau faiakó 'i he faka'aonga'i e tekinolosiá, ne nau kamata ke toe vékeveke lahi ange ke faka'aonga'i 'e nāunau faka'ilekitulōniká ki he ako 'a e ongoongoleléi, pea mole atu ai ha kongalahi e hoha'a 'o e hoko e nāunau faka'ilekitulōniká ko ha fakatuta 'i he loki akó.

'Ai e Ngaahi Lēsoni ke Fengāue'aki

Kuó u 'ilo'i ko e founga lelei taha ke tokoni'i ai e fānau akó ke nau faka'aonga'i e tekinolosiá 'i he mā'oni'oni ko hono 'ai e lēsoni ke fengāue'aki pea mo fakakau e ngaahi nāunau faka'ilekitulōniká 'i he palani 'o e lesoni. 'Oku hāhāmolofia ke u ma'u ha fānau ako 'oku nau faka'aonga'i ta'etotonu 'enua ngaahi telefoni to'oto'ó 'i ha kalasi, 'oku fai

ai 'e he faiakó ha ngaahi fehu'i fakalaumālie, 'oku fakakau e fānau akó 'i he lēsoní mo nau ongo'i 'oku 'ofa e faiakó 'iate kinautolu, pea 'oku 'i ai 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

'I he ngaahi feitu'u 'oku hoko ai 'ení, 'oku fa'a kamata'i 'e he faiakó 'a e kalasí 'aki hono fai ange ha fehu'i 'oku ue'i fakalaumālie pea tuku ki he to'u tupú, 'i ha fanga ki'i kulupu, ke nau kumi e tali ki he fehu'í 'i he folofolá mo e ngaahi lea 'a e kau palōfitá. 'E 'ai 'e he faiakó he lolotonga e lēsoní 'a e kalasí ke nau kumi 'i he folofolá, ako e ngaahi lea 'o e konifelenisi lahí, mamata 'i he ngaahi vitiō ne fa'u 'e he Siasí, pea mo alea'i 'a e me'a 'oku nau akó. Ko e lahi ange e kau 'a e to'u tupú 'i he founga fakaakó, ko e lahi ange ia e faingamālie 'oku ngali te nau faka'aonga'i 'enau ngaahi nāunau faka'ilekitulōniká 'i he founga totonú.

'Ai ke Potupotutatau

'I he'etau fakakau ko ia 'a e tekinolosía 'i he'etau ngaahi lēsoní, 'oku mahu'inga ke manatu'i 'oku fie ma'u ke potupotutatau 'etau faka'aonga'i e tekinolosía. Kuo pau ke tau tokanga ke fakapapau'i 'oku 'ikai hoko e tekinolosía ko e lēsoní pe fakatuta ki hono ongo'i e Laumālie Mā'oni'oni.

'I kai ngata ai, 'oku 'i ai ha ni'ihí 'i he fānau akó 'oku 'ikai ke nau ma'u ha ngaahi nāunau faka'ilekitulōnika pea 'oku totonu ke 'oua na'a nau ongo'i li'ekina. Makehe mei he mamata'i 'o e ngaahi vitiō 'a e Siasí, ko e ngaahi 'ekitiviti ko ia 'e lava 'o fakahoko 'i he ngaahi nāunau faka'ilekitulōnika 'i he loki akó, 'oku totonu ke toe lava pē 'o fakahoko ia 'i he folofola 'oku pepá mo e ngaahi makasini 'a e Siasí.

'I kai ko ia pē, ka 'oku 'i ai ha ngaahi taimi 'e 'ikai taau ai ke faka'aonga'i e nāunau faka'ilekitulōniká. Hange ko 'ení, 'i he taimi 'oku fakamo'oni ai e fānau akó pe kau faiakó, mahalo 'e 'uhingamālie pē ke fakaafe'i 'e he faiakó 'a e fānau akó 'i he 'ofa ke fa'o 'enau ngaahi telefoni to'oto'ó kae fakaongoongo pe ko e hā e me'a 'oku ako'i 'e he Laumālie kiate kinautolú.

Fakahaa'i ha Fa'a Kātaki

Ko hono faka'osí, 'e fie ma'u ha taimi lahi ke ako ai 'e ha to'u tupu 'e ni'ihí hono faka'aonga'i 'o ha ngaahi nāunau faka'ilekitulōnika 'i he founga totonú, 'i he kalasí. 'Oku fakahaa'i 'e he kau faiako anga faka-Kalaisí, 'i ha fa'ahinga loki ako pē 'a e fa'a kātaki kiate kinautolu 'oku faingatá'a'ia.

Tekinolosía: Ko ha Fakalelei'i, 'ikai ko ha me'a Tu'u Fakatu'utāmaki

'E hanga 'e hono tokoni'i e to'u tupú ke nau faka'aonga'i totonu e tekinolosía 'o tāpuekina kinautolu 'i he'enu mo'uí kotoa, pea 'e lava ke ne fakalelei'i 'etau ngaahi kalasí. Hangē ko e vahevahe 'a 'Eletā Lisiate G. Sikoti (1928–2015) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "I he taimi 'oku mahino pea faka'aonga'i ai 'a e tekinolosía ki ha ngaahi taumu'a mā'oni'oni, 'oku 'ikai hoko ia ko ha

me'a tu'u fakatu'utāmaki ka ko ha fakalelei ki he fetu'utaki fakalaumālie."²

'I he'enu hoko ko e Kau Palesitenisí Lahi 'o e Lautohi Faka-Sāpaté, 'oku mau fakaafe'i e kau faiakó ke nau faka'aonga'i e tekinolosía 'i he'enu ngaahi lēsoní pea fai e me'a kotoa 'e lavá ke tokoni ki he to'u tupu ke nau faka'aonga'i 'a e tekinolosía ki he ngaahi taumu'a mā'oni'oni. Kapau te ke kole ki he Tamai Hēvaní ke tokoni 'i ho'o feingá, te Ne tali e ngaahi lotu ko iá. ■

NGAAHI FAKAMATALÁ

1. *Discourses of Brigham Young*, sel. John A. Widtsoe (1954), 18–19.
2. Richard G. Scott, "Ko e Melino 'a 'Api," *Liahona*, Mē 2013, 29.

KO HONO FAKA'AONGA'I 'O E TEKINOLOSÍA 'I HE FOUNGA TOTONU

'Oku talamai 'e Misa Palaieni K. 'Esitoni ko 'apí 'a e feitu'u lelei taha ke ako ai hono faka'aonga'i e tekinolosía 'i he mā'oni'oni. 'E lava ke tokoni e ngaahi ma'unga tokoni ko 'ení ki ha ni'ihí fakafo'ituitui, mātu'a, mo e ngaahi fāmili ke nau fakakaukau'i e founga ke faka'aonga'i ai e ngaahi tekinolosia lolotongá 'i he ngaahi founga totonu:

- *Malu'i ki hono Faka'aonga'i 'o e Tekinolosía.* Neongo na'e fa'u 'eni ma'a e kau faifekau, ka 'e lava ke faka'aonga'i e ngaahi fakahinohino 'i he ki'i tohi ko 'ení ki he 'apí. 'Oku ma'u ia 'i he lea fakafonua 'e 28 'i he Gospel Library app, pe 'osi paaki mei he ngaahi senitá tufaki'anga nāunau pe 'i he falekoloa he 'initaneti.
- 'E lava ke ma'u ha lisi 'o e ngaahi lēsoni efiafi fakafāmili 'i 'apí fekau'aki mo e faka-'ehi'ehi mei he ponokalafí, 'o kau ai e founga hono fili e ngaahi mītia 'oku lelei 'i he overcomingpornography.org/resources (ma'u ia 'i he lea fakafonua 'e 10).
- 'Oku faka'ilonga'i atu e ngaahi fakahinohino ki he ngaahi fealélea'aki fakafāmili fekau'aki mo e mītia fakasōsialé 'i he "Families Should Discuss How to Use Social Media in Righteous Ways," 'i he lds.org/go/81833a (ma'u ia 'i he lea fakafonua 'e 10), pe 'i he pōpoaki na'e fai 'e 'Eletā Tēvita A. Petinā 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Lōmakii 'a Māmani Fakafou 'i he Mītia Fakasōsialé," 'i he *Liahona* 'o 'Aokosi 2015.

VAHE 6

Ko e Meáfoaki mo e Mālohi 'o e 'Otuá

Ko e vahe 6 'eni 'o ha histōlia volūme fo'ou 'e fā 'o e Siasī 'oku ui ko e Kau Mā'onī'onī: Ko e Talanoa 'o e Siasī 'o Sisū Kalaisi 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī. 'E vavé ni pē hano ma'u atu e tatau kuo paaki 'o e tohi 'i he ngaahi lea fakafonua 'e 14, 'i he kongā ki he Histōlia 'o e Siasī he Gospel Library app, mo e 'initaneti 'i he saints.lds.org Na'e fakamatala'i 'i he Vahe 5, 'a ia na'e pulusi 'i he makasini 'o Siulāi, 'a e mole 'a e 'uluaki peesi 'e 116 he liliu 'o e Tohi 'a Molomonā 'i he 1828.

Ihe toe foki 'a Siosefa ki Hāmoni 'i he fa'ahita'u māfana 'o e 1828, na'e toe hā mai 'a Molonai kiate ia 'o ne 'ave 'a e 'ū lau'i peleti. Na'e talaange 'e he 'āngelō, "Kapau 'e fe'unga ho'o loto fakatōkilalō mo e ongo'i fakatomalā, te ke toe ma'u foki ia 'i he 'aho uofulu mā ua 'o Sepitemā."¹

Na'e nofo'ia 'e he fakapo'ulī e 'atamai 'o Siosefā.² Na'ā ne 'ilo'i kuo hala 'ene me'a na'e fa'i he'ene ta'etokanga ki he finangalo 'o e 'Otuá ka ne fakafalala kia Māteni 'a e 'ū lau'i peesi kuo liliú. Ko 'eni kuo 'ikai toe falala ange 'a e 'Otuá kiate ia 'i he 'ū lau'i peleti pe ongo me'a fakatonuleá. Na'e ongo'i 'e Siosefa hangē na'e tuha pē mo ia ha fa'ahinga tautea 'e 'omi mei he langi.³

Na'ā ne mafasia he ongo'i halaiá mo e fakame'apango'ia, ko ia na'ā ne tū'ulutui 'o vete 'ene ngaahi angahalá mo tau-tapa ki ha fakamolemole. Na'ā ne fakamanatu e me'a hala na'ā ne fa'i mo e me'a te ne lava 'o fai ke lelei ange kapau 'e toe tuku 'e he 'Eikí ke ne toe fai 'a e liliú.⁴

'I ha 'aho 'e taha 'i Siulai, 'i ha lue lalo 'a Siosefa 'o mama'o si'i atu pē mei honau 'apí, na'e toe hā ange kiate ia 'a Molonai. Na'e 'oange kiate ia 'e he 'āngelō 'a e ongo me'a fakatonuleá pea na'e sio 'a Siosefa na'e 'asi ai ha pōpoaki fakalangi: "Oku 'ikai lava ke ta'ofi 'a e ngaahi ngāue mo e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi finangalo 'o e 'Otuá, pea 'oku 'ikai lava foki ke iku noa ia."⁵

Na'e fakalotolahi e ngaahi lea ko iá, ka na'e hoko atu ai ha valoki. Na'e folofola ange 'a e 'Eikí, "Na'e mamafa fau 'a e ngaahi fekau na'e fai kiate koé." He vakai, na'e 'ikai totonu ke ke manavahē ki he tangatá 'o lahi ange 'i he 'Otuá." Na'ā Ne fekau kia Siosefa ke fakatomala pea toe tokanga ange ki he ngaahi me'a toputapú. Na'e mahu'inga ange e lekooti 'i he 'ū lau'i peleti koulá 'i he ongoongo 'o Māteni pe holi 'a Siosefa ke fakafiemālie 'i e kakaí. Kuo teuteu ia 'e he 'Otuá ke fakafō'ou ai 'Ene fuakava fakakuongamu'á mo ako'i ki he kakai kotoa pē ke nau fakafalala kia Sisū Kalaisi ke ma'u ai honau fakamo'uí.

Na'e tapou e 'Eikí kia Siosefa ke ne manatu 'i 'Ene 'alo'ofá. Na'ā Ne fekau ange 'o pehē, "Fakatomala mei he me'a kuó ke fa'i, . . . pea 'oku kei fili pē koe." Ko ia na'ā Ne toe ui 'a Siosefa ke hoko ko 'Ene palōfita mo e tangata kikite. Ka na'ā Ne fakatokanga kiate ia ke talangofua ki He'ene folofolá.

Na'ā Ne fakahā ange, "Kapau 'e 'ikai te ke fai 'eni, 'e tukuangē koe pea te ke hoko 'o tatau mo e kau tangata kehe, 'o 'ikai toe ma'u ha me'a-foaki."⁶

'I he fa'ahita'u fakatōlau ko iá, na'e fononga fakatonga ai e ongomātu'a 'a Siosefā ki Hāmoni. Kuo meimei lava ha māhina 'e ua e mavahe 'a Siosefa mei hona 'apí 'i Manisesitā, pea kuo te'eki ai ha lōngona meiate ia. Ne na hoha'a kuo hanga 'e he ngaahi me'a fakamamahi ne hoko he fa'ahita'u māfaná, fakaloto-mamahi 'i ia. 'I ha ngaahi uike si'i pē, kuo mālōlō ai hono 'uluaki fohá, meimei mate hono uai'fi pea toe mole mo e 'ū lau'i peesi kuo liliú. Ne na fakamu'amu ke fakapapau 'i 'okú na sai pē mo 'Ema.

‘I he toe ha meimei maile ‘e taha mei he feitu‘u ne na fakataumu‘a ki a‘i, na‘e fiefia lahi ‘a Siosefa ko e Lahí mo Lusi he vakai atu ‘oku tu‘u mai ‘a Siosefa ‘i mu‘a he halá, ‘okú ne fofonga nonga mo fiefia. Na‘á ne fakamatala kiate kinaua ‘o kau ki he mole e falala ‘a e ‘Otuá, fakatomala mei he‘ene ngaahi angahalá pea mo hono ma‘u ‘o e fakahaá. Na‘e o‘o mo‘oni hono valoki‘i ia ‘e he ‘Eikí, kae hangē ko e kau palōfita ‘i he kuonga mu‘á, na‘á ne tohi ia ke lau ‘e he nīhi kehé. Ko e fuofua taimi ia ke ne tohi ai e folofola fakapatonu ange ‘a e ‘Eikí kiate ia.

Na‘e talaange foki ‘e Siosefa ki he‘ene ongomātu‘á kuo ‘osi toe fakafoki ange ‘e Molonai ‘a e ‘ū lau‘i peletí mo e ongo me‘a fakatonuleá. Na‘e talaange ‘e Siosefa ne hā fiefia ‘a e ‘āngeló. “Na‘á ne talamai ‘oku ‘ofa mai ‘a e ‘Eikí kiate au ko ‘eku faivelengá mo loto fakatōkilaló.”

Kuo tuku fakalelei ‘eni ‘a e lekōtí ‘i he falé, ‘o fūfuu‘i ‘i ha puha fa‘o‘anga me‘a. Na‘e talaange ‘e Siosefa, “Ko ‘Ema

‘okú ne fai ‘eku tohí he taimi ní, ka na‘e pehē ‘e he ‘āngeló ‘e ‘omi ‘e he ‘Eikí ha taha ke tohi ma‘aku, pea ‘oku ou falala ‘e hoko ia.”⁷

‘I he fa‘ahita‘u failau hokó, na‘e fononga ai ‘a Māteni Hālisi ki Hāmoni mo ha ongoongo fakamamahi. Kuo fakahū ‘e hono uai‘i ha lāunga ki he fakamaau‘angá, ‘o ne tala ko ha tangata kākā ‘a Siosefa na‘e fakapuli ‘o pehē ‘okú ne liliu ha ‘ū lau‘i peletí koula. Na‘e fakatetu‘a ‘a Māteni he taimí ni ‘e ‘oange ha tohi fekau ke fakamo‘oni ‘i he fakamaau‘angá. Kuo pau ke ne fakahā ai na‘e kākā‘i ia ‘e Siosefa, ka ‘ikai ‘e faka‘ilo foki ia ‘e Lusi ko e kākā.⁸

Na‘e vili ‘a Māteni ke ‘oange ‘e Siosefa ha toe fakamo‘oni ko e mo‘oni e ‘ū lau‘i peletí. Na‘á ne fie tala ki he fakamaau‘angá e me‘a kotoa pē fekau‘aki mo e liliú, ka na‘á ne hoha‘a he ‘ikai tui ange ki ai e kakaí. He na‘e hakule foki ‘e Lusi ia e fale ‘o e ongomātu‘a Sāmitá ka na‘e ‘ikai ke ne

ma'u e lekōtī. Pea neongo na'á ne hoko ko ha sikalaípe 'a Siosefa 'i ha māhina 'e ua, ka kuo te'eki ai pē sio tu'ō taha 'a Māteni ia 'i he 'ū lau' i peletí ko ia he 'ikai lava ke ne fakamo'oni kuó ne fai ia.⁹

Na'e fehu'i 'e Siosefa ki he 'Eikí peá ne ma'u ha tali ma'a hono kaungāme'á. He 'ikai fakahā 'e he 'Eikí ia kia Māteni a' e me'a ke ne lea'aki 'i he fakamaau'angá, pe 'oange ha fa'ahinga fakamo'oni kae 'oua kuo fili 'a Māteni ke loto fakatōkilalo mo fakahā 'i okú ne tui. Na'á Ne folofola ange, "Kapau 'e 'ikai te nau tui ki he'eku ngaahi leá, 'e 'ikai te nau tui kiate koe, 'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefá, 'o kapau te ke lava ke ke fakahā kiate kinautolu 'a e ngaahi me'a kotoa ko 'eni kuó u tuku kiate koé."

Na'e tala'ofa ange 'a e 'Eikí 'e fai manava'ofa kia Māteni, kapau te ne fai e me'a ne fai 'e Siosefa he fa'ahita'u māfana ko iá pea loto fakatōkilalo, falala ki he 'Otuá mo ako mei he'ene ngaahi fehalākí. Na'e folofola ange 'a e 'Eikí 'e 'i ai ha kau fakamo'oni faivelenga 'e toko tolu te nau sio 'i he 'ū lau' i peletí, pea 'e lava ke kau ai 'a Māteni kapau 'e tuku 'ene feinga ke tali ia 'e he ní'hi kehé.¹⁰

Kimu'a pea faka'osi 'e he 'Eikí 'Ene folofola angé na'á Ne toe fakahā ange ha me'a. Na'á Ne pehē, "Kapau 'e 'ikai fakafefeka 'e he to'u tangatá ni 'a honau lotó, te u fokotu'u 'a hoku siasi."¹¹

Na'e fakakaukau 'a Siosefa ki he ngaahi leá ni 'i hono tohi 'e Māteni 'a e fakahaá. Na'á ne fanongo leva mo 'Ema kae toe lau mai 'e Māteni ke fakapapau'i pe 'oku tonu. 'I hono lau maí, na'e hū mai e tamai 'a 'Emá ki he lokí 'o ne fakafanongo. Hili hono laú, na'á ne fehu'i ange pe ko e ngaahi lea ia 'a hai.

Na'e tali ange 'e Siosefa mo 'Ema, "Ko e folofola ia 'a Sisū Kalaisi."

Na'e talaange 'e 'Aisake, "Oku ou lau ko ha fakamuna kotoa e me'a ko iá." "Tuku 'aupito ia."¹²

Na'e 'ikai tokanga 'a Māteni ia ki he tamai 'a 'Emá, ka ne 'ave 'e ia 'ene tatau 'o e fakahaá peá ne heka he salioté 'o foki ki 'api. Kuó ne ha'u ki Hāmoní ko e kumi ha fakamo'oni fekau'aki mo e 'ū lau' i peletí, pea na'á ne mavahe mei ai mo ha fakahā kuo fakamo'oni' i ai 'ene mo'oní. He 'ikai lava ke ne faka'aonga' i ia 'i fale hopo, ka na'á ne foki ki Palemaila mo e 'ilo pau 'oku 'afio' i ia 'e he 'Eikí.

'I he tu'u kimui ange 'a Māteni he 'ao 'o e fakamāú, na'á ne fai pē ha fakamo'oni mālohi. Na'á ne hiki hono nimá ki he langí peá ne fakamo'oni' i mo'oni 'o e 'ū lau' i peleti koulá mo ne fakahā 'i na'á ne foaki ta'etotongi e pa'anga 'e nimangofulú kia Siosefa ke fai 'aki e ngāue 'a e 'Eikí. 'I he 'ikai ko ia ha fakamo'oni ke poupou' i 'aki e ngaahi tuku-aki' i 'a Lusí, na'e tāmata' i ai 'e he fakamaau'angá e lāungá.¹³

Lolotonga iá, ne hokohoko atu pē 'e Siosefa 'a e liliú, mo lotua 'e vave pē hano 'omi 'e he 'Eikí ha sikalaípe 'e taha.¹⁴

Na'e 'i ai ha talavou ko 'Ōliva Kautele na'e nofo 'i he ongomātu'a 'a Siosefá 'i Manisesitā. Na'e si'i 'aki 'e 'Ōliva ha ta'u 'e taha 'ia Siosefa, pea na'á ne kamata faiako 'i he fa'ahita'u fakatōlau 'o e 1828 'i ha 'apiako ne meimei maile 'e taha ki he fakatonga 'o e faama 'a e fāmili Sāmitá.

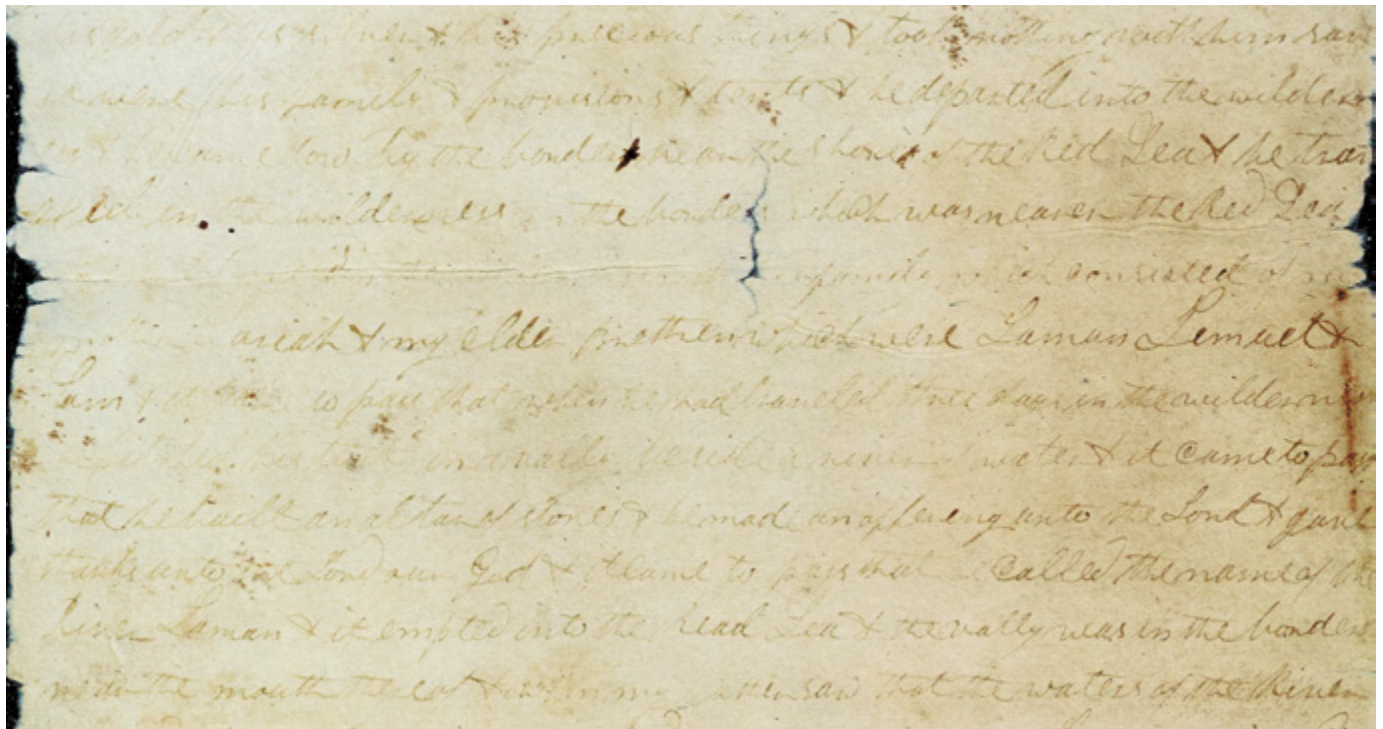
Na'e fa'a nofo pē ha kau faiako 'i he ngaahi fāmili 'o 'enua fānau akó, ka 'i he fanongo 'a 'Ōliva he ngaahi talanoa ne sasala holo fekau'aki mo e 'ū lau' i peleti koulá 'a Siosefá, na'á ne kole ai pe 'e lava ke nofo mo e fāmili Sāmitá. 'I he kamata'angá, na'e si'isi' i ha fakaikiiki ia na'á ne ma'u mei he fāmili. Kuo hanga 'e hono kaiha'asi e 'ū lau' i peesi na'e liliú, fakataha mo e ngutu lau e kakai 'o e feitu'ú, 'o fakatupunga e 'ikai ke nau toe lea ki ha me'a.¹⁵

Ka 'i he fa'ahita'u momoko 'o e 1828–29, 'i hono ako' i ko ia 'e 'Ōliva e fānau Sāmitá, na'á ne ma'u ai e falala e fāmili ne nofo aí. Fakafuofua ki he taimi ko 'ení, kuo foki mai 'a Siosefa ko e Lahí mei ha'ane fononga ki Hāmoni mo ha fakahā ne talaki ai 'oku 'amanaki ke fakahoko 'e he 'Eikí ha ngāue fakafo.¹⁶ Ne 'ilo' i 'e he ongomātu'a 'a Siosefá he taimi ko iá ko ha tangata fekumi fakamātoato pē 'a 'Ōliva, ko ia na'á na talanoa ange 'o kau ki he uiui' i fakalangi hona fohá.¹⁷

Na'e to'oa e loto 'o 'Ōliva he'ena fakamatalá pea na'á ne faka'amu ke ne tokoni ki he liliú. Na'e tatau pē 'a 'Ōliva mo Siosefa 'o ta'efiemālie ki he ngaahi siasi fakaeonopōní, peá ne tui ki he 'Otuá 'o e ngaahi me'a mana 'okú Ne kei fakahā mai Hono finangaló ki he kakai.¹⁸ Ka na'e fu'u mama' o 'a Siosefa ia mo e 'ū lau' i peleti koulá pea na'e 'ikai 'ilo 'e 'Ōliva pe 'e founa fēfē ha'ane tokoni ki he ngāue kapau 'e nofo pē ia 'i Manisesitā.

'I ha 'aho 'e taha he fa'ahita'u failaú, 'i he lolo lahi e 'uhá he 'ato 'o e fāmili Sāmitá, na'e talaange ai 'e 'Ōliva ki he fāmili 'ene fie 'alu ki Hāmoni 'o tokoni kia Siosefa he tutuku 'a e akó. Na'e poupou' i ia 'e Lusí mo Siosefa ko e Lahí ke ne fehu'i ki he 'Eikí pe na'e totonu 'ene ngaahi holí.¹⁹

'I he 'alu 'a 'Ōliva ke mohé, na'á ne lotu lilo ke 'ilo' i pe na'e mo'oni e ngaahi me'a kuó ne ongonā fekau'aki mo e 'ū lau' i peleti koulá. Na'e fakahā ange 'e he 'Eikí kiate ia 'i ha me'a-hā-mai e 'ū lau' i peleti koulá mo e faifeinga 'a Siosefa ke liliu iá. Na'e nofo'ia ia 'e ha ongo' i nonga, pea na'á ne 'ilo' i na'e totonu ke ne loto kole loto fiamālie ke hoko ko ha sikalaípe 'a Siosefa.²⁰

Na'e hoko 'a 'Ōliva Kautele ko e tangata tohi ma'á e peesi ko 'eni 'o e liliu e Tohi 'a Molomoná.

Na'e 'ikai fakahā 'e 'Ōliva ki ha taha 'ene lotu na'e faí. Ka 'i he tutuku pē 'a e akó, na'á na fononga lalo leva mo Samuela ko e tokoua 'o Siosefá ki Hāmoni, na'e maile 'e teau tupu hono mama'ó. Na'e moko'i'i mo pelepela e halá 'i he 'uha 'o e fa'ahita'u matalá, pea na'e mokoteilo mo e mu'a va'e 'o 'Ōlivá he taimi na'á ne a'u ai mo Samuela ki he 'api 'o Siosefa mo 'Emá. Ka na'á ne kei loto vekeveke pē ke fe'iloaki mo e ongomātu'á mo ne mamata tonu ki he founa ne ngāue ai e 'Eikí 'i he palōfita kei talavouí.²¹

'I he a'u 'a 'Ōliva ki Hāmoní, na'e hangē ia na'á ne 'i ai ma'u peé. Na'á na talanoa mo Siosefa 'o a'u ki he tu'upoó, fakafanongo ki he'ene talanoá mo tali ange ha ngaahi fehu'i. Na'e mahino pē na'e ako lelei 'a 'Ōliva, pea na'e tali lelei 'e Siosefa 'ene fietokoni ke hoko ko 'ene sikalaipé.

Hili e a'u ki ai 'a 'Ōlivá, ko e fuofua ngāue 'a Siosefá ko hono 'ai ha feitu'u ke na ngāue ai. Na'á ne kole kia 'Ōliva ke ne fa'u ha alepau 'e palōmesi ai 'a Siosefa ke totongi ki he'ene tamai-'i he-fonó 'a e ki'i fale na'e nofo ai mo 'Emá, kae pehē ki he fale tauhi'anga 'o e fanga monumanú, kelekele ke ngoue'i mo e ki'i vaitafe ofi atu peé.²² Na'e tokanga e ongomātu'a 'a 'Ema ke lelei e mo'ui 'a 'Emá ko ia ne na tali ai e alepaú mo palōmesi ange te na fakafiemālie'i e manavasi'i 'a e ngaahi kaungā'apí kia Siosefá.²³

Ko ia na'e kamata leva 'e Siosefa mo 'Ōliva 'a e ngāue liliu leá. Na'á na ngāue lelei fakataha 'o laui uike, pea taimi 'e ni'ihí ne 'i ai pē 'a 'Ema he loki tatau 'o fai 'ene ngāue faka'ahó.²⁴ Taimi 'e ni'ihí na'e liliu lea pē 'a Siosefa

mei he'ene vakai ki he ongo me'a fakatonuleá mo ne lau faka-Pilitānia e ngaahi mata'itohi na'e 'asi he 'ū lau'i peletí.

Na'e 'i ai ha ngaahi taimi na'e fa'a tokoni ai e fo'i maka kikité. Na'á ne fa'a fa'o e fo'i maka kikité 'i hono tataá, 'ai hono matá ki he loto tataá ke ta'ofi e hū ki loto ha māma, peá ne sio leva ki he fo'i maká. Na'e ulo leva e maama mei he fo'i maká 'i he fakapo'ulí, 'o fakahaa'i ange 'a e ngaahi lea na'e tala-kae-tohi 'e Siosefa kae hiki fakavave'i 'e 'Ōliva.²⁵

Fakatatau mo e fakahinohino 'a e 'Eikí, na'e 'ikai toe feinga 'a Siosefa ia ke toe liliu e me'a kuó ne fakamolekí. Ka na'e hoko atu pē 'ena ngāue mo 'Ōliva ki he lekōtí. Na'e fakahaa'i mai 'e he 'Eikí na'e fakatauvele'i 'e Sētane 'a e kakai angakoví ke nau 'ave 'a e 'ū lau'i pēsí, liliu honau fakaleá, pea faka'aonga'i kinautolu ke ngali faka-'ulí'ulilātai ai e ngāue liliu leá. Ka na'e fakapapai 'i ange 'e he 'Eikí kia Siosefa kuó Ne ue'i fakalaumālie e kau palōfita he kuonga mu'á ne nau teuteu'i e 'ū lau'i peletí ke nau fakakau mai ha fakamatala kehe mo kakato ange 'o e nāunau kuo molé.²⁶

Na'e fakahā 'e he 'Eikí kia Siosefa, te Ne "veuveuki 'a kinautolu kuo nau liliu 'a 'eku ngaahi leá." "Te u fakahā kiate kinautolu 'oku lahi ange 'a hoku potó 'i he olopoto 'a e tēvoló."²⁷

Na'e fiefia 'a 'Ōliva ke hoko ko ha sikalaipse 'a Siosefa. Na'á ne fakafanongo he 'aho kotoa pē ki hono tala-kae-tohi 'e hono kaungāme'á e hisitōlia faingata'a 'o ha ongo pule'anga lalahi, 'a ia ko e kau Nifái mo e kau Leimaní. Ne na ako 'o kau ki he ha'a tu'i angamā'oní'oni mo angakoví,

kakai na'e puke pōpula mo fakatau'atāina'i, mo e palōfita fakakuongamu'a na'á ne faka'aonga'i e ngaahi maka kikitē ke liliu 'aki e ngaahi lekooti ne ma'u mei he mala'e ne fonu he huí. Hangē ko Siosefá, ko e palōfita ko iá ko ha tangata ma'u fakahā mo ha tangata kikite ia ne tāpuekina 'aki e me'afaoaki mo e mālohi 'o e 'Otuá.²⁸

Na'e toutou fakamo'oni'i foki 'e he lekōtí 'a Sisū Kalaisi pea na'e mamata ai 'a 'Ōliva ki he founa ne hanga 'e he kau palōfítá 'o tatakí ha siasi fakakuonga mu'a, kae pehē ki he founa fakahoko 'o e ngāue 'a e 'Otuá 'e ha kau tangata mo fafine angamaheni.

Ka na'e kei lahi pē e ngaahi fehu'i 'a 'Ōliva 'o kau ki he ngāue 'a e 'Eikí, pea na'á ne fu'u fie ma'u ha ngaahi tali. Na'e feinga 'a Siosefa ke ma'u ha fakamā ma'ana 'o fakafou 'i he 'Ulimí mo e Tumemí, pea na'e 'omi 'e he 'Eikí ha tali. Na'á Ne folofola, "Ko ia, kapau te ke kole meiate au, te ke ma'u. Kapau te ke fehu'i, te ke 'ilo'i 'a e ngaahi me'a lilo 'a ia 'oku ma'ongo'onga mo fakafo."

Na'e poupu'i foki 'e he 'Eikí 'a 'Ōliva ke ne manatu'i e fakamo'oni na'á na ma'u kimu'a pea ha'u ki Hāmoní, 'a ia na'e te'eki ai fakamatala 'e 'Ōliva ia ki ha taha. Na'e fehu'i ange 'e he 'Eikí, "Ikai na'á ku lea 'aki 'a e fiemālié ki ho 'atamaí 'i he me'á? Ko e hā mo ha toe fakamo'oni lahi hake te ke lava 'o ma'u 'i ha fakamo'oni mei he 'Otuá?" Kapau kuó u fakahā kiate koe ha ngaahi me'a 'oku 'ikai 'ilo'i 'e ha tangata 'e toko taha, 'ikai kuó ke ma'u ha fakamo'oni?"²⁹

Na'e ofo 'a 'Ōliva. Na'á ne fakamatala leva kia Siosefa 'o fekau'aki mo 'ene lotu liló pea mo e fakamo'oni fakalangi na'á ne ma'ú. Na'á ne talaange he 'ikai malava ke 'ilo ia 'e ha taha tukukehe pē 'a e 'Otuá, pea kuó ne 'ilo'i 'eni he taimi ko iá 'a hono mo'oni 'o e ngāué.

Ne na toe foki ki he ngāué, pea kamata ke fifili 'a 'Ōliva pe te ne lava foki 'o liliu lea.³⁰ Na'á ne tui 'e malava ke ngāue 'a e 'Otuá 'o fakafou 'i ha ngaahi me'a hangē ko e ongo maka kikitē, he kuó ne fa'a faka'aonga'i ha tokotoko fakalangi ke kumi 'aki ha vai mo ha makakoloa. Ka na'e 'ikai ke ne fakapapau'i pe na'e ngāue hono tokotokó 'i he mālohi 'o e 'Otuá. Na'e kei misiteli kiate ia e founa ma'u 'o ha fakahaá.³¹

Na'e toe 'ave 'e Siosefa e ngaahi fehu'i 'a 'Ōlivá ki he 'Eikí, pea na'e fakahā 'e he 'Eikí kia 'Ōliva na'á ne ma'u ha mālohi ke ma'u 'aki ha 'ilo kapau pē na'á ne kole 'i he tui. Na'e fakapapau'i ange 'e he 'Eikí na'e ngāue e tokotoko 'o 'Ōlivá 'i he mālohi 'o e 'Otuá, hangē ko e tokotoko 'o 'Ēloné 'i he Fuakava Motu'á. Na'á ne ako'i lahi ange 'a 'Ōliva 'o kau ki ma'u fakahaá. Na'á ne folofola ange, "Te u fakahā kiate koe 'i ho 'atamaí pea 'i ho lotó, 'i he Laumālie Mā'oni'oní. Vakai, ko 'eni 'a e laumālie 'o e fakahaá."

Na'á ne fakahā foki kia 'Ōliva te ne lava 'o liliu e lekōtí 'o hangē ko Siosefá, kapau pē te ne fakafalala 'i he tui. Na'e folofola ange 'a e 'Eikí, "Manatu'i, 'oku 'ikai te ke lava ke fai ha me'a ta'e 'i ai 'a e tui."³²

Na'e vekeveke 'a 'Ōliva ke liliu lea hili hono ma'u e fakahaá. Na'á ne muimui ki he sippinga 'a Siosefá, ka 'i he taimi na'e 'ikai ke ne 'ilongofua ai e ngaahi leá, na'á ne 'ita mo puputu'u.

Na'e mamata 'a Siosefa ki he fefa'uhi hono kaungāme'á peá ne faka'ofa'ia ai. Na'e taimi lahi 'ene feinga ke fenāpasi hono lotó mo e fakakaukau pea mo e ngāue fakaliliu leá, ka na'e fakakaukau 'a 'Ōliva ia 'e vave pē 'ene fakahoko lelei'i iá. Na'e 'ikai fe'unga pē hono ma'u ha me'afaoaki fakalaumālié. Na'e pau ke ne tanumaki mo fakatupulaki ia 'i ha taimi lahi ke faka'aonga'i he ngāue 'a e 'Otuá.

Ne 'ikai hano taimi kuo tuku e ngāue liliu lea 'a 'Ōlivá peá ne fehu'i kia Siosefa pe ko e hā 'oku 'ikai ola lelei ai 'ene ngāué.

Na'e fehu'i 'a Siosefa ki he 'Eikí.

Na'e tali ange 'e he 'Eikí, "Na'á ke pehē te u foaki ia kiate koe, ka na'e 'ikai te ke fai ha fakakaukau ki ai tuku kehe pē ke kole kiate au. Kuo pau ke ke fakakaukau 'i ia 'i ho 'atamaí; pea kuo pau ke ke toki fehu'i mai kiate au pe 'oku totonu ia."

Na'e fakahinohino 'i he 'Eikí 'a 'Ōliva ke fa'a kātaki. Na'á ne folofola ange, "Oku 'ikai 'aonga ke ke liliu lea he taimí ni. Ko e ngāue 'oku ui koe ki aí, ke ke tohi ma'a 'eku tamaio'eiki ko

Siosefá." Na'á ne tala'ofa kia 'Ōliva ha ngaahi faingamālie kehe ke liliu lea ai 'amuiaenge, ka ko e taimi ní te ne hoko pē ko ha sikalaípe ka ko Siosefa 'a e tangata kikitē.³³ ■

'E ma'u atu ha lisi kakato 'o e ngaahi ma'úanga tokoní 'i he Lea faka-Pilitāniá 'i he saints.lds.org.

'Oku 'uhinga e fo'i lea *Tefitó* 'i he ngaahi fakamatalá ki ha ngaahi fakamatala lahi ange 'i he 'ínitaneti 'i he kaumaonioni.lds.org.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 7, [9].
2. Vakai, Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 10:2 (Revelation, Spring 1829, at josephsmithpapers.org).
3. Vakai, Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 7, [5]–[7].
4. Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 7, [8]–[9].
5. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 3:1 (Revelation, July 1828, 'i he josephsmithpapers.org); Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 7, [8]–[9]; Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 10, 'i he *JSP*, H1:246 (draft 2).
6. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 3 (Revelation, July 1828, 'i he josephsmithpapers.org); Joseph Smith History, circa Summer 1832, [6], 'i he *JSP*, H1:16; Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 7, [8]–[9].
7. Lucy Mack Smith, History, 1845, 138; Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 7, [8]–[11].
8. Preface to Book of Mormon, circa Aug. 1829, in *JSP*, D1:92–94; "Testamoney of Martin Harris," Sept. 4, 1870, [4], Edward Stevenson Collection, Church History Library; Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 8, [5]; Historical Introduction to Revelation,

Mar. 1829 [DC 5], 'i he *JSP*, D1:14–16.

9. "Testamoney of Martin Harris," Sept. 4, 1870, [4], Edward Stevenson Collection, Church History Library; Lucy Mack Smith, *History, 1844–45*, book 6, [9]; book 8, [5].
10. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 5 (Revelation, Mar. 1829, 'i he josephsmithpapers.org).
11. Revelation, Mar. 1829 [DC 5], 'i he *JSP*, D1:17.
12. Isaac Hale, Affidavit, Mar. 20, 1834, 'i he "Mormonism," *Susquehanna Register, and Northern Pennsylvanian*, May 1, 1834, [1]; liliu e fo'i lea ko e "considered" 'i he mu'aki tataú, ke "consider."
13. Lucy Mack Smith, *History, 1844–45*, book 8, [6]–[7].
14. Lucy Mack Smith, *History, 1844–45*, book 7, [11].
15. Lucy Mack Smith, *History, 1844–45*, book 7, [12]; "Mormonism," *Kansas City Daily Journal*, June 5, 1881, 1; Morris, "Conversion of Oliver Cowdery," 5–8.
16. Lucy Mack Smith, *History, 1844–45*, book 7, [12]; Knight, *Reminiscences*, 5; Doctrine and Covenants 4 (Revelation, Feb. 1829, 'i he josephsmithpapers.org); vakai foki, Darowski, "Joseph Smith's Support at Home," 10–14.
17. Lucy Mack Smith, *History, 1844–45*, book 7, [12].
18. Oliver Cowdery to William W. Phelps, Sept. 7, 1834, *LDS Messenger and Advocate*, Oct. 1834, 1:15.
19. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 6 (Revelation, Apr. 1829–A, 'i he josephsmithpapers.org); Lucy Mack Smith, *History, 1844–45*, book 7, [12]; book 8, [1].
20. Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 15, 'i he *JSP*, H1:284 (draft 2); Joseph Smith History, circa Summer 1832, [6], 'i he *JSP*, H1:16; Lucy Mack Smith, *History, 1844–45*, book 8, [1]; vakai foki, Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 6:22–23 (Revelation, Apr. 1829–A, at josephsmithpapers.org).
21. Lucy Mack Smith, *History, 1844–45*, book 8, [3]–[4] Joseph Smith History, circa Summer 1832, [6] 'i he *JSP*, H1:16.
22. Lucy Mack Smith, *History, 1844–45*, book 8, [4]; Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 13, 'i he *JSP*, H1:276 (draft 2); Agreement with Isaac Hale, Apr. 6, 1829, 'i he *JSP*, D1:28–34; Oliver Cowdery to William W. Phelps, Sept. 7, 1834, *LDS Messenger and Advocate*, Oct. 1834, 1:14.
23. Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 18, 'i he *JSP*, H1:296 (draft 2).
24. Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 15, 'i he *JSP*, H1:284 (draft 2); Lucy Mack Smith, *History, 1844–45*, book 8, [4]; Joseph Smith III, "Last Testimony of Sister Emma," *Saints' Herald*, Oct. 1, 1879, 290. **Tefitó:** Mo'ui Faka'aho 'a e 'Uluaki To'u Tangata 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
25. "Book of Mormon Translation," Gospel Topics, topics.lds.org; Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 15, 'i he *JSP*, H1:284 (draft 2); Oliver Cowdery to William W. Phelps, Sept. 7, 1834, *LDS Messenger and Advocate*, Oct. 1834, 1:14; Joseph Smith III, "Last Testimony of Sister Emma," *Saints' Herald*, Oct. 1, 1879, 290; "Golden Bible," *Palmyra Freeman*, Aug. 11, 1829, [2]. **Tefitó:** Liliu 'o e Tohi 'a Molomoná
26. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 10:45 (Revelation, Spring 1829, 'i he josephsmithpapers.org); 1 Nifai 9:5; Ngaahi Lea 'a Molomoná 1; Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 3 (Revelation, July 1828, 'i he josephsmithpapers.org).
27. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 10:42–43 (Revelation, Spring 1829, 'i he josephsmithpapers.org). **Tefitó:** 'U Lau'i Peesi Mole 'o e Tohi 'a Molomoná
28. Oliver Cowdery to William W. Phelps, Sept. 7, 1834, *LDS Messenger and Advocate*, Oct. 1834, 1:14; Mosaia 8:16–18; vakai foki, 'Amenai 1:20; Mosaia 8:8–13; 28:11–15, 20; 'Alamá 37:21, 23; and 'Eta 3:24–28.
29. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 6:5, 11, 22–24 (Revelation, Apr. 1829–A, 'i he josephsmithpapers.org).
30. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 6:10–13 (Revelation, Apr. 1829–A, 'i he josephsmithpapers.org); Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 8:4–8 (Revelation, Apr. 1829–B, 'i he josephsmithpapers.org); Historical Introduction to Revelation, Apr. 1829–B [DC 8], 'i he *JSP*, D1:44–45; Revelation Book 1, 13, 'i he *JSP*, MRB:15.
31. Lucy Mack Smith, *History, 1844–45*, book 8, [1]; Paul and Parks, *History of Wells, Vermont*, 81; Historical Introduction to Revelation, 1829–B [DC 8], 'i he *JSP*, D1:44–45; vakai foki, Baugh, *Days Never to Be Forgotten*; Bushman, *Rough Stone Rolling*, 73; and Morris, "Oliver Cowdery's Vermont Years and the Origins of Mormonism," 106–29. **Tefitó:** Ngaahi Tokotoko Fakalangi
32. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 6 (Revelation, Apr. 1829–A, 'i he josephsmithpapers.org); Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 8 (Revelation, Apr. 1829–B, 'i he josephsmithpapers.org); Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 13–14, 'i he *JSP*, H1:276–78 (draft 2); vakai foki, Book of Commandments 7:3; mo e Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 8:6–7.
33. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 9 (Revelation, Apr. 1829–D, 'i he josephsmithpapers.org); Oliver Cowdery to William W. Phelps, Sept. 7, 1834, *LDS Messenger and Advocate*, Oct. 1834, 1:14.

Nā'e fakamatala 'e hoku fohá,
lolutonga 'enau fononga 'i
Uisikonisiní, na'e puke lahi hono uaifi.
Ko e hā e me'a te ne fai ki he'ene
fānaú lolutonga e tafa 'enau fa'éé?

KO E KAU SOLA NE HOKO KO E FĀMILI

Ihe pō 'e taha, ne tā mai hoku foha
ko Keleti mei 'Ou Kelea, Uisikonis-
sini, USA. Na'e fononga mo hono
uaifi ko Selí pea mo 'ena fānaú, mei
'Alapama, 'a ia ne ako fakakautau ai 'a
Keleti, 'i he Peisi Laulāpuna Mainotí 'i
Takouta Noate. Na'á ne fakamatala ne
lolutonga 'enau fononga 'i Uisikonis-
siní, kuo puke lahi 'a Seli. Ne nau
ma'u ha falemahaki, pea na'e palani
ha faito'o fakatu'upakē kia Seli he
pongipongi hono hokó.

Na'á ku alea'i ke u puna 'o faka-
fetaulaki kiate kinautolu, ka 'e toki
lava ke u a'u ki ai 'i he 'aho hono
hokó. Na'e fakahaa'i 'e hoku fohá
'ene hoha'a fekau'aki mo e me'a ke
fai ki he'ene fānaú—ko ha tamasi'i
ta'u nima, ta'u taha, mo ha pēpē ne
uike 'e tolu—he lolutonga e tafa 'enau
fa'éé. 'I he 'ikai ke ne 'ilo ha taha he
feitu'u ko iá, na'á ne fakakaukau ke tā
ki he pīsope 'i Mainotí, neongo na'e
te'eki ke na fetaulaki. Na'e pehē 'e he

pīsope 'i Mainotí te ne fetu'utaki ki he
pīsope 'i 'Ou Kelea.

'I he pongipongi hono hokó, na'e
fe'iloaki 'a e pīsope 'i 'Ou Kelea,
fakataha mo e palesiteni 'o e Fine'ofá
mo Keleti 'i he hōtelé. Na'á na pehē
te na fiefia ke tokanga'i e fānaú he
lolutonga e tafa 'a Selí. Na'e toki pehē
'e Seli kimui ai na'á ne mātu'aki nonga
ke tuku ki ha ongo sola—'a ia ko e
fāмили 'i he ongoongoleléi—ke toka-
nga'i 'ene fānaú. 'I he taimi ne u a'u
atu ai ki 'Ou Kelea, na'e fakaakeake 'a
Seli pea na'e toe foki hoku makapuná
ki ai mo Kēleti. Na'a mau hounga'ia 'i
he tokoni ne mau ma'u 'i he taimi 'o
'emau faingata'a'ia.

'I ha ngaahi uike si'i mei ai, na'á
ku mamata 'i he konifelenisi lahi 'o
'Okatopa 'o e 2016 'i he pehē 'e
Palesiteni M. Lāsolo Pālali 'o e Kōlomu
'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongo-
fulu Mā Uá, "Te ke 'alu ki fē ke ma'u
ha Siasi kuo fokotu'utu'u fakalelei mo

fakalaumālie 'oku ako'i pea poupou'i
ai koe 'e ha hou'eiki tangata mo fafine
'oku tukupā kakato ke tauhi ki he
'Eiki 'aki 'enau tokoni'i koe mo ho
fāмили?" ("Te Mau 'Alú kia Hai?"
Liahona, Nōvema 2016, 91).

Na'á ku fakakaukau ki he me'a
na'e hoko 'i 'Ou Kelea. Ko ha tāpuaki,
ke 'ikai ngata pē 'i he'ete hoko ko ha
mēmipa 'o e Siasí kae hoko foki ko
ha mēmipa 'o ha fāмили 'i he ongo-
ongoleléi, 'a ia 'e lava ke tau tokoni
mo tāpuaki'i ai e nīhi kehé, 'o tatau
ai pē pe 'oku tau 'i fē. ■

Sefi Misieli, 'lutā, USA

NA'E ONGO'I 'E HE TAMAI HĒVANÍ 'E KU LOTÚ

Na'a ma kei nofo pē 'i homa fonua tupu'angá, 'i Āsenitina, 'i he taimi na'a ku kamata ai mo hoku husepānití homa fāmilí. Ne 'osi 'ema ngāue fakafaifekau mo 'ilo'i ko ha tāpuaki ke mali 'i he temipale 'a e 'Eikí. Na'a ma fiefia ke fononga fakataha he hala foki ki he Tamai Hēvaní.

Ne ma 'ilo'i na'e kau 'i he palani 'o e fakamo'uí ha ngaahi faingata'a, ka na'a ma falala 'e lava ke ma ikuna'i ha fa'ahinga me'a pē 'i he tuí mo e lotú. Ka na'e 'ikai ke ma 'amanaki 'e fasitanunu 'a e faingata'a, 'o 'ikai toe 'osi. Na'e hangē ne 'uha mai e ngaahi faingata'a kiate kimauá.

Na'a ku nofo tokotaha pē 'i ha ho'atā 'e taha, ongo'i loto mamahi mo tangi halotulotu koe'uhí ko homa ngaahi faingata'a'ia. Na'e 'ikai ke u 'ilo e me'a ke faí. Ko e taimi kotoa pē na'a ku feinga ai ke tuku 'eku tangí, na'a ku ongo'i loto mamahi lahi ange.

Peá u fakakaukau leva ki he kau tangata mo e kau fafine tokolahi ne nau fakamatala mai hono mahu'inga 'o e lotú kiate kinautolu he lolotonga e ngaahi taimi faingata'a. Na'a ku ma'u ha fakamo'oni ki he lotú, ka na'e mamahi lahi hoku 'atamai mo e laumālié 'ou fakakaukau ai he 'ikai lava ke u ma'u 'a e ngaahi lea ke lea 'akí.

'I he lo'imata'ia, Ne u tū'ulutui 'i hoku ve'e mohengá pea na'a ku kole ki he Tamai Hēvaní 'aki hoku lotú kotoa ha fakafiemālie mo ha nonga. Na'e 'ikai ke u kole ha fakalelei pē ke mole atu e faingata'a. Na'a ku kole pē ha nonga.

Lolotonga 'eku lotú, kuó u fanongo ki ha tukituki 'i he mata-paá. Ne u fakaava, 'oku ou kei tangi pē, 'o u mamata ki ha fefine mei he Fine'ofá. Na'a ne talamai na'e ngāue 'i he feitu'u ko 'ení peá ne afe mai 'i

he'ene paikí. Ko e me'a pē ne u faí ko e fā'ofua ai. Na'a ne pehē, "Oku 'ikai ke u 'ilo hono 'uhingá, ka na'a ku ongo'i na'e fie ma'u ke u afe mai 'o vakai koe."

Na'a ma tangutu 'i hoku peitó peá ne tokoní'i au ke u nonga hifo. Hili 'eku talanoa mo ia 'i ha ngaahi miniti sí'i, kuo kamata ke u ongo'i na'e 'ikai ke u tuēnoa pea kuo

'afio'i 'e he Tamai Hēvaní 'eku lotú.

Ko ha tāpuaki ke lava 'o fakatau-folofola mo 'eku Tamai Hēvaní 'i he lotu. Na'a Ne fakafanongo kiate au 'i hoku taimi faingata'a'ia pea fekau ha taha 'o 'Ene fānaú ke tokoní'i au. 'Oku ou hounga'ia na'e fanongo 'a e fefine ko 'ení ki he ue'i 'a e Laumālié pea muimui ki ai. ■

Lesieli E. Petilasa ti Polosio, 'Iutā, USA

Na'a ku ma'u ha fakamo'oni ki he lotú, ka na'e mamahi lahi hoku 'atamai mo e laumālié 'ou fakakaukau he 'ikai lava ke u ma'u 'a e ngaahi lea ke lea 'akí.

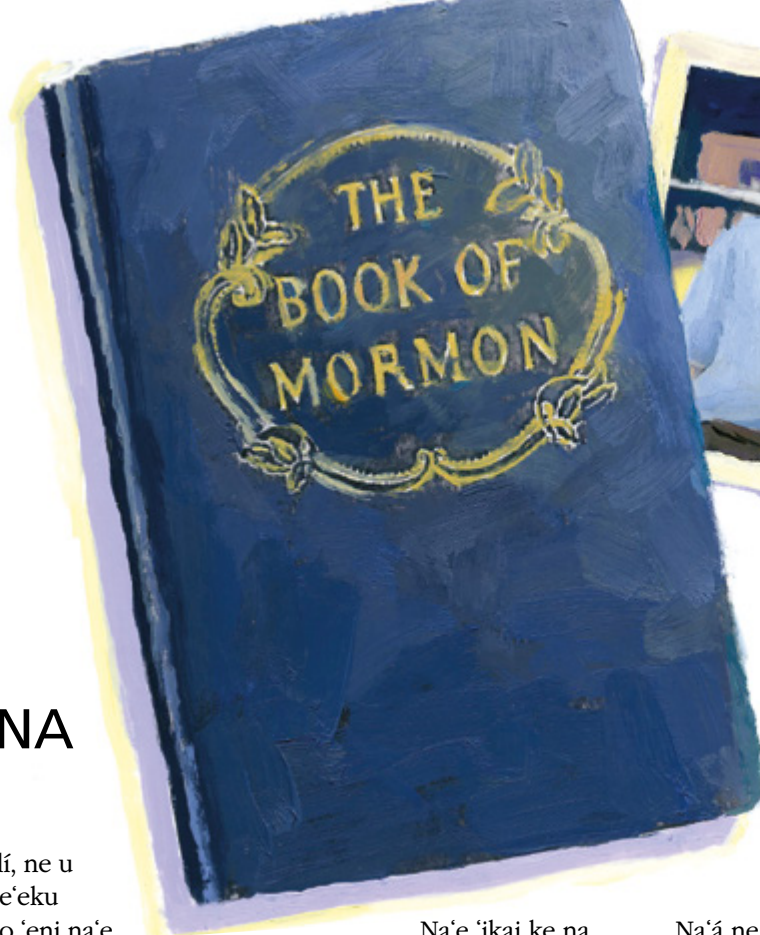
KO HA TOHI 'A MOLOMONA MOTU'A

The ngaahi ta'u kuo hili, ne u ma'u ha meili le'o 'i he'eku telefoní: "Ko Taani Hopo 'eni na'e nofo 'i 'Aitahō Folo pea na'e ngāue fakafaifekau 'i Uāsingatoni 'i he 1974? Ko Tomu Sanaki 'eni. 'Oku ou tui na'á ke ako'i 'eku fine'eikí mo 'eku tangata'eikí."

Na'á ku 'ohovale. Na'á ku ngāue fakafaifekau 'i Tekisisi, USA, kae 'ikai 'i Uāsingatoni, ka na'á ku fakatokanga'i e hingoá. Na'á ku fakakaukau ki he tohi 'i he'eku funga toloá—ko ha paaki 'o e Tohi 'a Molomoná he 1948. Ne u fakaava ia ki ha pōpoaki kuo 'osi hiki tohinima 'i he peesi takafi mu'á: "Ofa ke 'iate koe 'a e 'Otuá. 'Ofa ke tāpuekina koe 'e he 'Otuá! Falangikē mo Veisia Sanaki, 1974." Fakafokifā kuo toe foki 'eku manatú ki he ta'u 'e 35 ki mu'a.

Na'á ku ta'u 21 mo ofi ke 'osi 'eku ngāue fakafaifekau 'i Hiusitoni, Tekisisi. Na'á ku uiui mo hoku hoá kae 'ikai ha ola fēfē, peá ma tukituki 'i he matapā 'o tali 'e ha tangata peá ne fakaafe'i kimaua ki loto. Na'á ne fakafe'iloaki mai ia ko Falangikē Sanaki pea fakafe'iloaki kimaua ki hono uafi ko Veisia. Ne mau talanoa taimi nounou pē.

Na'á ma ako'i e ongoongolelé 'i he'ema ngaahi 'a'ahi hoko atu aí.

Lolotonga ha lēsoni 'e taha, ne u fakatokanga'i ha tatau motu'a 'o e Tohi 'a Molomoná 'i ha tuku'anga tohi. Kimu'a peá ma mavahé, ne fakamo'oni hingoa 'a Falangikē 'i he Tohi 'a Molomona motu'á pea foaki ia kiate au ko ha me'áofa fakamāvae.

Na'e 'ikai ke na mahu'inga'ia 'i he papitaisó, ka na'á na anga fakakaume'a ma'u pē. Lolotonga ha lēsoni 'e taha, ne u fakatokanga'i ha tatau motu'a 'o e Tohi 'a Molomoná 'i ha funga tuku'anga tohi. 'Oku 'ikai ke u manatu'i e founa na'á na ma'u aí, ka 'oku ou manatu'i 'a 'eku fakahā 'a 'eku faka'ofa'ofa'ia aí.

Kimu'a si'i peá u foki ki 'apí, na'á ku afe ai mo hoku hoá ke fakalea faka'osi. Ka kimu'a peá ma mavahé, ne fakamo'oni hingoa 'a Falangikē 'i he Tohi 'a Molomona motu'á pea ne foaki ia kiate au, ko ha me'a'ofa fakamāvae. Na'á ne kole pe te u fai fakamo'oni hingoa 'i he'ene Tohi Tapu fakafāmilí, fakataha mo hoku hingoá mo e tu'asilá. Ko e taimi fakamuimuitaha ia ne u sio ai ki he fāmilí Sanakí, ka kuó u tauhi ma'u pē 'ena me'a'ofá.

Na'á ku tā fakafoki e telefoní 'i he efiāfi ko iá. Na'e toe fehu'i mai 'a Tomu pe na'á ku ngāue fakafaifekau 'i Uāsingatoni 'i he 1974. Ne u fakahā ange na'á ku ngāue 'i Tekisisi peá u 'eke ange pe ko 'ene ongo mātu'á 'a Falangikē mo Veisia.

Na'á ne talamai na'e hiki 'ene ongo mātu'á mei Tekisisi ki Uāsingatoni.

Na'á ne fakakaukau ko e kau faifekau ne 'a'ahi ki he'ene ongo mātu'á na'e 'i Uāsingatoni. Na'á ne pehē na'á ne ma'u hoku hingoá mo e tu'asilá mei he Tohi Tapu fakafāmilí.

Na'á ne pehē, "Oku ou telefoni atu ke fakahā kiate koe kuó u papitaiso mo hoku tokouá, koe'uhí pē ko e angalelei 'a e kau faifekau ki he'ema ongo mātu'á." "Na'á na mātu'aki 'ofa 'i he kau faifekau kotoa pē ne fetu'utaki mo kinaua 'i he ngaahi ta'ú."

Hili ia pea fakahā mai 'e Tomu kuó na 'osi si'i mālōlō fakatou'osi.

Na'á ne pehē, "Ka 'oku mau fakakakato he taimí ni hona ngāue fakatemipalé."

Ne u fakamālo kia Tomu koe'uhí ko 'ene tā maí 'i he lo'imata'ia.

'I ha ngaahi ta'u lahi, ne u ongo'i na'e 'ikai ola fēfē 'eku ngāue fakafaifekau. Taimi 'e nī'hi, na'á ku fifili pe ne u tokoni'i nai ha taha he lolotonga 'eku ngāue. Na'e hoko 'a e telefoni 'a Tomú ko ha 'alo'ofa ongongofua mei he 'Eikí. 'Oku ou hounga'ia 'i he'eku ngāue fakafaifekau mo e kih'i kongasii ne u kau atu ki ai 'i hono 'omi 'o e ongoongolelé ki he fāmilí Sanakí. ■ Taani Hopo, 'Aitahō, USA

KO E NGAARI LOTU 'A HA FA'Ē FO'OU

I he'eku hoko ko ha fa'ē ki ha ki'i tamasi'i 'atamai poto mo longo-mo'ui, 'oku ou ongo'i he taimi 'e ni'ihi ko 'eku mo'ui ko e fetongi taipa pē mo muimui ki he taimi fafanga.

Lolotonga 'eku feinga ke u anga ki he tu'unga fakaefa'eē, na'á ku fakatokanga'i 'a e 'ikai haku taimi ki he'eku ngaahi fie ma'u fakalaumalié. Ne u fa'a angamaheni 'aki ha'aku ki'i mohe mālōlō pe fa'oaki ai ha'aku fō ke tā, kae 'ikai ke u lau ai e folofolá. Ne fakavave'i pē e lotú 'o kole ki he Tamai Hēvaní ke mohe mu'a 'eku ki'i tamasi'i pea ke ne mohe ma'u pe ko ha tokoni pē ke u lava'i 'aki e toenga 'o e 'ahó.

Fakafuofua ki he fā mahina nai 'eku ki'i tamasi'i, na'á ku fakatokanga'i 'a e kamata ke hōloa hoku laumalié. Ne kamata ke mōlia 'a 'eku holi ke fakamālohia 'eku fakamo'oní. Na'á ku ongo'i ne 'ikai ke u toe sai'ia ke nofo kakato 'i he houa 'e tolu 'o e lotú, pea hangē e ngaahi fatongia kehe 'i 'apí mo e lotú ia ne 'ikai haku toe taimi pe ivi ki ai. Na'á ku fie toe ongo'i 'a e maama 'o e ongoongolelei, ka na'á ku hela'ia pea 'ikai 'ilo pe ko e fē te u kamata ai. 'I ha pō 'e taha na'á ku lotu tāuma'u ki ha tokoni.

'I he pongipongi hokó, na'á ku feinga ke u 'alu ki he lotú. 'I he lolotonga 'eku fanongo ki he lēsoni 'a e Fine'ofá, na'á ku sio ki ha pousitā 'o e taumu'a 'o e Fine'ofá. Na'á ku sio ma'u pē ki he pousitā 'i he Sāpate kotoa, ka ne te'eki ai ke u tukuloto'i ki mu'a hono pōpoakí. Na'e pehē ai koe taumu'a 'o e Fine'ofá ke tokoni ki he kau fafiné ke "fakapulaki 'enau tuí mo e mo'ui angatonu fakatāutahá, fakamālohia 'o e ngaahi fāmilí mo e 'apí, pea fekumi mo tokoni kiate kinautolu 'oku faingata'a'ia."

Na'á ku toe lau ia. 'I he taimi ko 'ení na'e tokanga taha hoku 'atamai ki he "fakapulaki e tuí mo e mo'ui angatonu fakatāutahá." Ne kamata ke toe mahino ange, kimu'a peá u fakahoko hoku ngaahi uiui'i faka-Siasí mo fakahoko lelei ange 'a e ngāue tokoni ki he ni'ihi kehé, 'oku fie ma'u ia ke u tokangaekina hoku tu'unga mo'ui lelei fakalaumalié. Na'á ku kamata ia 'aki 'eku vahe'i ha taimi makehe 'i he 'aho takitaha ki hono lau 'o e folofolá. Na'á ku feinga foki ke toe mohu fakakaukauge 'i he taimi na'á ku lotu ai.

'I he kamata ke u tanumaki 'eku tuí

mo 'eku mo'ui angatonu fakatāutahá pea kumi ki he fakahinohino mei he Tamai Hēvaní, na'á ku ongo'i 'eku 'ofa ki he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí kuo toe fakafoki maí. Ne kamata ke toe mahu'inga mālie ange ki he'eku mo'ui 'a e fakahoko e ngaahi uiui'i, 'a'ahi ki hoku ngaahi tokoua 'i he Fine'ofá pea mo e ma'u sākalamēnití 'i he uike takitaha. Pea ko e ngaahi me'a na'á ku fakatokanga'i ne 'ikai haku taimi mo e ivi ki ai, kuo kamata 'eni ke hoko ia ko ha fakafiemālie mo ha mālohinga kiate au mo hoku fāmilí. ■
Krystal Baker Chipman, 'luta, USA

Na'á ku fakatokanga'i 'a e 'ikai haku taimi ki he'eku ngaahi fie ma'u fakalaumalié. Ne u fa'a angamaheni 'aki ha'aku ki'i mohe mālōlō pe fa'oaki ai ha'aku fō ke tā, kae 'ikai ke lau ai e folofolá ia.

'Oku 'ilo'i 'e he tangata kei talavou ko 'eni mei Kaná, neongo e ngali siva e 'amanakí, 'e lava ke ke kei falala ma'u pē ki he Tamai Hēvaní.

Founga Na'e Ako Ai 'a 'Ēliki ke Falala ki he 'Otuá

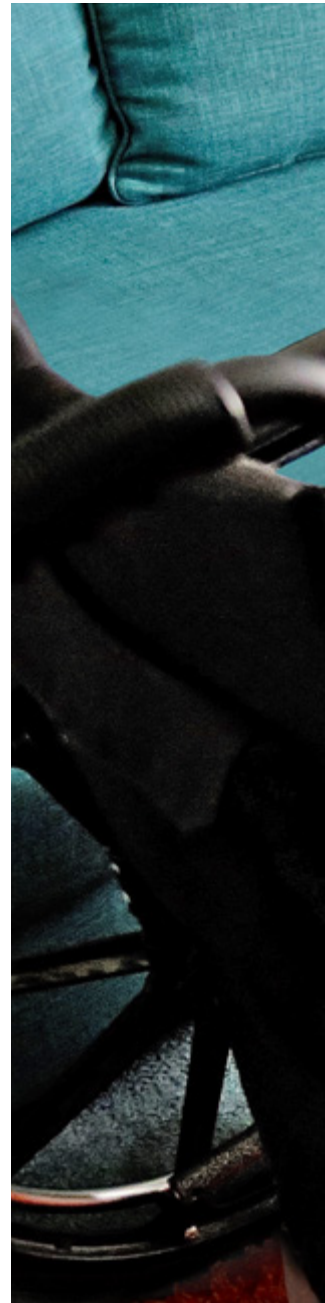
Fai 'e Richard M. Romney

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

Ko e taimi ne kei ta 'u tolu ai 'a e tokotaha ta 'u 21 ko 'Ēliki 'Aiala 'o Tekimani, Kaná, na 'e tui 'i ia mo 'ene fa 'eé 'e ha motokā na 'e sifā, lolotonga 'ena 'i ha māketi 'i he ve 'e halá.

Kuo mamatea 'eni, pea na 'e toutou fehengahangai 'a 'Ēliki mo e faingata 'á 'i he 'ene tupu hake ta 'e faka 'aonga 'i hono ongo va 'é. Ne fāifai pē peá ne ma 'u ha me 'a fakafefeka 'i hono ongo va 'é 'o malava ai ke tu 'u, ka na 'e taimi si 'i pē kuó ne tupu 'o fu 'u lahi, 'o 'ikai toe hao pea 'ikai foki ha pa 'anga fe 'unga ke fetongi. Na 'e foaki ange ki ai ha ki 'i sea teketeke, ka na 'á ne tupu lahi 'o 'ikai toe hao moia ai. Na 'e mingi hono ongo va 'é, pea tetetete he taimi 'e ni 'ihi 'o hamu, pea piko hono la 'i va 'é.

'Oku fa 'a lau 'a e ni 'ihi ko 'eni 'oku faingata 'a 'ia fakaesino 'i Kaná ko ha kavenga. Na 'e si 'i e pa 'anga 'a e fānili 'o 'Ēlikí 'o 'ikai fe 'unga ke ne totongi ha tokoni fakafaito 'o. Na 'e kamata ke papala 'a 'Ēliki 'i hono ta 'u 10 nai, koe 'uhí ko e si 'isi 'i 'ene ngaungaué pea mo e lahi 'ene tangutu he papá mo e simá. Ne fakamohomo e ngaahi palá pea pela ma 'u pē mo namu ta 'e-fe 'unga.

Ko hono iku'angá, na'e nofo leva 'a 'Ēliki 'i tu'a, 'i ha ki' i palepale ta'e-holisi. Na'e 'omi 'e he'ene fa'ē ko Lusí mo hono tuofā-finé ha me'akai ki ai, fō hono valá, pea mo tokoni ke kaukau 'i iá. Na'e fa'a pīponu 'a 'Ēliki 'i he 'uhá mo tetetete he momoko 'o e po'ulí. Na'á ne ako ke sai'ia 'i he la'ā 'o e pongipongí koe' uhi ko 'ene māfaná. Koe'uhí na'e fu'u masiva ke ako mo 'ikai lava 'o ngāue, na'á ne nofo lauita'u ai 'i he palepale ko iá, pea fa'a 'eva he taimi lahi ki he tukui'apí 'i hono sea teketeké.

Ko e Kamata'anga 'o e Tui

Na'e pehē 'e 'Ēliki na'e 'ikai 'ita, ka "Ne u kamata ke 'ofa mo tui ki he 'Otuá." "Na'e 'ikai ako' i au 'e ha taha fekau'aki mo Ia, ka na'e lava ke u sio ki He'ene ngaahi fakatupú, mo lava ke u sio ki he lelei' mo e koví 'i he kakaí. 'I he taimi 'e ni'ihí 'oku faingata 'a ke te tui kiate Ia 'i he taimi 'oku faingata 'a ai e mo'uí. Ka neu fakatokanga 'i ha me'a lelei 'oku hoko ki he 'eku mo'uí, peá u pehē leva, 'Sio, 'oku 'i heni 'a e 'Otuá, pea 'oku faka'ofa'ofa.'"

Na'e 'ikai ako 'i 'a 'Ēliki ke lotu, ka na'á ne kamata ke ui ki he 'Otuá. Na'á ne ma'u ha ngaahi tali—'i he taimi na'á ne puke áí, na'e 'i ai ha faingamālie ta'e-'amanekina ke sio ki ha toketā; ko e taimi na'á ne kole ai ha fakafiemālie mei hono hangatāmakiá, ne nau pulia; ko e taimi na'e 'ikai toe hao ai hono sea teketeké, na'e 'omi 'e ha sola anga-'ofa ha sea na'e lahi angé. 'Okú ne pehē, "Na'e fai 'e he 'Otuá ha ngaahi me'a lelei lahi 'i he 'eku mo' uí."

Pea 'i ha me'a ne hangē ha maná, na'e tali ke hū 'a 'Ēliki ki he akó 'i hono ta'u 14. Na'e tānaki 'e he'ene fa'eé ha pa'anga fe'unga ke fakatau hano teunga ako mo 'ene nāunaú mo e totongi akó, 'aki ha'ane feime'atokoni ma'á e ni'ihī kehé. 'Okú ne fakamatala 'o pehē, 'i he akó "na'e 'ikai ke u lava 'o 'alu ki tu'a 'o fakamālohisino mo e ni'ihī kehé, ko ia ne u nofo 'i fale 'o ako he taimi kotoa pē." Na'e ofo 'ene puleakó 'i he'ene ma'u e maaka mā'olunga taha 'i he fika, laukongá, mo e tohinimá.

Ne foaki 'e ha taupo'ou mei he falemahakí ha pasikala ve'etolu fo'ou 'e lava ke 'aka 'e 'Ēliki 'aki hono nimá, 'o faingofua ange ai 'ene 'alu ki he akó. Ka 'i he fe'alu 'aki holo 'a 'Ēliki, na'e toe avangi ai e ngaahi hangatāmaki. Ne toe palangia, mo toe nanamu 'i he tafe 'a e pelá. Na'e lāunga e fānau akó 'i he langoa e feitu'u ne 'i ai 'a 'Ēliki. Na'e ta'u 17 'i he taimi na'e talaange ai 'e he puleakó ke ne foki ki 'api kae'oua kuo sai ka 'ikai, he 'ikai lava ke toe foki mai ki he akó.

Na'e 'i ai ha ki'ifaama e tamai 'a 'Ēliki 'i 'uta. Na'á ne 'ave 'a e fāmili ke nau ngāue 'i he fāmá, ka

na'e nofo tokotaha pē 'a 'Ēliki 'i 'api 'i hono ki'ipalepalé. Lolotonga iá, kuo fakalalahi hono palá pea hū 'a e koná ki hono ngaahi huí, 'a ia ko ha tu'unga fakatu'utāmaki 'oku ui ko e 'ositeomaielaitisi (osteomyelitis).

Ko e talanoa mo ha 'Opuluní (Obruni)

'I he taimi na'e ta'u 18 áí, na'e sio 'a 'Ēliki ki he talanoa fakapālangi hono kaungāme'a ko 'Imānuela 'Ofosu-hené mo ha 'opuluni (tangata papālangi). Ko e 'opuluní ko ha faifekau Māmonga, ko 'Eletā 'Oulu. "Na'á ku lea faka-Tui pē, ka e fakatonulea 'a 'Imānuela ma'aku: 'Oku ou fu'u puke lahi pea 'oku ou tui te u mate. Te ke lava 'o tokoni 'i au ke u 'ilo' i e me'a ke fai koe'uhí ke u lava 'o 'alu ki hēvani?"

Na'á ku tangutu fakataha mo 'Eletā 'Oulu mo hono hoa 'Afiliká 'o ako' i au. 'Oku 'ikai te u 'ilo' i e 'uhingá, ka na'á na kamata 'i he Lea 'o e Potó. Ne u 'ilo' i na'e mo'oni 'ena leá 'osi he na'á ku 'ilo' i na'e kovi 'a e kofi mo e tapaká." Na'á na 'oange foki kia 'Ēliki ha tohitufa fekau 'aki mo e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi kuo fakafoki maí pea mo fakafe' i ia ki he lotú.

'Okú ne pehē, "Ko e taimi na'á ku 'alu áí, na'á ku vakai 'oku kehe 'a e Siasi ia ko 'ení." "Na'e 'apasia." Neongo na'e houa 'e taha 'ene teke pē ia ki he lotú 'i hono sea teketeké, ka na'e sai'ia 'aupito 'a 'Ēliki he ngaahi houalotú. 'Okú ne pehē, "Na'á ku fie 'alu ki mu'a ke u fakataha mo e kakai." "Ka ne u nofo pē 'i mui koe'uhí he na'á ku 'ilo' i na'á ku namu kū."

Ne talaange 'e 'Ēliki ki he ongo faifekau, "'Oku mo'oni 'a e me'a 'oku ou akó." Na'á ne talaange foki kiate kinaua 'oku fie papitaiso, ka na'e fakatokanga ange kau toketaá ke 'oua na'a viviku hono ngaahi laveá. Na'á ne pehē, "Te u fakafalala pē ki he 'Otuá ke Ne 'omi e talí." Na'á ne ma'ulotu 'i ha ta'u nai 'e taha peá ne toki fu'u puke lahi mo vaivai 'o 'ikai lava ke ne teke ia ki ai.

Ne fāifai pea toe 'ave 'a 'Ēliki ki he falemahakí. 'I Kaná, kuo pau ke omi pē 'e he kau mahakí mo 'enua vai, me'akai, nāunau mohenga, faito'o, mo e ngaahi me'a ha'ihā 'i lavea. Kapau 'oku 'ikai ha'anau pa'anga, 'oku 'ikai faito'o kinautolu. Na'e fai 'e he fa'ē mo e tuofāfine 'a 'Ēliki 'a e me'a kotoa pē ne nau lavá. Na'e 'ikai fa'a ma'u 'e 'Ēliki ha me'akai mo ha tokanga fakafaito'o, ko ia na'e si' i hōloa ai 'o vaivai ange.

Ko ha 'A'ahi Ta'e'amanekina

Pea a'u mai ha kau 'a'ahi ta'e-'amanekina kia 'Ēliki. Na'e sio he ongo faifekau, 'a Sisitā Pepilā mo Sisitā Nafuna, ki hono tā 'i he 'apisiasí peá na omi 'o vakai 'i ia 'i he falemahakí mo 'omai ha'ane me'akai. Kuo lava ha ta'u 'e taha-taha mei he'ene 'alu ki he lotú, ka na'á ne fakahā ange kiate kinaua na'á ne kei fie papitaiso pē.

'Osi ha ngaahi 'aho si' i mei ai, kuo 'a'ahi atu e tuofefine 'o 'Ēliki 'o 'ilo' i 'oku fu'u puke lahi. Na'e lele leva ki 'api 'o fakahā ki he'enua fa'eé. Neongo ne fasi 'aupito e va'e 'enua fa'eé 'i he fakatu'utāmaki ne hoko ki ai mo 'Ēliki, ka na'á ne lue ki he falemahakí, mo to'e he fo' i laka kotoa pē. Na'á ne talaange kia 'Ēliki,

“Kuo pau ke ke foki mai ki ‘api.” “Kapau te ke mate, ‘oku ou fie ma ‘u pē ke ke ofi.”

‘I he pongipongi hono hokó, ne ōmai e ongo sisitaá ki he ‘apí. Na ‘e pehē ange ‘a Sisitā Pepilā, “Na ‘e ‘ikai ke ke ‘i falemahaki.” “Peá ma ō mai leva ki heni.” Na ‘á na omi mo ‘Eletā mo Sisitā Uti, ko ha ongo faifekau mali mei Nu ‘u Sila. Ne nau vakai ki he ngaahi me ‘a ne fie ma ‘ú mo palōmesi te nau toe foki mai.

Hili ha ngaahi ‘aho si ‘i mei ai, kuo toe ‘ave ‘e he tamai ia ‘a ‘Ēlikí e fāmílí ki he fāmá—tuku kehe pē ‘a ‘Ēlikí, ‘a ia na ‘e toe nofo tokotaha pē ta ‘e ‘i ai ha ‘ane me ‘akai pe vai. Ko e taimi na ‘e foki mai ai ‘a ‘Eletā mo Sisitā Uti ‘o ‘ilo ‘i e nofo tokotaha mo fiekaia ‘a ‘Ēlikí, na ‘á na ‘omi e me ‘akai mo ha vai ki ai. Na ‘á na toe foki mai ‘i he ‘aho hono hokó ‘o fakatokanga ‘i e tafe ha huhu ‘a ‘i hono va ‘é pea mo ‘ilo ha fu ‘u fo ‘i hangatāmaki kuo pā ‘i hono alangá. Na ‘á na ‘ave he taimi pē ko iá ‘a ‘Ēlikí ki he falemahakí.

Na ‘e ‘ilo ‘i ‘e he ongomātu ‘a Utí ha timi tokoni ‘ofa fakaetangata fakafaito ‘o mei he ‘Iunaiteti Siteití, ‘e omi ki Kana. ‘E fakahoko ai ‘e he timi ha tafa ta ‘etotongi kia ‘Ēlikí. Na ‘e faito ‘o ‘e he toketā faitafá ‘a e pala ‘i he va ‘e ‘o ‘Ēlikí. Ka ‘i he taimi na ‘á ne vakai ai ki he lahi e ngaahi hangatāmaki ‘o ‘Ēlikí, pea pehē ki he ‘ositeomaielaitisí, na ‘á ne fakapapau ‘i he ‘ikai ke ne lava ‘o fai kotoa ‘a e ngaahi ngāue ne fie ma ‘ú, ‘i Kana. Makatu ‘unga ‘i he ‘ene fakaongongolelé, ne fokotu ‘u leva ‘e he kautaha tokoni ‘ofa fakaetangatá ha founga ke ‘ave ai ‘a ‘Ēlikí ki he ‘Iunaiteti Siteití ke fai ki ai ha ngaahi faito ‘o makehe mo tuitui tāpuni hono ngaahi matakafó. ‘I kai ngata aí, na ‘e ‘i ai ha fale hūfanga ‘i Uinepa, Kana, ne fakalele ‘e ha kau mēmipa ‘o e Siasí, ne nau loto ke nofo ai ‘a ‘Ēlikí ‘i he taimi ‘e foki

aí koe ‘uhí ke lava ‘o ‘alu ki he akó ‘o fakakakato ‘ene akó.

Na ‘e Foaki ‘e he ‘Eikí

Na ‘e fakalele ‘i ‘e ‘Eletā Uti, ‘a ia ko ha tokotaha ‘enisia, ‘a e ve ‘etolu ‘aka-nima ‘a ‘Ēlikí. Na ‘á ne fakahoko ha ngāue tatau pē ki hono sea teketeké. Na ‘á ne toe tala-noa mo Palesiteni Kosakalave ‘o e Misiona Kana Kumasí, ‘a ia ko ha toketa fakafaito ‘o. Ne na ongo ‘i ‘e lava ke papitaiso ‘a ‘Ēlikí ‘o kapau ‘e fakahoko ‘a e ngaahi founga malu ‘i totonú.

‘Oku fakamatala ‘e ‘Ēlikí ‘o pehē, “Na ‘e hanga ‘e ‘Eletā Uti ‘o kofu hoku sinó ‘aki ha pelesitiki, pea tepi ‘i takatakai ‘a e milemilá.” “Hili iá na ‘á ne fua au ki ha vai fai ‘anga papitaiso ne fonu vai kuo ‘osi faito ‘o ‘aki e faito ‘o tāmame siemú. Na ‘e papitaiso au ‘i he ‘aho 26 ‘o Sune, 2016.” Na ‘e falala ‘a ‘Ēlikí ki he ‘Eikí, pea kuo ‘omi ‘e he ‘Eikí ha founga. ■

Na'e ta'ofi au 'e
he'eku manavahē ki
he ta'e-malavá mei
hono fakatupulaki
'o e ngaahi talēnití
mo e fekumi ki ha
ngaahi faingamālie
ke tupulakí.

Ka 'e Fēfē Kapau 'e Hala?

Fai 'e Sarah Keenan

Ngaahi Makasini 'o e Siasí

Ihoku ta'u onó, ne 'ave au mo hoku tuofefine lahi 'e he'eku tangata'eikí ke va'inga pasiketipolo. Ko e 'uluaki taimi 'eni ke u va'inga ai 'i ha fale va'inga mo'oni. Na'e ongo mamafa 'a e fo'i pulu pasiketipoló 'i hoku ki 'i nimá pea ko e fo'i koló—neongo ne tukuhifo ki he ma'ulalo tahá—ne hangē na'e matu'aki tu'u mā'olungá.

Na'e pehē 'e he'eku tangata'eikí, “Oua te ke tokanga ki ai, fakahū pē koe.

Ne u tafoki ki he'eku tangata'eikí. “Ka 'e fēfē kapau 'e hala?” Ko 'eku fehu 'i ange ia.

Ko e ta'u 'eni 'e uofulu mei ai, 'oku 'ikai ke u manatu 'i pe na'e hū pe 'ikai. Ka 'oku ou manatu 'i lelei 'a 'eku ongo 'i tailiilí: “Fēfē kapau 'e hala? Fēfē kapau 'e 'ikai fe'unga 'eku lelei tahá? Ko e hā 'oku totonu ke u fai 'o kapau he'ikai ke u lava?”

Ko e Manavasi'i ke Ta'e-malavá

Kuo fakahoha'asi 'eku mo'uí 'e he ongo 'i manavasi 'i tatau 'o e ta'e-malavá. Kuo fuoloa, mo 'eku taukei 'i ha ngaahi 'ekitiviti fe'unga ke fufuu 'i e manavasi 'i ko iá. Ka na'e kei hā pē 'i ha fanga ki 'i founa iiki. Na'e 'ikai ke u 'ahi'ahi 'i ha sipoti kae 'oua kuó u 'ilo 'i kuó u lelei ai.

Na'á ku faka'ehi'ehi mei he ngaahi lēsoni fakaako na'e 'ikai fekau'aki mo hoku ngaahi mālohingá. Ko e taimi ne u 'ahi'ahi 'i ai ha 'ekitiviti fo'ou na'e 'ikai ke ola lelei, ko 'eku me'a pē ne faí ko hono li'aki fakavavevave ia pea mo hoko atu ki ha me'a ne u poto ange ai.

Peá u 'alu leva 'o ngāue fakafai-fekau. Ko e fuofua taimi ia na'á ku 'i ha 'ātakai ai, na'e hā mahino ai hoku ngaahi vaivaí pea faingata 'a ke u toe holomui. Na'á ku faingata 'a 'ia ke kamata 'i ha pōtalanoo. Na'á ku faingata 'a 'ia ke faiako he lea fakafonua fo'ou. Na'á ku fehanga-hangai tā-tu'olahi 'i he 'aho, mo e fakasitu 'a 'í. Na'á ku tō nounou ma'u pē—feinga kae kei ta'e-malava pē—pea na'e 'i ai e ngaahi 'aho na'á ku fakakaukau 'i ai 'eku muimui 'i he'eku sipinga angamaheni 'o e ta'e-malavá: fo' i peá u foki ki 'api.

Faingata'a'ia he Liliu Leá

Lolotonga e taimi ko 'ení, na'á ku ma'u ha ue 'i fakalaumālie mo e fakatonutonu ne fu'u fie ma'u mei he talanoa 'a 'Ōliva Kautelé, 'i he'ene feinga ke liliu e 'ū lau 'i peletí. Hili ha ngaahi uike si 'i 'o 'ene tohi ma'a Siosefa Sāmítá, na'e kamata ke fifili 'a 'Ōliva pe

'e lava mo ia 'o liliu e 'ū lau 'i peletí.

Na 'e fehu 'i 'e Siosefa ki he 'Eikí peá ne ma 'u ha fakahā 'e fakangofua ke liliu 'a 'Ōliva. Ka neongo ia, na 'e fai 'e he 'Eikí kia 'Ōliva ha ngaahi fakatokanga, ko e ua ai ke "fa 'a kātaki" pea "'oua 'e manavahē" (T&F 6:19, 34).

Na 'e 'ikai faingofua e liliú 'o hangē ko e fakakaukau 'a 'Ōliva. Ko e taimi na 'e 'ikai ma 'u ngofua ai e ngaahi leá, na 'á ne loto-fo' i pea vave hono li 'akí.

'Ikaí Fakatokanga'i e Ngaahi Faingamālié

'I he 'eku ako e talanoá, na 'á ku fakatokanga 'i na 'e faitatau e palopalema 'a 'Ōliva mo au. Na 'á ne 'amanaki 'e vave 'ene taukei 'i he liliú, pea 'i he taimi ne mahino ai he 'ikai vave ha 'ane lavá—'e toutou fehālaaki 'i he 'ene feinga tu 'o lahi ke fakatupulaki e me 'afoakí—na 'á ne foki leva ki he tohí pē, 'a ē na 'e fa 'a fiemālie ai he taimi ni 'ihí. Na 'e

tonu e ngaahi fakatokanga 'a e 'Eikí: na 'e 'ikai ke fa 'a kātaki 'a 'Ōliva 'iate ia pe ko e 'Otuá, pea na 'á ne manavahē. Ko ia ne to 'o leva 'e he 'Otuá 'a e faingamālié meiate ia (vakai, T&F 9:3).

Ne u fakatokanga 'i e tu 'o lahi hono ta 'ofi au 'e he ilifia ki he ta 'e-malavá. Na 'á ku fu 'u manavasi 'i 'i he "fakahū hala" na 'e te 'eki ke u fakahokó pea fo 'i pē 'i he hili ha fanga ki 'i feinga si 'isi 'i. 'I he 'eku feinga ke faka 'ehi 'ehi mei he ta 'e-malavá, ne mole ai ha ngaahi faingamālie ke lavame 'a 'i he kaha 'ú. Na 'e 'ikai ke u fa 'a kātaki 'iate au pe ko e 'Otuá, pea ne u manavasi 'i.

Ne 'omi foki 'e he talanoa 'o 'Ōliva Kautelé ha 'amanaki lelei. Neongo na 'e fakahā 'e he 'Eikí kia 'Ōliva he 'ikai lava ke ne liliu he taimi ko iá, ka na 'á Ne toe tala 'ofa, "'Oku 'i ai mo ha ngaahi lekootei kehe 'oku ou ma 'u, te u foaki kiate koe 'a e mālohi ke ke tokoni 'i hono liliú" (T&F 9:2). Na 'e 'ikai mole e

faingamālie ke liliu 'o 'Ōliva, na 'e fakatoloi pē. Ko e me 'a tatau pē, na 'é 'ikai mole hoku ngaahi faingamālié. Na 'e mei foaki 'e he 'Eikí 'o lahi ange, 'o kapau na 'á ku loto fiemālie ke fa 'a kātaki mo 'ikai tuku ke hanga 'e he manavasi 'i he ta 'e-malavá ke ta 'ofi au mei he feingá.

Ko e Ta'e-malava ke Manavaheé

Ne u tukupā ke u ikuna 'i 'eku manavasi 'i he ta 'e-malavá. Neongo ne u kei ongo 'i ilifia ke talanoa mo ha kakai 'oku 'ikai ke u 'ilo 'i pe faiako 'i ha lea fakafonua kehé, ka ne u fakalalakaka fakatou 'osi ai. Kuo tokoni 'i au 'e he ngaahi pōto 'i ngāue ko 'ení 'i he 'eku mo 'uí, 'o a 'u pē ki he hili 'eku ngāue fakafai fekaú.

'Oku kei 'i ai pē ha ngaahi taimi 'oku ou momou ai ke 'ahi 'ahi 'i ha me 'a fo 'ou pe fai ha me 'a 'oku 'ikai ke u sai aí. Ka kuó u ako ke u kātaki lahi ange. Kuó u ako ke hokohoko atu e feingá pea 'oua 'e manavasi 'i na 'a hala. ■

KIMU'A PE'A UIUI'I

KOEKI

HE

NGĀUÉ

'Oku fēfē 'a e ngāue fakafaipekaú?

Fai 'e Ryan Carr

Ngaahi Makasini 'a e Siasi

Kuó ke fakakaukau nai ki he ngāue fakafaipekaú? Kapau ko ia, mahalo kuó ke fifili pe 'oku fēfē. Ko ho faingamālie 'eni ke fehu'i ki ha kau faifekau taimi kakato ('oku 'ikai ko ha kau faifekau mo'oni, ka ko e ngaahi tali angamaheni 'eni):

KO KOE: “Mālō e lelei, faifekau. 'Oku fēfē 'a e 'aho angamaheni?”

KAU FAIFEKAU TAIMI KAKATÓ:

“Oku mau 'ā pongipongia—i he 6:30 a.m. 'Oku mau ako 'a e ongoongolelei mo e lea fakafonua homau misionā 'i he houa 'e ua hono hokó. 'Oku mau vaka'i 'emau ngaahi taumu'a ki he uiké mo palani'i homau 'ahó. 'Oku mau fakakaukau'i foki mo ha ngaahi palani talifaki 'o kapau 'oku 'ikai faingamālie e kaka'i he taimi ne mau alea ki aí. Hili ia pea mau hū ki tu'a, 'o ngāue 'i he 'ahó kotoa, 'o kumi ha kakai ke ako'i, fakafekau'aki 'a e ngāue mo e kau mēmipá, mo ma'u ha ngaahi faingamālie ke ako'í.”

KO KOE: “Kuó ke 'osi ongo'i ta'elata?”

KAU FAIFEKAU TAIMI KAKATÓ:

“Io, tautautefito 'i he kamata'anga 'o 'emau ngāue fakafaipekaú. Ka te mau lava 'o 'imeili ki homau ngaahi fāmilí mo lau e ngaahi 'imeili meiate kinautolú tu'o taha he uike. Kuo mau 'ilo'i ko e founa lelei taha ke to'o atu ai e ta'elatá ke tokanga taha ki he'emaui ngāue.”

KO KOE: “Ko e hā ho'o ongo'i fekau'aki mo e talanoa mo e kakai 'oku 'ikai te ke 'ilo'í?”

KAU FAIFEKAU TAIMI KAKATÓ: “Ne mau ongo'i loto si'i fekau'aki mo ia 'i he taimi na'a mau 'uluaki a'u mai ai ki

hení, ka 'okú te anga pē ki ai koe'uhí he 'okú te fai ia he 'aho kotoa pē.

'Oku mau 'ilo'i 'e 'ikai tali 'e he tokotaha kotoa 'oku mau fetaulaki mo iá ke fanongo ki he'emaui pōpoakí, ka 'e 'i ai pē ha ni'ihí te nau tokanga mai, pea ko ia kuo pau ke mau loto ke lea 'i ha fa'ahinga taimi pē. 'Oku faka'au pē 'o fakalata ke te fetaulaki mo e kaka'i mo fakamaheni kiate kinautolu.”

KO KOE: “Oku faingata'a ke ako'i e ongoongolelei?”

KAU FAIFEKAU TAIMI KAKATÓ: “Io, 'oku fie ma'u ha taimi akoako kae lava ke fakahoko lelei, ka ne ako'i lelei kimautolu 'i he senitā ako'anga fakafaipekaú. 'Oku mau feinga ke ako'i e ngaahi lēsoní 'i ha founa ke feau ai e ngaahi fie ma'ú mo tali e ngaahi fehu'i 'a e kakai 'oku mau ako'í. 'Oku mau ako 'a e ongoongolelei 'i he 'aho kotoa koe'uhí ke mau lava 'o ako'i lelei ia. Kae mahu'inga tahá, 'oku mau ongo'i 'oku tataki 'e he Laumālié. 'Oku tokoni hono vahe'i kimautolu ko e kau faifekau.”

KO KOE: “Oku faingata'a 'a e ngāue fakafaipekaú?”

KAU FAIFEKAU TAIMI KAKATÓ: “Io, 'oku mau ngāue 'i ha meimei houa 'e 70 'i he uike, ka 'oku fakafiefia 'aupito. Ko e mo'oni 'oku mau ongo'i loto mamahi 'i he taimi 'oku 'ikai ke

fakalalakaka ai 'a e kakaí 'o hangē ko 'emau 'amanakí, ka ko e fakakātoá, ko ha tāpuaki ke hoko ko ha me'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Eikí ke tokoni' 'a e kakaí ke nau fakalalakaka fakalau-mālie. 'Oku mau feinga ke ako' 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni koe-'uhí he 'oku mau 'ilo ko e Laumālié pē te ne lava ke tokoni' 'a e kakaí ke nau ma'u ha fakamo'oni pea uluí."

KO KOE: "Fēfē kapau 'oku 'ikai ke u fakapapau' 'i pē 'oku 'i ai ha'aku fakamo'oni?"

KAU FAIFEKAU TAIMI KAKATÓ: "Sai pē ia—hokohoko atu e lotú mo hono lau e folofolá! 'Alu ki he lotú mo e seminelí. 'Alu ki he tempalé kapau te ke lava. Ko e lahi ange e ngaahi faingamālie 'okú ke ma'u ke ongo'i e Laumālié, ko e mālohi ange ia ho'o fakamo'oni. Ako vahevahe ho'o tuí 'i he efiaki fakafāfāmi 'i 'apí. Lau e Tohi 'a

Molomoná. Te ne tokoni' 'i koe ke ke lava 'o ako' 'i 'a e ongoongoleléi."

KO KOE: "Na'a mou teuteu fēfē ki ho'omou ngāue fakafaifekau'?"

KAU FAIFEKAU TAIMI KAKATÓ: "Na'e ta'u lahi. Ne mau ako 'a e ngaahi folofolá, tautautefito ki he Tohi 'a Molomoná, pea na'a mau ō ki he lotú mo e seminelí. Ne mau ngāue mo tānaki 'emau pa'angá. Ka 'oku mau faka'amu ne mau lau 'a e *Malanga'aki Eku Ongoongoleléi* mo ō tu'o lahi ange ki he ngaahi kalasi teuteu ngāue fakafaifekau. 'Oku mau faka'amu foki pehē ange mai ne mau ako ke feime'atokoni!"

KO KOE: "'Okú ke pehē 'e lava ke u hoko ko ha faifekau?"

KAU FAIFEKAU TAIMI KAKATÓ: "'Aupito! 'Oku 'i ai ha kau faifekau 'e meimei toko 70,000 he funga

māmaní. Pea 'oku kamata kotoa pē 'aki 'a e holí: 'Kapau 'oku mou ma'u 'a e ngaahi holi ke ngāue ma'á e 'Otuá 'oku ui 'a kimoutolu ki he ngāue' (T&F 4:3). Ka 'e fie ma'u foki ha ngaahi teuteu—kuo pau ke ke teuteu, 'o 'ikai ngata pē 'i he fakalaumālié kae pehē foki ki he fakapa'angá, fakatu'a-sinó, mo e fakasōsialé."

KO KOE: "Ko e hā mo ha toe me'a 'e tokoni ki he'eku teuteu'?"

KAU FAIFEKAU TAIMI KAKATÓ: "Fokotu'u ha'o taumu'a ke mo'ui 'aki 'a e ongoongoleléi mo tauhi 'a e ngaahi fekaú 'i he lelei taha te ke ala lavá. 'E tokoni 'eni ki hono fakamālohia ho'o fakamo'oni pea mo fakafe'unga' 'i koe ke ke taau mo e Laumālié. 'I ho'o hoko ko ha faifekau, 'e fie ma'u ke ke fakamo'oni ki he kakaí 'oku mo'oni 'a e ongoongoleléi *mei ha'o a'usia fakafō'ituitui*. Ko ia, tuku hao taimi he taimí ni, ke ke ako lahi ange ki he ngaahi tefito' 'i mo'oni 'o e ongoongoleléi mo mo'ui 'aki e ngaahi tefito' 'i mo'oni ko iá 'i ho'o mo'ui."

KAU FAIFEKAU TAIMI KAKATÓ:

"'Oku mau fokotu'u atu foki ke ke lau 'a e ngaahi fehu' 'i he ngaahi peesi ko 'ení. Ko e ngaahi fehu' 'i ia 'e fai atu 'e ho'o pīsopé pe palesitēni fakakoló 'i ho'o fakafonu ho'o foomu ngāue fakafaifekau. 'E tokoni ho'o 'ilo e ngaahi fehu' 'i ko 'ení he taimi ní ke ke mateuteu. Alea' 'i kinautolu mo ho'o ongo mātu'á mo e kau taki 'o e Siasí. 'Oku lahi e ngaahi fehu' 'i, kae 'oua te ke ongo' 'i mafasia—'oku 'ikai hangē ia te ke lipooti ki he senitā ako'anga fakafaifekau 'apongipongi! 'Ai e taimi 'okú ke fie ma'ú ke teuteu ai koe'uhí ka a'u ki ho 'uluaki 'aho 'i he ngāue fakafaifekau, te ke taau, fiefia, mo mateuteu ke ngāue." ■

TU'UNGA MO'UI TAAÚ MO E FAKAMO'ONÍ

1. 'Okú ke tui mo 'i ai ha'o fakamo'oni ki he 'Otua ko e Tamai Ta'engata; Hono 'Alo ko Sisú Kalaisi; pea mo e Laumalie Māoni'oni?

FAKAMO'ONÍ: "Ahi'ahi'i 'a 'eku ngaahi leá, pea ngāue 'aki ha kihii konga si'i 'o e tuí, 'io, kapau foki 'oku 'ikai te mou lava 'o fai ha meá lahi ange 'i he holi pē ke tuí, tuku 'a e holi ni ke ngāue 'iate kimoutolu, kae 'oua ke mou tui 'i he anga te mou lava ai 'o faka'atā ha potu ki ha konga 'o 'eku ngaahi leá" (Alamā 32:27).

2. 'Oku 'i ai ha'o fakamo'oni ko Sisú Kalaisi Ko e 'Alo pē Taha na'e Fakatupu 'e he 'Otuá pea ko e Fakamo'ui mo e Huhu'i ia 'o māmani? Kātaki 'o vahevahe mai ho'o fakamo'oni kiate au. Kuo tokoni'i fēfē ho'o mo'ui 'e he Fakalelei 'a Sisú Kalaisi?

3. Ko e hā 'ene 'uHINGA kiate koe 'a e fakatomalá? 'Okú ke ongo'i nai kúo ke fakatomala kakato mei ho'o ngaahi maumaufono 'i he kuo hili?

FAKATOMALÁ: "Te mou 'ilo 'i he meá ni 'o kapau 'oku fakatomala ha tangata mei he'ene ngaahi angahalá—vakai, te ne vete ia pea li'aki ia" (T&F 58:42-43).

4. Vahevahe mai mu'a kiate au ho'o fakamo'oni kuo 'osi fakafoki mai e ongoongolelei mo e Siasi 'o Sisú Kalaisi 'o fakafou 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá pea ko Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ko ha palōfita ia 'a e 'Otuá?

5. 'Oku 'i ai ha'o fakamo'oni ki he mo'oni 'o e Tohi 'a Molomoná?

6. 'Oku fie ma'u he ngāue fakafaifekau taimi kakatō 'a hono mo'ui'aki 'o e ngaahi tu'unga mo'ui 'o e ongoongolelei. Ko e hā 'ene mahino kiate koe 'a e ngaahi tu'unga mo'ui ko 'eni?

KAPAU TE KE FILI KE ngāue fakafaifekau, te fie ma'u fakataha mo ho kau taki 'i he Siasi ke hoko 'a e taimi toputapu ko 'eni 'o e ngāue tokoni ke fakafiefia mo fakalaumalie. Pea 'i he'etau manatu'i e taumu'a ko ía, 'oku mahu'inga leva ke ke mateuteu, mo'ui taau, mo lava ke ngāue. Ko ha ngaahi fehu'i 'eni ke tokoni ke ke teuteu, 'a ia 'e fai atu 'e ho'o pīsope pe palesiteni fakakolō ke fakafuofua'i ho'o mateuteu. Te ke lava 'o alea'i e ngaahi meá ni mo ia pea mo ho'o mātu'á pe kau taki 'i he Siasi, 'i ha fa'ahinga taimi pē.

a. Ko e fono 'o e angama'á

Fekau'áki mo e fono 'o e angama'á, kuó ke mo'ui fakatatau nai mo e ngaahi me'a kuo 'osi fakamatala'i? Kapau 'oku 'ikai, ko e hã e fuoloa mei he taimi ne hoko ai e (ngaahi) maumau-fonó? Ko e hã kuó ke fai ke ke fakatomala ai?

FONO 'O E ANGAMA'Á: "Ko e angama'á ko e haohaoa fakasekisuale, ko ha tu'unga 'oku 'fakahõifua ki he 'Otuá' (Sēkope 2:7). Koe'uhí ke ke angama'á, kuo pau ke ma'a ho'õ fakakaukaú, leá, mo e tóongá. Kuo pau ke 'oua náa 'i ai ha'õ fetu'utaki fakasekisuale ki mu'a peá ke toki mali fakalaó" (Tu'u Ma'u 'i he Tu'i: Ko Ha Huluhulu ki he Ongoongoleléi [2004], 29).

b. Ko e faka'ehi'ehi mei he ponokalafí

KO E FAKA'EHÍ'EHÍ MEI HE PONOKALAFÍ: Na'é fakamatala 'a Palesiteni Tãleni H. 'Oakesi 'o e Kau Palesiteni-sí 'Uluakí, ko e 'ilo ki he ponokalafí 'oku 'i ha tu'unga mei he 'asi fakatu'upakeé ki he fu'u tótu'a hono ngãue 'áki, pe ko e ma'unimaá. 'Oku tokoni hono 'ilo'i e lahi e fekau'áki 'a ha taha mo iá ke 'ilo ai 'e he tahá 'a e founga fakalelei 'oku totonú. Ako ha meá lahi ange 'i he "Ko e Fakaakeake mei he Tauhele 'o e Ponokalafí," *Liahona*, 'Okatopa 2015, 50-55; mo e overcomingpornography.org.

c. Ko e fono 'o e vahehongofulú

d. Ko e Lea 'o e Potó, kau ai hono faka'aonga'i 'o e faito'ó kona tapú pe ko hono ngãue hala 'áki 'o e faito'ó 'oku 'omi 'e he toketaá.

e. Ko Hono Tauhi 'o e 'aho Sãpaté ke mã'oni'oni

f. Faitotonu 'i he me'a kotoa 'okú ke lea 'áki mo fakahokó

Kuó ke mo'ui fakatatau mo e ngaahi tu'unga 'ulungaanga kotoa ko 'eni? 'Okú ke mo'ui 'o fakatatau ki ai he taimí ni? Te ke mo'ui fakatatau mo ia 'i ho'õ hoko ko e faifekau taimi kakató?

TU'UNGA MALAVÁ MO E 'ATAÁ

7. 'Oku 'i ai nai ha ngaahi ngãue fakalao kiate koe 'oku kei fakatatali?

8. Kuó ke fai nai ha hia mamafa fakalao, tatau ai pē pe na'e puke pōpula koe pe 'ikai, tautea'i, pe na'e tãmate'i e lekōtí?

9. Kuó ke ngaohikovia fakasekisuale ha kī'i tamasi'i pe ta'ahine 'i ha fa'ahinga founga, tatau ai pē pe na'e 'ikai faka'ilo koe, tautea'i, pe tãmate'i 'a e lekōtí?

10. Kuó ke fai nai ha ngaahi toe maumaufono mamafa pe faihala 'a ia 'oku totonu ke fakalelei' kimu'a 'i ho'õ ngãue fakafaifekau?

11. 'Okú ke poupu'i, fengãue'áki, pe loto tatau mo ha fa'ahinga kulupu pe tokotaha fakafõ'ituitui 'oku fehanganagai pe fepaki 'enau ngaahi akonaki pe tóonga mo'ui mo ia 'oku tali 'e he Siasi 'o Sísū Kalaisi 'o e Kau Mã'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní?

12. 'Oku 'i ai nai hao ngaahi mo'ua 'oku te'eki ke totongi? 'E totongi fēfē 'a e ngaahi mo'ua ko 'eni kimu'a 'i ho'õ ngãue fakafaifekau pe 'e tokanga'i fēfē lolotonga ho'õ ngãue fakafaifekau?

13. 'Okú ke lolotonga ma'u pe na'e 'i ai nai hao fa'ahinga tu'unga fakatu'asino, fakatamai pe fakaeloto te ne 'ai ke faingata'a ha'õ tauhi ha taimi-tēpile fakafaifekau angamaheni, 'a ia 'e fie ma'u ai ke ke ngãue houa 'e 12-15 he 'aho, kau ai ha ako houa 'e 2-4 he 'aho, luelue pe 'aka pasikala 'i ha houa 'e 8-10 he 'aho, mo ha ngaahi alã me'a pehē?

14. Kuo 'osi sivi nai koe pe faito'ó koe'uhí ko e nenu ho'õ laukongá mo hono faka'uhinga e leá (dyslexia) pe ha to e palopalema fakaelaukonga kehe? Kapau na'e hoko, 'okú ke fiemãlie pē ke lau le'olahi e folofolá mo e ngaahi tohi kehé? 'Okú ke tui te ke lava 'o ako ma'uloto ha ngaahi potu folofola mo ha fakamatala kehe 'o ka tokoni atu ho hoá? Ko e hã ha ngaahi founga 'okú ke fakalelei' 'áki e faingata'a fakaesino ko 'eni?

15. Kuo 'osi sivi koe pe faito'ó koe'uhí ko ha'õ palopalema'ia he leá? Kapau 'oku hoko, 'okú ke fiemãlie pē ke lea 'i mu'a 'i ha kakai? 'Okú ke ongo'i nai 'okú ke ma'u e ngaahi me'angãue fe'unga ke tokoni'i koe ke ke ako, ako'i, pea mo fetu'utaki?

16. Kuó ke ma'u nai pe faito'ó koe ki ha taha 'o e ngaahi tu'unga ko 'eni: palopalema 'i he tokangá (ADD), 'ikai tokanga mo fu'u makaka (ADHD), loto hoha'a, loto mafasia, pe tōtu'a e holí (OCD), pe ngaahi palopalema kehekehe he fetu'utaki mo e kakai pe leá (kau ai e Asperger's)? Kapau 'oku 'io, kãtaki 'o fakamatala'i.

17. Kapau na'e faito'ó koe 'i ha taha 'o e ngaahi tūkunga ko 'eni pea ta'ofi e faito'ó, na'á ke fai ia 'i he tu'utu'ú ni 'a ha toketá? Kapau na'e 'ikai, ko e hã na'á ke tuku ai? Ko e hã e tu'unga 'okú ke 'i ai 'i he 'ikai to e faito'ó pe te ke ma'u ha faito'ó? Ko e fē 'a e taimi fakamuimui taha na'e faito'ó ai koe 'i he ngaahi me'a ko 'eni? ■

Ma'u 'a e ngaahi vitioó mo ha ngaahi ma'unga tokoni kehe 'i he teuteu ngãue fakafaifekau 'i he lds.org/go/81850.

'E lava pē ke ikuna'i ha ngaahi palopalema fakaemo'uilelei mo fakaemo'ui taau 'a ia te ne ala ta'ofi koe mei ha'õ ngãue fakafaifekau lelei. Fekumi ki he tokoni 'okú ke fie ma'ú. Fakahã ki ho'õ pīsopé pe palesiteni fakakoló, kapau 'oku kei 'i ai ha'õ ngaahi palopalema fakamo'ui lelei 'i he taimi 'okú ke mateuteu ai ke ngãué. 'E lava heni 'e he Siasi ke fakakaukaú 'i ho tūkunga kimu'a pea toki vahe koe ki ha misioná. Hangē ko 'eni, vakai ki he talanoa 'o Sisitã Felesá he ngata'anga 'o e ngaahi fehu'i ko 'eni.

'E LAVA KE U NGĀUE AI?

Fai 'e Erika Fletcher

Mei he 'uluaki sēniti 'e taha na'á ku fa'ó ki he'eku hina pa'anga ki he'eku ngāue fakafaifeaká, ne u 'ilo'i na'á ku fie ngāue. Ne u tākaki ha pa'anga 'i ha ta'u 'e 12 'i he taimi na'e fanongonongo mai ai 'e lava ke ngāue 'a e kau fafiné 'i he ta'u 19. Neongo na'e 'ikai ke u fakapapau'i pe ko e taimi totonu ia kiate aú, ka na'e tali 'e he 'Eikí 'eku ngaahi lotú, pea na'e ue'i au ke u kamata 'eku foomu ngāue fakafaifeaká.

Ne u fie ma'u ke totonu hoku uiui'i ngāue fakafaifeaká mou 'ilo'i ko 'eku faitotonu ki he kau taki 'o e Siasí, 'o tautautefito ki he tu'unga 'o 'eku mo'ui leleí, ko e founa pē ia ke ongo'i ai ha nongá. 'Oku ou mahaki moa, 'a ia ko ha tu'unga mo'ui ia 'okú ne fakatupu ha ngaahi hamu ta'e'amanekina. Me'a mālie, 'oku pulé'i kakato 'eku tu'unga mo'ui 'aki e faito'ó. Neongo ia, 'e lava ke fakangatangata e feitu'u 'e vahe ke u ngāue a'í 'e he'eku fakafalala ki he faito'ó.

Fakakaukau ki he'eku 'ohovale 'i hono ui au ke u ngāue 'i he Misiona Lepapulika Tominikeni Sanitō Tomingiko Hahaké! Ka na'e 'i ai ha palopalema: na'á ku toki 'ilo ne 'ikai ma'u 'eku faito'ó 'i he Lepapulika Tominikeni. Na'á ku puputu'u. Ko e hā e 'uhinga 'e ue'i fakalaumālie ai 'e he 'Eikí 'a e kau taki 'o e Siasí ke 'ave au ki ha feitu'u 'oku 'ikai ma'u ai 'eku faito'ó?

Ne u lotua fakataha mo hoku fāmilí ke ma'u ha tali. Na'á ku ongo'i mālohi na'e fie ma'u mo'oni au 'e he 'Eikí ke u ngāue 'i he Lepapulika Tominikeni, ko ia ne mau ngāue leva. Na'e fai mai 'e he toketaá e tohi faito'ó fe'unga mo e māhina 'e 18, ka ne totongi pē 'e he malu'i mo'ui ia e ta'u 'e taha, kae tuku ke mau totongi e māhina faka'osi 'e 6. 'I he'ema hoko atu 'i he tuí, ne mau ma'u ha founa ma'ama'a ange.

Ko e taimi na'e vahe'i ai aú, ne tāpuaki'i au 'e he'eku palesiteni siteikí ke 'oua na'a uesia au 'e hoku tu'unga mo'ui he lolotonga 'eku ngāue fakafaifeaká—ko ha palōmesi teu lava ke fakamo'oni'i na'e fakahoko. Neongo na'á ku a'u ki he ngata'anga 'o hoku tu'unga fakaesinó, ka 'oku ou 'ilo'i, tu'unga 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí, na'á ku lava ai 'o ikuna'i e ngaahi faingata'a ne u fehanga-hangai mo ia kimu'a pea mo e lolotonga 'eku ngāue fakafaifeaká. ■

Neongo e mahaki moá, na'e lava ke 'alu 'a Sisitā Fletcher (tō'ohemá) 'o ngāue fakafaifeakau ('oku hā heni mo hono hoá mo e palesiteni fakamisioná mo hono uaifí).

NGAAHI ME'A 'E 5 'E AKO'I KOE 'E HE TOKĀTELINE MO E NGAAHI FUAKAVÁ

Fai 'e Charlotte Larcabal
Ngaahi Makasini 'o e Siasi

Kapau 'okú ke teuteu ke ngāue fakafaifekau pe ko ha'ō fekumi pē ki ha ngaahi founa ke talanoa ai ki ho'ō ngaahi kaungāme'ā fekau'aki mo ho'ō ngaahi tuí, 'oku 'i ai ha fakahinohino makehe mahalo na'á ke ui ia ko ha tohi lēsoni fakafaifekau 'e taha.

Ko e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá. 'Oku tau ma'u ai ha ngaahi tokāteline fo'ou kuo fakahā mai mo faka'ofō'ofa fekau'aki mo e ngaahi fāmili ta'engatá, me'a 'oku hoko 'i he taimi 'oku tau mate aí, pea mo e founa 'oku totonu ke fokotu'utu'u ai 'a e Siasi 'o Sīsū Kalaisí. Ka 'oku tau toe 'ilo'i ai—'i he taimi kotoa pē—'a e ngaahi fekau ke vahevahe 'a e ongoongoleléi. Ko hono mo'oní, 'i he ngaahi tala'ofa mo e fakatokanga kotoa pē 'okú ne fai ki he kau faifekaú, mahalo te ke vakai ki he tohi folofola ko 'ení ko ha fakahinohino ia ki hono vahevahe 'o e ongoongoleléi.

Hangē ko 'ení, ko e ngaahi mo'oni faka'ofō'ofa 'eni 'e nima te ke lava 'o ako fekau'aki mo e ngāue fakafaifekaú mei ho'ō lau pē e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá.

1

'Oku 'ikai fie ma'u ke ke hoha'a ki he feitu'u te ke 'alu ki ai.

T&F 80:3: "Ko ia, ke mo 'alu pea malanga 'aki 'eku ongoongoleléi, neongo pē ki he tokelaú pe ki he tongá, pe ki he hahaké pe ki he hihifó, 'oku tatau ai pē, he 'oku 'ikai te mo lava ke fai hala."

"'Oku 'ikai ke u tui 'oku fokotu'u mai 'e he kupu'i lea 'oku tatau ai pē' hangē ko hono faka'aonga'i 'e he 'Eiki' 'i he potu folofola ko 'ení, 'oku 'ikai ke Ne tokanga pe 'e ngāue 'i fē 'Ene kau tamaio'eiki. He ko hono mo'oní, 'okú Ne tokanga lahi fau... 'Okú Ne ue'i, tatakí, mo fakahinohino'i ai 'Ene kau tamaio'eiki kuo fakamafai'i. 'I he faifeinga 'a e kau faifekaú ke taau mo hoko ko ha me'angāue lavame'a ange 'i Hono to'ukupú pea fai honau lelei tahá ke fakahoko 'osikiavelenga honau fatongia, fakataha mo 'Ene 'ofá, he 'ikai leva ke [nau] 'lava 'o fai hala—'i ha fa'ahinga feitu'u pē."¹

—'Eletā Tēvita A. Petinā

2

Mata'ikoloa 'aki 'a e folofolá, pea te ke 'ilo'i 'a e me'a ke ke lea 'aki.

T&F 84:85: "Mata'ikoloa 'aki ma'u ai pē 'i homou 'atamaí 'a e ngaahi folofola 'o e mo'uí, pea 'e foaki kiate kimoutolu 'i he houa pē ko iá 'a e konga ko ia 'e tufaki atu ki he tangata taki tahá."

"'E toe lahi ange 'a e holi te ke ma'u ke ke vahevahe 'a e ongoongoleléi mo e ni'ihí kehé 'i ho'ō fa'oaki 'i ho lotó 'a e ngaahi lea 'o e folofolá mo e kau palōfita 'o e ngaahi 'aho kimui ní 'aki ho'ō akó mo ho'ō tuí. 'Oku 'i ai ha tala'ofa 'e tokoni'i koe 'e he Laumālié ke ke 'ilo'i 'a e me'a ke ke lea'aki 'i ho taimi ako'i."²

—Malanga'aki 'Eku Ongongoleléi

fekau'aki mo e Hoko ko ha Faifekau

3

'Oku 'i he potu kotoa pē 'a e kakai 'oku fekumi ki he ongoongolelei.

T&F 123:12: "He 'oku 'i ai 'a e tokolahi 'oku kei 'i he māmaní 'i he ngaahi siasi, mo e ngaahi lotu kotoa pē, 'a ia kuo fakakuihi 'e he kākā olopoto 'o e tangatá, 'a ia 'oku nau toka tata'o ai ke kākā'i, pea 'oku kei ta'ofi 'a kinautolu mei he mo'oni koe'uhí he 'oku 'ikai pē te nau 'ilo 'a e feitu'u ke 'ilo'i ai iá."

"'Oku mou feohi 'i he 'aho kotoa pē mo e ngaahi kaungāme'a mo ha kaungā'api 'oku kei ta'ofi 'a kinautolu mei he mo'oni koe'uhí he 'oku 'ikai pē te nau 'ilo 'a e feitu'u ke 'ilo'i ai iá.' 'I hono fakahinohino koe 'e he Laumālie, te ke lava 'o vahevahe ha fo'i fakakaukau, fai ha fakaafe, text pe tweet ke ne fakafe'iloaki ai ha'o ngaahi kaungāme'a ki he mo'oni 'o e ongoongolelei kuo toe fakafoki mal.'"³

—Eletā Tēvita A. Petinā

4

Lotu lelei ke ako'i lelei.

T&F 42:14: "Pea 'e foaki atu 'a e Laumālie kiate kimoutolu 'i he lotu 'o e tui; pea kapau 'e 'ikai te mou ma'u 'a e Laumālie 'e 'ikai te mou faiako."

"'Oku totonu ke tū'ulutui e kau faifekau 'o tautapa ki he 'Eiki ke vete honau 'elelō pea lea ai ki he tāpuaki 'o kinautolu te nau ako'i. Kapau te nau fai 'eni, 'e hoko mai ha maama fo'ou ki he'enu mo'u. 'E toe lahi ange 'a e faivelengá ki he ngāue. Te nau 'ilo'i mo'oni, ko e kau tamai'oeiki kinautolu 'a e 'Eiki pea 'oku nau lea 'i Hono huafá. Te nau ma'u ha tali kehe meiate kinautolu 'oku nau ako'i.'"⁴

—Palesitēni Kōtoni B. Hingikeli (1910-2008)

5

'E fakamo'oni 'a e Laumālie Mā'oni'oni kiate kinautolu 'oku ke lea ki ai.

T&F 100:7-8: "Ka 'oku ou fai ha fekau kiate kimoua, ke mo fakahā 'a e me'a kotoa pē 'okú mo fakahā 'i hoku hingoá, 'i he loto-molumalu, 'i he laumālie 'o e angamalū, 'i he ngaahi me'a kotoa pē. Pea 'oku ou fai kiate kimoua 'a e tala'ofa ko 'eni, 'e fakatatau ki ho'omo fai 'eni 'e fekau'i atu 'a e Laumālie Mā'oni'oni ke fakamo'oni 'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'a ia te mo lea'aki."

"'E lava foki ke ngāue 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'o fakafou 'i he Maama 'o Kalaisi. 'Oku 'ikai ke hanga 'e ha faiako ia 'okú ne ako'i 'a e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei 'o fakatō ki he loto 'o ha toko taha lahi pe ha tamasi'i si'i ha me'a muli pe ha me'a fo'ou. Ka ko e fetu'utaki pē 'a e faifekau ia pe faiako mo e Laumālie 'o Kalaisi 'a ia kuo 'osi 'i ai pē ia he tokotaha ko iá. Te nau ma'u ha 'ongo'i' angamaheni ki he ongoongolelei.'"⁵

—Palesitēni Poiti K. Peeka (1924-2015)

Fokotu'u ha Taumu'a

Ko e kamata'angá pē 'eni. 'I ho'o ako e Tokā-teline mo e Ngaahi Fuakavá 'i he ta'u ní, fokotu'u ha taumu'a ke ako 'i he lahi taha te ke lavá 'o kau ki he ngāue fakafaifekau. Pea ke fai leva e me'a kotoa pē te ke lavá ke kamata hono mo'ui 'aki e ngaahi akonaki ko iá. Manatu'i: "Kapau 'oku mou ma'u 'a e ngaahi holi ke ngāue ma'a 'e 'Otuá 'oku ui 'a kimoutolu ki he ngāue; he vakai 'oku hina 'a e ngoué ki he utu-ta'ú" (T&F 4:3-4). ■

NGAAHI FAKAMATALÁ

1. David A. Bednar, "Ui ki he Ngāue," *Liahona*, Mē 2017, 68.
2. Malanga 'Aki 'Eku *Ongoongolelei: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakafaifekau* (2004), 21.
3. David A. Bednar, "Ui ki he Ngāue," 70.
4. Gordon B. Hinckley, "Missionary Service", *First Worldwide Leadership Training Meeting*, 11 'o Sānuali, 2003, 20.
5. Boyd K. Packer, "The Light of Christ: What Everyone Called to Preach the Gospel, Teach the Gospel, or Live the Gospel Should Know" (lea na'e fai 'i he seminā ma'a e kau palesitēni fakamisiona fo'ou, 22 'o Sune, 2004), 2, Church History Library, Sōleki Siti.

NGAAHI 'UHINGA 'E

6

'Oku Tau Fu'u Fie Ma'u Ai
— 'a e —
SIASÍ!

Fai 'e Eric B. Murdock mo Joshua J. Perkey

Ngaahi Makasini 'o e Siasí

Kuó ke fanongo nai 'i ha taha 'okú ne 'eke pe ko e hā e 'uhinga 'oku 'i ai ai ha'atau siasí? Pe mahalo, ko e hā 'oku tau fie ma'u ai iá? Ko e hā 'oku 'ikai lava ai ke nau anga fakalaumālie pē 'iate kinautolú—ō ki he ngaahi mo'ungá pe matātahí pe ha feitu'u makehe 'e tahá ke ongo'i ofi ki he 'Otuá—pea lau ia 'oku lelei?

'Oku mo'oni 'aupito, te ke lava pē ke ofi ki he 'Otuá 'i ha feitu'u pē 'okú ke 'i ai (ko hono mo'oní, ko ha fakakaukau lelei mo'oni ia!), ka 'oku *lahi fau ange* 'a e me'a kuo tokonaki 'e he Tamai Hēvaní ma'au 'i ha fa'ahinga tu'unga fakalaumālie pē. 'Okú Ne finangalo ke ke a'usia ho tu'unga lelei tahá. Ko hono mo'oní, 'okú Ne finangalo ke ke ma'u e me'a kotoa pē 'okú Ne ma'ú pea mo e mo'ui ta'engatá. Pea 'oku 'i ai Ha'ane palani mo ha fokotu'utu'u koe'uhí ke ke lava 'o fai ia. Ko e palaní, 'a e palani 'o e fakamo'uí, pea ko e fokotu'utu'ú, 'a e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oní'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní—'a e "siasí mo'oni mo mo'ui pē taha 'i he funga 'o e māmaní kotoa" (T&F 1:30).

Ko ha ngaahi 'uhinga 'eni 'e ono 'oku tau fu'u fie ma'u ai 'a e Siasí.

1. Ke Ako mo Ngāue 'i he Ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi

Ko e taha 'o e ngaahi tāpuaki 'o e hoko ko ha mēmipa 'o e Siasí ko 'etau lava ke ako e kakato 'o e ongoongolelei (vakai, T&F 1:17–23). Kapau 'oku tau holi fakamātoato ke ako, pea kapau 'oku tau loto-fakatōkilalo, fa'a lotu, faivelenga, mo talangofua, te tau lava 'o ma'u ha fakamo'oni mo ma'u ha 'amanaki lelei 'i he Toe Tu'u pea mo e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi.

'Oku tau ako foki ki ha tokāteline mahu'inga kehe, 'o fakafou 'i he kau taki 'o e Siasí mo e nāunau 'a e Siasí, 'o kau ai hono Fakafoki Mai 'o e ongoongolelei, hono ui 'o e kau palōfitá he 'aho ní, mo e natula totonu 'o e Tolu'i 'Otuá. 'Oku 'omi 'a e nēkeneká fiefiá 'e he mo'ui fakatau mo e tokāteline mo'oní.

2. Ke Ma'u e Ngaahi Ouau mo e Ngaahi Fuakava Mahu'ingá

Ko e ngāue 'a e 'Eikí ke "fakahoko 'a e mo'ui ta'e-fa'a-mate mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá" (Mōsese 1:39). Ka 'i he taimi 'e ni'ihī 'e ala ngalo ai 'iate kitautolu 'oku fie ma'u 'e He'ene ngāué ke tau fakahoko ha ngāue 'i he'etau tafa'akí! 'Oku tau fakafe'unga'i kitautolu ki he ngaahi tāpuaki 'o e mo'ui ta'engatá 'aki 'etau talangofua ki he ngaahi ouau mo e fuakava 'o e ongoongoleléi. Na'e pehē 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni: "He 'ikai lava ke tau *faka'amua* pē hotau hala ki he 'ao 'o e 'Otuá. 'Oku fie ma'u ke tau talangofua ki he ngaahi fono 'a ia 'oku fokotu'u ki he ngaahi tāpuaki ko iá [vakai, T&F 130:20–21]."¹

'Oku fie ma'u 'a e ngaahi ouau 'oku tau kau ki aí mo e ngaahi fuakava 'oku tau fakahokó kae lava ke tau foki ki he 'ao 'o 'etau Tamai Hēvaní 'o nofo mo Ia. 'Oku fie ma'u 'e he ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava ko iá 'a e lakanga fakataula'eikí—"a ia 'oku toki ma'u pē ia 'i he Siasi mo'oni 'o e 'Otuá. Ka ne 'ikai 'a e ngaahi fuakava ko iá, te tau hē.

'Oku tau ma'u 'a e Siasí koe-uhí ke lava 'o fakamāma 'i kitautolu mo talaki 'a e mo'oni. Kuó ne 'omi 'a e 'ilo na 'e fie ma'u ke u 'ilo 'í—"a e 'ilo ki he palani 'o e fakamo'uí.

Nikolasi M., 'Ohaiō, USA

Te tau lava 'i he Siasí ke ma'u e ngaahi ouaú, fakahoko 'a e ngaahi fuakavá, mo sila 'i hotau ngaahi fāmīlī ki he ta'engatá. Ko e fokotu'utu'u ia 'a e Tamai Hēvaní 'i he māmaní 'aki e mālohi mo e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí. Ke ako 'i e kakaí ki he mo'oni 'o e ongoongoleléi pea ke ha 'u kia Kalaisi mo teuteu 'i 'a e kakaí ki he hākeaki 'i.

Sanitele M., 'Aositelēlia

3. Ke Fetokoni'aki 'i he Halá

Na'e ako 'i 'e 'Eletā D. Toti Kulisitofasoni, "Ko hono 'uhinga ia 'oku ma'u ai 'e he 'Eikí ha siasí ke fokotu'u ha fakataha'anga 'o e Kau Mā'oni'oni ke nau fepoupouaki ai 'i he 'hala fāsi'i mo lausi 'i 'a ia 'oku fakatau ki he mo'ui ta'engatá." [2 Nīfai 31:18]."²

Te tau lava 'o fakatupulaki ha ngaahi vā fetauhi'aki mo e ni'ihī kehé, 'i he lotú. Te tau lava 'o fetokoni'aki 'i he taimi faingata'á 'i he'etau taki, fakahinohino, mo 'a'eva mo e ni'ihī kehé (vakai, "Fānau Au 'a e 'Otuá," *Ngaahi Himí*, fika 193; 'Efesō 2:19). Na'e pehē 'e 'Eletā Sefilī R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ko e fānau kotoa kitautolu 'a e 'Otuá, pea kuo pau ke tau feako'i'aki; kuo pau ke tau fetokoni'aki ke "ilo 'a e halá."³ Ko e Siasí 'a e feitu'u lelei taha ke fakahoko ai iá!

'Oku tau ma'u 'a e Siasí ke fakatupu ha 'ātakai 'e lava ai e kau mēmipá 'o fakataha mo fetokoni'aki ke ako mo tupulaki. 'Oku 'i ai 'a e Siasí ke tokoni ki he kau mēmipá ke nau hoko 'o anga faka-Kalaisi ange 'aki hono poupu 'i e taha kotoa ke nau vakai ki he ni'ihī kehé mo hiki hake 'a e ngaahi kavenga 'a kinautolu 'oku tau 'ofa mo tokanga ki aí. 'Okú ne fakatupu foki ha feitu'u malu ke mo'ui'aki ai 'e he kakaí 'enau tuí.

Selami P., 'Illinoisi, USA

'E lava ke u ma'u ha fāmili 'oku 'ta'engata, fakataha mo 'eku ongo mātu 'ā, tuofāfiné, pea mo ha fāmili te u ma'u ha 'aha, 'o fakafou 'i he Siasí.

Ulilifooti P., Sā Paulo, Palāsila

'Oku tokoni 'i kitautolu 'e he Siasí ke tau fakamafofa atu 'a e 'ofā pea mo e ongoongoleléi 'i he funga māmaní pea ke 'omi ha maama ki ha māmaní 'oku fakapo'uli 'i he me'a 'oku totonú.

Kenisi B., Uāsingatoni, USA

Te tau lava 'i he Siasí, ke fononga 'i he hala ki he mo'ui ta'e-fa'amaté mo e mo'ui ta'engatá 'a ia 'e lava ke tau nofo ai mo 'etau Tamai Hēvaní mo hotau ngaahi fāmili 'o ta'engata.

'Ema W., Niu Hemisā, USA

4. Ke Tokoni ki hono Fakafe'unga'i e Ngaahi Fāmili ki he Mo'ui Ta'engatá

Ko ha toe 'uhinga lahi 'e taha 'oku tau ma'u ai 'a e Siasí ke tokoni ki hono fakafe'unga'i e ngaahi fāmili ki he mo'ui ta'engatá. 'Oku faka'atā 'e he ouau sila 'i he tempalé ke malava 'o nofo fakataha 'a e ngaahi fāmili 'o ta'engata. Kuo pau ke tau mo'ui taau ke ma'u 'a e ngaahi tāpuaki ko iá kae lava 'o hoko. 'Oku tokoni 'a e Siasí ki he ngaahi fāmili ke nau fetokoni'aki 'i hono fai iá.

Hangē ko e akonaki 'a 'Eletā Kulisitofasoní, "Ko e taumu'a 'o e ngaahi akonaki 'o e ongoongoleléi mo e ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eikí 'oku fakahoko 'i he Siasí ke fe'unga 'a e ngaahi fāmili ke ma'u 'a e mo'ui ta'engatá."⁴ Ko ia, 'oku tokoni 'i kitautolu 'e he Siasí ke tau mo'ui 'o fakatatau mo e ngaahi fuakava ko iá—pea mo tokoni ke tau fepoupouaki 'i he halá.

5. Ke Tāpuekina e Kakai Kotoa Pē 'i he funga Māmaní

Na'e pehē 'e 'Eletā Kulisitofasoni ko e taimi 'oku tau ngāue fakataha ai 'i he Siasí, 'e lava leva 'e he Tamai Hēvaní ke "a'usia 'a e ngaahi me'a 'oku fie ma'u vivili ka 'oku 'ikai lava 'o fakahoko 'e he fakafou'ituituí pe ko ha kulupu tokosi'i ange."⁵

Na'á ke 'ilo ko e ta'u kotoa pē 'i he ta'u 'e 30 kuo hilí, na'e foaki ai 'e he Siasí ha tokoni fakaelofea mo ha 'ofa fakatanga na'e fe'unga hono mahu'ingá mo e pa'anga 'Amelika 'e \$40 miliona? Ko e ngaahi foaki 'ofa pea mo e ngāue tokoni 'oku fai 'e he kāingalotu 'o e Siasí 'oku lave'i ai ha ngaahi me'a 'e 'ikai lava ke fai 'i ha toe founa.

'Oku vahevahe 'e he kau faifekau 'a e maama 'o e ongoongoleléi mo e kakai kotoa pē 'i he funga māmaní, 'o fakafou 'i he'etau polokalama ngāue fakafaifekau faka'ofa'ofá. 'Oku lolotonga ngāue ha kau faifekau 'e meimei toko 105,000 (kau ai ha kakai lalahi kei talavou mo ha kau faifekau mali. Masi'i! 'Oku tokolahi ange ia 'i he tokolahi 'o ha ngaahi kolo 'e ni'ihii!

Pea koe'uhí ko e ngaahi foaki 'ofa 'a e kāingalotú, 'oku ma'u ai 'e he Siasí e ngaahi ma'u'anga tokoni ke langa ha ngaahi tempale 'i he funga 'o e māmaní. 'I 'Epeleli 'o e 2018, na'e 'i ai ha tempale 'e 182 na'e lolotonga ngāue, kei langa, pe 'osi fanongonongo.

'Oku tokoni 'i kitautolu 'e he Siasí ke tau pukepuke 'a e houalotú, ngaahi akonakí, pea ke fa 'u ha founa tokoni ma 'á e kau mēmipá. 'I hono fokotu 'u ko ia 'o ha siasí, 'oku fakapapau 'i ai 'e he 'Eikí 'oku ako 'i 'a e ngaahi tokāteline totonú. 'Oku 'omi 'e he Siasí ki he kau mēmipá e ngaahi fakahā, ngaahi tu 'unga mo 'ui, mo e ngaahi fakahino-hino 'e tokoni ke tau mo 'ui 'o hangē ko ia 'oku finangalo ki ai 'a Kalaisi.

Lesieli F., Alesona, USA

6. Ke Fokotu'u 'a e Pule'anga 'o e 'Otuá 'i he Māmaní

Ko e taha 'o e ngaahi 'uhinga mahu'inga taha na'e fokotu'u ai 'e he 'Otuá ha siasí, koe'uhí he ko e siasí ko e pule'anga ia 'o e 'Otuá 'i heni 'i māmaní (vakai, T&F 65). Na'e foaki 'e he 'Eikí kia Siosefa Sāmita mo e kotoa 'o e kau palōfita mo e kau 'aposestolo talu mei aí, 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí. Na'e akonaki 'a 'Eletā Kulisitofasoni, "I he mafai 'o e ngaahi kī ko 'ení, 'oku paotoloaki ai 'e he kau 'ōfisa 'o e Siasí he lakanga fakataula'eikí 'a hono haohaoa 'o e tokāteliné 'o e Fakamo'uí mo hono totonu 'o 'Ene ngaahi ouau fakahaofi."⁶

'E lava 'a e 'Eikí 'o fakahoko 'Ene ngāué mo tokoni ki He'ene fānaú 'o fakafou 'i he kau taki 'o e Siasí. Ka ne ta'e'oua e fa'ahinga tatakí peheé, 'e fakamanamana'i ke taki kitautolu ki ha ngaahi hala fakapo'uli mo tapú, 'e he fa'ahinga kotoa pē 'o e fakakaukau mo e akonaki halá. 'I hono fakalea 'e tahá, koe'uhí ke tokoni ke tau 'ilo e founa ke a'usia ai e mo'ui ta'engatá, 'oku tau fie ma'u 'a e malu'i 'oku 'omi 'e he kau palōfita mo e kau 'aposestolo kuo uiui'i mo'oni mo fakanofó. 'Oku toki hoko pē ia 'i Hono Siasí. ■

'E lava ke fakahoko 'a e ngaahi me'a na'e 'ikai mei lava 'i he fakafa'ituituí, he siasí.

'Ema W., Iutá, USA

'Oku tokoni 'i kitautolu 'e he Siasí koe'uhi na'e 'afio 'i pē 'e he Tamai Hēvaní ko ha ngaahi taimi faingata 'a 'eni. Na'á Ne 'afio 'i te tau fie ma'u ha palōfita 'i he māmaní ke tatakí kitautolu. 'Okú Ne 'afio 'i kitautolu.

Mätü P., ta'u 16, Niu Hemisā, USA

NGAAHI FAKAMATALÁ

1. Russell M. Nelson, "Now Is the Time to Prepare," konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2005.
2. D. Todd Christofferson, "UHINGA 'O E SIASÍ," konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2015.
3. Jeffrey R. Holland, "Teaching and Learning in the Church," *Ensign*, June 2007, 90.
4. D. Todd Christofferson, "UHINGA 'O E SIASÍ."
5. D. Todd Christofferson, "UHINGA 'O E SIASÍ."
6. D. Todd Christofferson, "UHINGA 'O E SIASÍ."

Ko e hā ha ngaahi 'ekitivitī 'oku totonu ke u fai 'i hoku taimi 'ataá ke 'ai ke toe mahu'inga ange?

“Na’e lea ‘a ‘Alamā ‘o kau ki he ngaahi me’a ke fakamu’omuá, ‘i he’ene ako’i ‘na’e hoko ai ‘a e mo’uí ni ko ha tu’unga ‘ahi’ahi’anga; ko ha taimi ke teuteu ai ke fe’iloaki mo e ‘Otuá’ (‘Alamā 12:24). ‘E ala fie ma’u ha fakahinohino ki he founa lelei taha hono faka’aonga’i ‘o e me’a’ofa mahu’inga ‘o e taimi ‘i he teuteu ke fe’iloaki mo e ‘Otuá, ka ko e me’a pau pē ‘etau fokotu’u taupotu taha ki ‘olunga he lisi ‘a e ‘Eikí mo hotau ngaahi fāmilí.”

‘Eletā ‘Ieni S. ‘Āteni ‘o e Kau Fitu-ngofulú, “Ko ha Taimi ke Teuteu,” konifelenisi lahi ‘o ‘Okatopa 2011.

Ngāue Ke Kakato ha Me’a

Fai ha me’a ‘oku mahu-‘ingá. ‘Oku ou maumau’i hoku taimí he taimi ‘e ní’ihi ‘i hono fai ha

ngaahi me’a ta’e-‘uhinga, hangē ko e ‘initaneti ‘i ha houa ‘e uá, peá u toki faka’ise’isa ai kimui ange. Te ke lava ‘o feinga ke fakatupulaki ha talēniti fo’ou, ngāue ‘i ho’o Fakalakalaka Fakatāutahá pe Fatongia ki he ‘Otuá, ako’i hao kī’i tehina pe kaungāme’a, tō ha ngoue, fa’u ha talanoa, pe foko-tu’utu’u ho’o mo’uí—‘oku ‘ikai hano ngata’anga e ngaahi me’a ‘e malavá. Ko e lao ‘oku ou mo’uí ‘akí, ke faka-papau’i ‘oku faka’aonga’i ma’u pē hoku taimi ‘ataá ke tokoni ke u ngā-ue’i ke kakato ha me’a.

Kimi A., ta’u 19, ‘Alasikā, USA

Hoko Ko e Tokotaha ‘Okú Ke Faka’amu ki Aí

‘Oku ‘i ai ha kupu’i lea ‘i hoku loto falé ‘a ia ‘oku pehē, “Fehu’i pē

kiate koe pe ko e me’a ‘okú ke fai ‘i he ‘aho ní ‘okú ne ‘ave koe ke ke ofi ange ki he feitu’u ‘okú ke fie ‘i ai ‘a pongipongí.” Fakakaukau ki he fa’ahinga tokotaha ‘okú ke fie hoko ki aí mo ha’o ngaahi taumu’á. Fili ke fai ‘a e ngaahi me’a te ne tokoni’i koe ke ke a’usia ho’o ngaahi taumu’á. Fai e ngaahi me’a te ne tuku ke ke ma’u ai e Laumālié pea mo fenāpasi mo e ngaahi tu’unga mo’uí ‘i he *Ki Hono Fakamālohia* ‘o e *To’u Tupú*.

‘Eimi P., ta’u 16, Kenitaki, USA

Hiva'i pe Fanongo ki he Ngaahi Himí

Ko e 'ekitiviti 'oku ou manako ke fai 'i hoku taimi 'ataá ko e hiva'i 'o e ngaahi himí. Na'á ku fokotu'u ia ko ha'aku taumu'a ke ako ma'uloto ki he lahi taha 'e lavá 'a e ngaahi himi 'a e Siasí. 'Oku ou fa'a download ha ni'ihí e ngaahi himi 'oku ou fie akó, koe'uhí ke u lava 'o fanongo ki ai 'i ha fa'ahinga taimi pē 'oku ou 'atā ai.

Sasitisi O., ta'u 16, 'Oulu, Naisilia

Ako e Tohi 'a Molomoná

'Oku ou 'ai hoku taimi 'ataá ke 'uhingamālie mo mahu-'inga ange 'aki 'eku ako e Tohi 'a Molomoná. Ko e makatu'u-loto ia 'o 'etau tui fakalotú pea, hangē ko e lea 'a Siosefa Sāmitá, "e ofi ange ha tangata ki he 'Otuá 'i ha'ane tauhi ki hono ngaahi akonakí, 'i ha toe tohi kehe" (talateu ki he Tohi 'a Molomoná).

Lini T., ta'u 18, 'Akalā, Kana

Fokotu'u ha Ngaahi Taumu'a

'Oku fie ma'u ke ke tomu'a fakakaukau ki he tokotaha 'okú ke fie a'usia 'i ha ngaahi ta'u si'i. Pea ke toki fili leva 'a e me'a 'oku totonu ke ke fai he taimi ni 'i ho taimi 'ataá ke a'usia e taumu'a ko iá. 'I he faka'osinga 'o e 'aho takitaha, 'oku ou fakakaukau ki he'eku ngaahi taumu'á mo fa'u ha taimi-tēpile 'o e me'a te u fai he 'aho hono hokó 'i hoku taimi 'ataá.

'Eletā 'Akositineli, ta'u 20, Misiona Silei Sanitiako Hihifó

Ako e Tokäteliné

Ko ha founga lelei 'e taha ke faka'aonga 'i ho taimi 'ataá ke ako e tokäteline 'a e 'Eiki. Ko ha fakakaukau ta'engata 'eni, 'e 'aonga lahi ange kiate koe, 'a hono lau e folofolá, ngaahi fakamatala he makasini 'a e Siasí, mo e ngaahi nāunau kehe 'oku langaki mo'uí, 'i hano fai e ngaahi 'ekitiviti kehe.

Soasi C., ta'u 13, Tenesí, USA

'Oku fakataumu'a 'a e ngaahi talí ko ha tokoni mo ha fakakaukau, ka 'oku 'ikai ko hano fakaha'i 'o ha tokäteline 'o e Siasí.

Ko e hā e 'aonga 'o 'etau tau'atāina ke filí kapau 'oku 'afio'i 'e he 'Otuá e fili kotoa pē te tau fai?

Kuo lauisenituli e fifili e kakai ki he fehu'i ko 'eni. Ko e founga 'o 'etau tali iá 'oku makatu'unga 'i ha ongo tefito'i mo'oni 'e ua kuo fakahā mai:

'Oku tokaima'ananga 'e he 'Otuá e me'a kotoa. 'Oku 'ikai ha'isia e vakai 'a e 'Otuá ia ki he taimi (vakai, T&F 38:2). 'Ikai ngata ai, na'á Ne ma'u ha a'usia ta'efakangatanga mo kitautolu kimu'a pea tau toki omi ki he māmaní, pea 'okú Ne 'afio'i lelei ange ai 'etau ngaahi fakahehemá mo hotau 'ulungaangá takitaha 'o laka ange 'iate kitautolu.

'Oku tau ma'u 'a e tau'atāina ke filí. Ko ha kakai 'atamai poto kitautolu, ko e fānau 'a e 'Otuá, 'oku 'ofa 'iate kitautolu pea kuó ne fokotu'u ha palani 'okú ne

faka'atā ai ke tau hoko 'o hangē ko lá—kapau te tau fili ke talangofua kiate la (vakai, T&F 93:27-32; 'Ēpalahame 3:21-25). 'Oku 'uhinga 'a e tau'atāina ke filí ko 'etau lava 'o ngāue 'iate kitautolu pē kae 'ikai ke fakakouna'i (vakai, 2 Nifai 2:14, 16, 27).

Ko e maheni ko ia 'a e 'Otuá mo hotau 'ulungāngá pea mo 'Ene tomu'a 'ilo'i 'etau ngaahi fili 'oku 'ikai ke ne fakatupu ai ke tau fai 'a e ngaahi fili ko iá. Koe'uhí 'okú Ne 'afio'i kitautolu pea koe'uhí ko 'etau ma'u 'a e tau'atāina ke filí, 'okú Ne fakaafe'i ai mo fakakolekole kitautolu—kae 'ikai fakamālohi'i kitautolu—ke tau fai lelei mo tui kia Sīsū Kalaisi (vakai, Molonai 7:16-17).

Ko e Hā Ho'o Fakakaukau?

"Te u lava fēfē ke feohi lelei ange?"

'Omai ho'o talí, pea kapau te ke loto ki ai, 'omi mo ha la'i tā 'ata lelei kimu'a he 'aho 15 'o Siulai, 2018, ki he liahona.lds.org (lomi'i 'a e "Submit an Article or Feedback").

'E lava ke 'ētita'i 'a e ngaahi talí koe'uhí ke lōloa fe'unga pe mahino.

**'OKU
fie ma 'u
KOĀ 'E HE 'EIKÍ
KE FOLOFOLA
ATU KIATE
KOE?
'IO!**

PALESITENI RUSSELL M. NELSON
MEI HE "FAKAHĀ MA'Ā E SIASÍ, FAKAHĀ KI HE'ETAU MO'UÍ,"
KONIFELENISI LAHÍ 'EPELELI 2018

Ngaahi Founga 'e Ono Ke Manatu Ma'u Pē ki he Fakamo'uí

Fai 'e 'Eletā Gerrit W. Gong

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Oku tau fuakava 'i he 'etau ma'u e sākalamēniti he uike takitaha, ke manatu ma'u ai pē ki he Fakamo'uí. 'Oku tau ma'u ha ngaahi potufofolola 'e meimei 400 tupu nai kau ki he fo'i lea ko e *manatu*, pea ko ha ngaahi founga 'eni 'e ono 'e lava ke tau manatu ma'u ai pē kiate Ia.

'Uluakí, 'e lava ke tau manatu ma'u pē kiate Ia 'i he 'etau loto falala ki He'ene ngaahi fuakavá, tala'ofá mo e fakapapaú.

Uá, 'e lava ke tau manatu ma'u ai pē kiate Ia 'i he 'etau fakahaa'i 'i he loto hounga'ia 'a Hono to'ukupú 'i he 'etau mo'uí.

Tolú, te tau lava 'o manatu ma'u ai pē kiate Ia 'i he 'etau falala ki he fakapapau mai 'a e 'Eikí, "Ko ia ia kuó ne fakatomala mei he'ene ngaahi angahalá, oku fakamolemole'i ia, pea ko au ko e 'Eikí, 'oku 'ikai te u toe manatu ki ai" (T&F 58:42).

Faá, 'okú Ne fakaafe'i kitautolu ke tau manatu 'okú Ne talitali lelei ma'u pē kitautolu ki 'api.

Nimá, te tau lava 'o manatu ma'u pē kiate Ia 'i he Sāpaté 'i he sākalamēniti. 'I he faka'osinga ko ia 'Ene ngāue fakamatelié pea mo e kamata'anga 'Ene ngāue 'i He'ene toetu'ú—fakatou'osi—na'e hanga 'e he 'etau

Fakamo'uí 'o to'o 'a e maá mo e vaí 'o kole ke tau manatua 'a Hono sinó mo e ta'ata'á.

'I he ouau ko ia 'o e sākalamēniti, 'oku tau fakamo'oni'i ki he 'Otua ko e Tamaí 'oku tau loto fiemālie ke to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o Hono 'Aló pea manatu ma'u ai pē kiate Ia mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú, 'a ia kuó Ne tuku kiate kitautolú, ke 'iate kitautolu ma'u ai pē Hono Laumālié (vakai, Molonai 4:3; 5:2; T&F 20:77, 79).

Faka'osi, ko hono onó, 'oku fakaafe'i kitautolu 'e hotau Fakamo'uí ke tau manatu ma'u ai pē kiate Ia 'o hangē ko 'Ene manatu ma'u pē kiate kitautolú.

'Oku folofola hotau Fakamo'uí: "Io, te nau fa'a fakangalo'i, ka 'e 'ikai te u fakangalo'i koe.

"Vakai, kuó u tohi tongi koe 'i hoku 'aofi nimá" (Īsaia 49:15–16; vakai foki, 1 Nīfai 21:15–16).

'Okú Ne fakamo'oni: "Ko au ia 'a ia na'e hiki haké. Ko Sīsū au 'a ia na'e kalusefái. Ko au ko e 'Alo 'o e 'Otua" (T&F 45:52).

'Oku ou fakamo'oni mo lotua te tau manatu ma'u ai pē kiate Ia—'i he taimi kotoa pē, me'a kotoa pē, mo e feitu'u kotoa pē te tau 'i ai (vakai, Mōsaia 18:9). ■

Mei ha lea 'i he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2016.

Fā'ele'i 'i Redwood City, Kalefōnia.

Na'e hikinima'i ki he Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he 'aho 31 Mā'sasi 2018.

'Oku 'i ai 'ene fānau 'e toko 4 mo e makapuna 'e toko 3.

Hili 'a e fakalotolahi ha faiako, na'á ne 'ahi'ahi feinga leva ki ha **timi 'akapulu** 'a e akó pea naá ne sai'ia ail!

Na'e mali pea mo Sūsana Linisī 'i he **Temipale Sōlekí** 'i Sānuali 1980.

Na'e ngāue ko e tokoni ki he State Department 'a 'Amelika 'i Uasingatoni, D.C, 'i he 1986.

Na'e ngāue fakafaipekau 'i he Misiona Taiwan Taipei.

Te u Lava Ma'u Pē ke Lotu

Ngaahi Fehu'i he Lotu

Faka'ilonga'i e ngaahi tali kotoa pē 'okú ke tui ki aí. Tānaki atu ha'o ngaahi fakakaukau pē 'a'au. Peá ke toki vahevahe mo ha tokotaha kehe 'a e me'a 'okú ke 'ilo'i fekau'aki mo e lotu.

1. Ko e hā 'oku finangalo ai e Tamai Hēvaní ke ke lotú?

- Koe'uhi he ko 'Ene fānau au, mo Ne finangalo ke fanongo kiate au
- Koe'uhi he 'okú Ne fie tokoni'i au

2. Ko e fē taimi 'okú ke lotu aí?

- 'I he po'uli mo e pongipongi kotoa pē
- 'I he taimi 'oku ou ilifia aí
- 'I he taimi 'oku fie ma'u ai ke u fai ha filí

3. Ko e fē 'a e feitu'u 'okú ke lotu aí?

- 'I hoku lokí
- 'I tu'a 'i he lalo fetu'ú

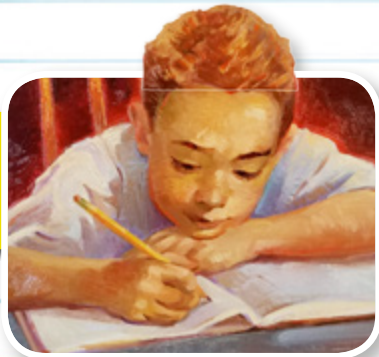
4. Ko e hā 'okú ke lotuá?

- Ko ha'aku palopalema
- Ko e me'a na'e hoko he lolotonga e 'ahó

5. 'Okú ke fanongo fēfē ki he ngaahi tali 'a e Tamai Hēvaní?

- 'I he taimi 'oku ou lau ai e folofolá
- 'I he taimi 'oku ou ongo'i nonga aí

KO 'EKU TOHINOA HE LOTU

- Hiki 'a e me'a 'okú ke hoha'a pe fie ma'u tokoni aí.
- Fakataufolofola ki he Tamai Hēvaní fekau'aki mo ia 'i ha lotu.
- Hili hōo lotú, fanongo fakalongolongo ki he Laumālie Mā'oni'oni.
- Lolotonga e uiké, vakai mo fakafanongo ki ha ngaahi tali.
- Hiki e ngaahi tali 'okú ke ma'ú.

Kaati FAKAMANATU ke Lotu

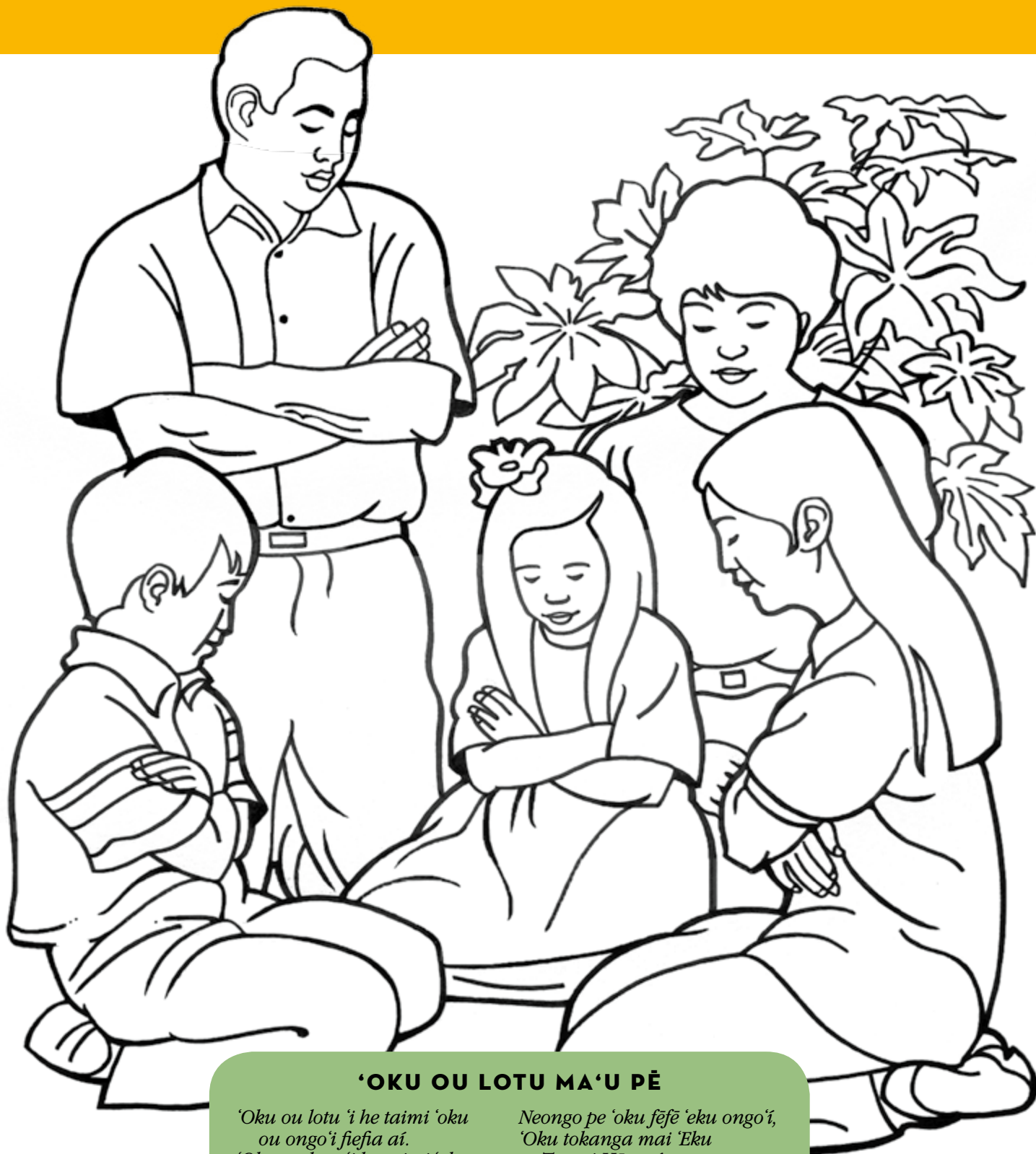
“Ko e 'uluaki, me'a konga loto, pea mo e me'a fakamuimui taha ke fa'i ke lotu.”
—Palesiteni Heneli B. 'Aealingi
.....

Kaati FAKAMANATU ke Lotu

“Te tau lava 'o 'ilo'i 'a e 'Eiki kiate la mo falala 'i he lotú.”
—Sisitā Poni H. Kōtoni
.....

“Lotu, ‘okū Ne ‘i ai, Lea, ‘oku fanongo mai.
 ‘Ene fānau koe. ‘Ātakai ‘aki koe ‘Ene ‘ofā”
 (Tohi Hiva ‘a e Fānau, 6–7).

‘OKU OU LOTU MA‘U PĒ

‘Oku ou lotu ‘i he taimi ‘oku
 ou ongo ‘i fefia aī.
 ‘Oku ou lotu ‘i he taimi ‘oku
 ou ongo ‘i mamahi aī.
 ‘Oku ou lotu ‘i he taimi ‘oku
 ou ongo ‘i ilifia aī.
 Pea mo e taimi ‘oku ou
 fu‘u ‘ita aī.

Neongo pe ‘oku fēfē ‘eku ongo ‘i,
 ‘Oku tokanga mai ‘Eku
 Tamai Hēvani.
 Ko ia ‘o ka kovi pe lelei
 hoku ‘ahó,
 ‘Oku ou fai ma‘u pē ‘eku lotú.

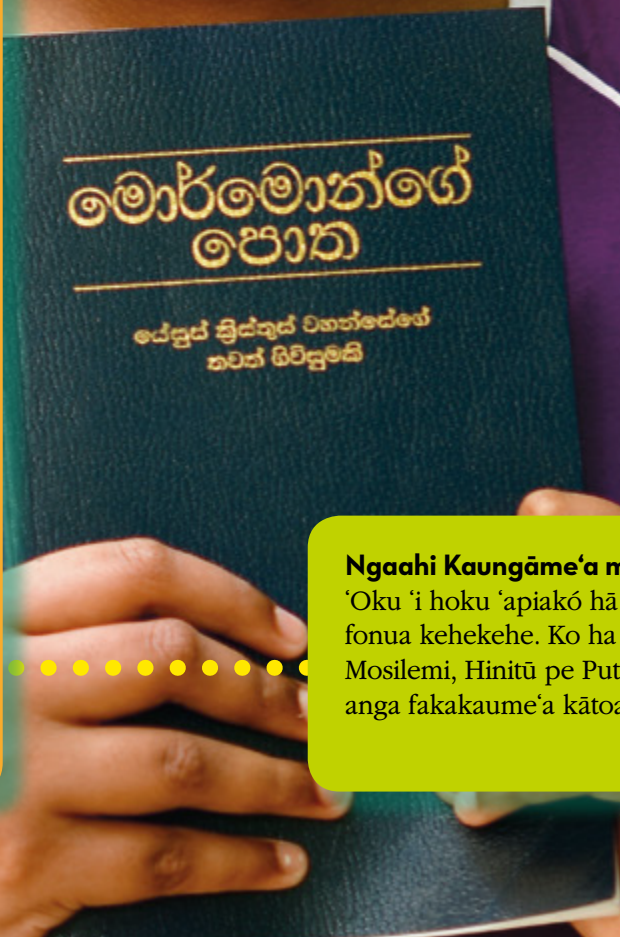
Fai ‘e Teresa Weaver

Mālō e lelei!
**Ko hoku
hingoá ko
Setefano!**

'Oku ou feinga ke fakaulo atu
'eku māmá 'aki hono vahevahe
'eku fakamo'oni.

Ko ha Motu Faka'ofu'ofa
'Oku ou nofo 'i Suli Langikā.
Ko ha motu faka'ofu'ofa 'oku
ofi ki he faka-Tonga 'o 'Ini-
tiá. 'Oku 'i ai hamau vaotātā
fakatalopiki, tahi lanu pulū,
pea mo ha ngaahi fale faka-
kuongamu'a kuo maumau.
'Oku ou 'ofa 'i hoku fonuá!

Ngaahi Kaungāme'a mei he Feitu'u Kotoa Pē
'Oku 'i hoku 'apiakó hā fānau mei ha ngaahi
fonua kehekehe. Ko ha ni'ihī ko e kau Kalisitiane,
Mosilemi, Hinitū pe Puta. 'Oku mau angalelei mo
anga fakakaume'a kātoa.

Ko Ha Fakamo'oni Ngingila

1 . Ko ha Fakaafe Fakailifa
 Na'e fakahoko ai ha fakataha makehe 'a e fānau ako Kalisitiané, 'i ha 'aho 'e taha. Na'e fakaafe'i kimautolu ke mau vahevahe 'emau ngaahi fakamo'oni. Ne lōngonoa e lokí. Na'e 'ikai ha taha ia 'e 'alu hake ki he funga siteisí. Ne fu'u ilifa e taha kotoa! 'Oku ou mātu'aki mā, pea ne u ongo'i pehē pē foki.

2. "Alu, 'Alu"
 Pea neu ongo'i ha māfana 'okú ne kāpui au, mo ongo'i hono talamai 'e he Laumālie Mā'oni'oni, "Alu, 'alu." Na'á ku fai ha ki'i lotu nounou 'i hoku lotó. Ne u lue tailiili lahi pē ki he siteisí.

3. Ko e Vahevahe 'o 'Eku Fakamo'oni
 Na'á ku fakahā ki hoku kaungāakó 'oku 'ofa 'a e Tamai Hēvaní 'iate kitautolu mo finangalo ke tau fetu'utakima'u pē mo Ia. Na'á ku vahevahe 'eku ngaahi a'usia fekau'aki mo e lotú. Ne u fakahā ange 'oku ou 'ilo'i 'oku fanongo ma'u pē 'a e Tamai Hēvaní kiate au mo fie tokoni mai. Na'á ku fiefia 'i he'eku loto-to'a ke vahevahe 'eku fakamo'oni. Ne u ongo'i 'o hangē ha maama ngingila 'i ha loki lōngonoá.

4. 'Alu 'o Fakahoko Ia
 Ko e talanoa fakafolofola 'oku ou manako ai 'i he Tohi 'a Molomoná, ko e talanoa ko ia 'oku pehē ai 'e Nifai te ne 'alu 'o fai 'a e me'a 'oku fekau 'e he 'Eikí. 'Oku ou fakamu te u loto-to'a ma'u pē ke fai e me'a 'oku finangalo 'e he Tamai Hēvaní ke u faí.

'OMAI HA FO'I FETU'U!

Na'e kole mai 'e Sisū ke "tuku ke ulo pehē ho'omou māmá 'i he 'ao 'o e kakai" (Mātiu 5:16). 'E founa fēfē ha'o 'ai ke ulo atu ho'o māmá? 'I meili mai ha la'itā ho'o fo'i fetu'ú fakataha mo ho'o fakamatalá, taá, pea mo e tohi fakangofua 'a e mātu'á ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e Palōmesi ke TUKU-E-KEÉ

Fai 'e Myrna Hoyt

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

“Na'a nau 'ave 'enau ngaahi heletaá, mo e ngaahi mahafu tau kotoa . . . , 'o nau tanu ia 'o loloto 'i he kelekelé” (Alamā 24:17).

Ko ha 'aho faka'ofa'ofa mo'oni 'eni. Na'e ha'u e kāinga 'o Timí, 'a Matí. Pea te ne nofo 'i ha uike kakato 'e taha! Na'e 'ikai ke ne fa'a tatali ke faka'ali'ali ki ai 'ene ngaahi me'ava'ingá mo na va'inga fakataha.

'I he ha'u ko ia 'a Matí, na'e kamata leva ha ngaahi me'a mālie. Na'á na va'inga mo e fanga ki'i tainasoá mo fakamuna ko ha ongo kaiha'a kinua 'i tahi, 'i he ongo 'uluaki 'ahó. Na'e fakalata 'aupito. Ka 'i he 'aho hono tolú, na'e 'ikai ke fu'u lelei. Na'e 'ikai ke lava 'a Timi mo Matí 'o felotoi 'i ha me'a.

“Ta hū ki tu'a 'o fulihi 'a e fale 'akaú ko ha vaka vavā!” Ko e lea ange ia 'a Timí.

“Oku 'ikai ke u fie fai ia 'e au. Ta nofo pē 'i fale 'o tā fakatāta,” ko e lea ange ia 'a Matí.

“Oku ta'eoli 'a loto ia!”

“Ikai, 'oku 'ikai! 'Okú ta fai ma'u pē 'a e ngaahi va'inga 'okú ke fie va'inga aí. Ko e hā 'okú ke fili ma'u ai pē 'a e me'a ke ta faí?”

Na'e hoko atu pē 'a e fakafekiki 'a Timi mo Matí. Na'e 'ikai ke na toe fiefia. Na'e 'ikai ke sai'ia 'a Timi he ongo na'á ne ma'u 'i he taimi na'á na kē aí. Na'á ne fakakau-kau leva ki ha me'a.

Pehē ange 'a Timi, “E Matí, 'ai ke ta hangē ko e kau 'Anitai-Nifai-Lihaí.”

“A hai?”

“Kau 'Anitai-Nifai-Lihaí. Ko e kakai kinautolu 'i he Tohi 'a Molomoná 'a ia na'a nau tanu 'enau ngaahi

heletaá. Ne lahi 'enau taú, pea ná'a nau ongo'i halaia, ko ia ne nau fakatomala leva. Ná'a nau palōmesi ki he Tamai Hēvaní he 'ikai te nau toe tau. Hili ia pea nau tanu 'enau ngaahi mahafu taú 'i he kekelelé ke fakahaa'i ná'a nau fie tauhi 'enau palōmesi."

Fakafokifā pē kuo há'u ha fakakaukau kia Timi. "Ta fá'u ha ngaahi heletā loi pea tanu ia mo palōmesi he 'ikai ke ta kē."

Pehē ange 'a Mati, "Sai ia."

Ná'e 'omi leva 'e Timi mo Mati ha ngaahi me'a va'inga langa pelesitiki mei he loki 'o Timí pea fá'u ha ngaahi

heletā kehekehe. Ko e níihi ne lōloa. Ko e níihi ne nounou. Pea ko e níihi ná'e lanu kehekehe. 'I he taimi ná'á na 'osi aí, ná'e 'ave leva 'e Timi mo Mati 'ena ngaahi mahafu taú ki he holoholo'anga lahi 'i he hū'angá.

Ná'e talaange 'e Timi, "Ta pehē pē ko e fu'u luó 'a e holoholo'angá.

Ná'á na tangutu leva 'i he ve'e holoholo'angá. Pea na tuku takitaha 'ena ngaahi heletaá ki he holoholo'angá 'o fakangalingali 'okú na tanu kinautolu.

Pehē ange 'a Timi, "Oku ou palōmesi he 'ikai te u toe tau," mo li hifo 'ene me'ava'inga heletā faka'osí ki he fokotu'ungá.

Pehē ange 'a Mati, "Mo au pē." "Ta ō leva he taimí ni 'o va'inga! Ko e há 'okú ke fie fai?"

Ná'e pehē 'e Timi mo e malimalí, "Ta tā fakatātā" Malimali ange 'a Mati. "Hili ia peá ta ō 'o va'inga 'i he vaka vavā 'i tu'á."

Ná'e tauhi 'e Timi mo Mati 'ena palōmesi 'i he toenga 'o e uiké. Pea ná'á na fiefia ange ke va'inga fakataha hili e tuku 'ena keé. ■

'Oku nofo e tokotaha ná'á ne fai e talanoá 'i 'Iutā, USA.

Ko Kuleisi Valamí ko ha ki'i ta'ahine ta'u hiva ia 'i Hōlani 'i he 1940 he lolotonga e Tau Lahi Hono II. Kuo toki kamata 'ohofi 'e he Nasi Siamané 'a Hōlani.

PĀ! PĀ!

Ko e tolú hengihengi eni, pea na'e lolotonga pomu 'a e koló. 'I ha miniti 'e taha ne mohe 'a Kuleisi 'i hono mohengá, pea ko e miniti hokó, kuo talaange 'e he Tangata'eikí ki he taha kotoa ke nau toitoi. Na'e faka-'efihi 'a Kuleisi 'i he lalo tēpilé mo 'ene tamaí, fa'éé, pea mo hono ongo tuonga'ane sí'si'í, 'a Hiiipa mo 'Alavini. Na'e lava ke fanongo ki he ha'uha'ulu

'a e pomu mo e momo e sio'ata 'i tu'á. Na'e le'ó lahi 'aupito!

“Ko e hā e me'a 'e hoko kiate kitautolú?” Ko e fehu'i ia 'a Kuleisi ki he Tangata'eikí.

Ne amohi pē 'e he Tangata'eikí hono 'ulú. Mo pehē ange, “Oku 'ikai ke u 'ilo'i.” “Ka tau fai mu'a ha lotu.”

Ne fepiki'aki e fāmili Valamí.

Pea lotu e Tangata'eikí 'o pehē, “Tamai Hēvani, kātaki 'o malu'i homau fāmili.”

Hili ha ki'i taimi, kuo lōngonoa hifo. Na'e 'ikai toe pā ha pomu. Ne nau malu!

*Na'e pehē 'e he Fine'eikí,
“Ko e hā pē ha me'a 'e hoko,
'e tokanga'i 'e he 'Otua
hotau fāmili.”*

Ko ha Le'ó 'o e Nongá

Fai 'e Megan Armknecht
Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

Na'e puke 'e he Fine'eikí 'a e nima 'o Kuleisí mo mali-mali ki ai. "Manatu'i e taimi ne tau sila ai he tempale?"

Kamokamo pē 'a Kuleisi. 'I he taimi ne nau hiki ai mei 'Initonēsia ki Hōlaní, ne nau lava ke hifo 'i 'Iutā 'o sila 'i he Tempale Sōlekí.

Na'e pehē 'e he Fine'eikí, "Ko e hā pē me'a 'e hoko, 'e tokanga'i 'e he 'Otuá hotau fāmīlī."

'I he 'aho hono hokó, ne fanongo 'a Kuleisi ki he me'a fakaongo filí 'i he taimi na'á ne 'i tu'a ai he falekoloa 'o e koló. Na'e sio ki 'olunga 'o ne fakatokanga'i ha ngaahi vakapuna, 'oku ngangana hifo ha fanga kī'i me'a 'ulí'ulí mei ai. Na'e tu'u ai 'o mo'u sioa kae fakamanga pē hono ngutu.

Na'e kamata kaila atu ha tangata ki ai. "Lele! Ko e ngaahi pomu 'ena!"

Ne lele vave 'a Kuleisi ki 'api, kuo tā vave hono mafú 'i he faifai peá ne hū ki loto he matapā 'i mu'á.

'Osi ha ngaahi 'aho si'i mei ai, kuo kapa 'e he kau Nasí—'a ia ko e kau taki fakapule'anga ia 'o Siamané—'a Hōlani. Na'a nau 'ave pōpula he taimi 'e ni'ihī 'a e kakai na'e 'ōfisa fakakautau. Koe'uhī na'e 'osi 'ofisa fakakautau e Tangata'eikí ko ha 'ōfisa 'i he va'a fakakautau 'a Hōlaní, na'e siofi fakalelei ia 'e he kau 'ōfisa Nasí.

Na'e fakakaukau 'e Kuleisi, "Ka he 'ikai hoko ia ki he'eku Tangata'eikí." "Ko e kāingalotu kimautilu 'o e Siasí, pea 'oku kau 'a e Tangata'eikí 'i he kau palesitenisí fakamisioná. 'E malu'i ia 'e he 'Otuá."

Hili e laku pomú, na'e pau ke mavahe leva e fāmīlī Valamí mei honau koló. 'I he 'aho 'e taha 'i hono 'apiako fo'ou, na'e fanongo 'a Kuleisi ki he fefanafanahi 'a e fānau ako kehé.

"Na'e 'i ai ha kakai 'e ni'ihī na'e puke pōpula he 'ahó ni!"

"Te nau toe foki mai nai?"

Na'e ilifia 'a Kuleisi. 'Oku sai pē nai 'a e Tangata'eikí? Na'á ne lele leva ki 'api he vave tahá. 'I he'ene hū atu he matapaá, na'á ne fakatokanga'i e Fine'eikí 'i he holó.

"'Oku mo'oni?" Ko e fehu'i ia 'a Kuleisi. "Kuo 'ave e Tangata'eikí?"

Na'e 'ikai ke lea e Fine'eikí, ka na'e 'ilo'i 'e Kuleisi 'i he mata mamahi 'a e Fine'eikí kuo puke 'o 'ave 'a e Tangata'eikí. Na'á ne hoko ko ha tangata pōpula 'o e taú. Falala atu 'a Kuleisi ki he holisí. Na'á ne fu'u ilifia ke tangi.

Na'e fakakaukau leva, "Ko e hā leva e me'a te tau fai he taimi nī?"

'I he momeniti ko iá, na'e ongona 'e Kuleisi ha le'o pehē mai, "Te ke toe sio ki ho'o tamai." Na'e nonga 'a e le'o mo mahino. Na'e 'ilo'i 'e Kuleisi ko e le'o ia 'o e Lau-mālie Mā'oni'oní. Na'á ne 'ai ke ne kī'i ongo'i lelei ange.

Na'e 'ikai ke ne 'ilo pau e me'a 'e hokó, ka na'á ne 'ilo'i 'e tokanga'i 'e he Tamai Hēvaní ia mo hono fāmīlī.

Ke toki hoko atu . . . ■

'Oku nofo e taha na'á ne fa'ū 'i Niu Sēisī, USA.

“'Oku ou 'ilo 'oku mo'ui 'a Sīsū Kalaisi; 'oku ou 'ofa 'iate Ia pea 'oku ou 'ilo 'aki hoku lotó kotoa 'okú Ne 'ofeina kitautolu takitaha.”

Fai 'e 'Eletā Ronald A. Rasband

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

“Ko e Tu'u Fakataha mo e Kau Taki 'o e Siasi,” Liahona, Mē 2016, 49.

Fai 'e 'Eletā
Jörg Klebingat

'O e Kau
Fitungofulú

Soká mo e 'Aho Sāpaté

‘O ku hoko ‘a e soká ko e sipoti manakoa taha ia ‘i Siamane. Na’e lēsisita au ‘e he’eku tangata’eikí ki ha kalapu soka ‘i he taimi na’á ku ta’u nima aí. Ne mau ako va’inga tu’o tolu pe tu’o fā he uike. Ko e lahi taha ‘o e ngaahi va’ingá na’e fakahoko ia ‘i he ‘aho Tokonakí pe ‘aho Sāpaté. Ko e taimi na’e ‘ikai ke u va’inga soka ai ma’á e timi ‘a e kalapú, na’á ku va’inga soka mo hoku ngaahi kaungāme’á. ‘Oku mau va’inga soka he meimei ‘aho kotoa pē kae ‘oua kuo taaitō ‘a e la’áa.

‘I he’eku ta’u 15, ne u kamata va’inga ‘i ha timi ‘i ha kolo lahiange. Na’e fakaa’u ke toe fakamātoato ange ‘a e soká. Ne lahi ange ‘emau toutou ako va’ingá. Na’a mau fononga ki ha ngaahi feitu’u lahi ange. Na’e lahi ange mo e ngaahi timi ne mau va’inga mo iá. Ne hoko ‘a e soká ko ‘eku mo’ui.

Pea, ‘i he mei hoko hoku ta’u 18, na’á ku ‘i ha koni-seti. Ne u sio ai ‘i ha tamasi’i ‘okú ma meimei ta’u tatau. Na’e ‘asi makehe. Na’e ‘ikai ke ne inu kava mālohi, ifi tapaka, pe kapekape. Na’á ku fie ‘ilo’i hono ‘uhingá. Ne u ‘ilo’i ko ha mēmipa ia ‘o e Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau

Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. Na’e ‘ai ‘e he’ene tā sīpingá ke u toe fie ‘ilo lahi ange. Na’á ku kau kimui ange ki he Siasi.

Na’á ku ako e me’a ‘e ua hili hoku papitaisó. ‘Ulu-akí, ‘oku ‘ikai totonu ke u soka ‘i he ‘aho Sāpaté. ‘Oku totonu ke u ‘alu ki he lotú. Ko hono uá, na’e finangalo e Tamai Hēvaní ke u ‘alu ‘o ngāue fakafaifekau. Ka ko ha tangata soka lelei au. Ne ‘i ai haku kaungāme’a ne ma va’inga soka ‘i he’ema tupu haké. Ne ma takitaha ma’u ha faingamālie ke va’inga ‘i ha timi palofesinale. Na’e tali ‘e hoku kaungāme’á ‘a e faingamālié. Na’á ku fili au ke tuku e soká ka u ‘alu ‘o ngāue fakafaifekau. Na’e ‘ikai ko ha fili faingata’a he na’á ku ‘ilo’i ‘oku mo’oni ‘a e Siasi.

Ka na’e faingata’a ‘eku filí ki hoku fāmilí mo e ngaahi kaungāme’á. Na’e ‘ikai mahino kiate kinautolu ‘a e me’a na’á ku fá. Ne meili mai ‘e he’eku ongo mātu’á ha konga nusipepa ‘oku hā ai ‘a e va’inga soka hoku kaungāme’á. Na’e ‘ikai faingofua ia kiate au. Ka na’e ‘ikai ke u faka-‘ise’isa ‘i he’eku ngāue fakafaifekau.

Kuo tāpuekina au ‘e he Tamai Hēvaní ‘i he ‘aho kotoa pē koe’uhi ko ‘eku fili ke u ‘alu ‘o ngāue fakafaifekau. Ku’o Ne faitāpuekina au ‘aki ha nonga. Na’á ku ongo’i ‘a e ongo lelei ko ia ‘oku ma’u ‘i he fai ‘o e fili totonú. ■

Tēvita mo Kolaiate

Fai 'e Kim Webb Reid

Ko Tēvitá ko ha ki'i
tamasi'i ia na'á ne
tauhi 'a e fanga sipí.

Ko hono ngaahi
ta'oketé ko e kau
sōtia ne nau feinga ke
malu'i honau kakaí.
'I ha 'aho 'e taha, na'e
fekau'i ai 'e he tamai
'a Tēvitá ke ne 'ave
ha me'akai ki hono
ngaahi ta'oketé.

'I he taimi na'e
a'u atu ai 'a Tēvitá,
na'á ne sio ki ha
sōtia saiāniti ko
hono hingoá ko
Kolaiate. Na'e
pehe 'e Kolaiate,
kapau 'e 'i ai ha
taha te ne lava 'o
ikuna'i ia, 'e 'osi e
taú. Ka na'e 'ikai
ke 'i ai ha taha 'e
loto to'a fe'unga
ke tau'i ia.

Na'e pehē 'e Tēvita *te ne* tau mo Kolaiate. Ne talaange 'e he tu'í kia Tēvita 'ikai. Ko Tēvitá ko ha ki'i tamasí'i ka ko Kolaiaté na'e mālohi mo kaukaua! Ka na'e 'ilo'i 'e Tēvita 'e tokoni'i ia 'e he 'Otuá. Fāifaí, pea folofola ange e tu'í, "Alu, pea 'e 'iate koe 'a e 'Eikí."

Na'e 'ikai ke tui teunga tau 'a Tēvita 'o hangē ko Kolaiaté. Na'á ne to'o ha fo'i maka 'o ai ia ki he'ene makataá. Na'a ne lisingi 'a e fo'i maká ki he fo'i la'e 'o Kolaiaté. Ne tō 'a Kolaiate! Kuo ikuna 'a Tēvita. Kuó ne fakahaofi hono kakaí.

Taimi 'e ni'ihī 'oku ou fehangahangai ai mo ha ngaahi palopalema lahi,
mo fakailifa. Ka ko e taimi 'oku ou kole tokoni ai ki he 'Otuá,
te Ne tokoni'i au ke u mālohi. ■

Mei he 1 Samuela 17.

‘E Lava Ke u Hoko ko ha Fa‘ifa‘itaki‘anga Lelei

TĀ FAKATĀAANI E ARRYL STOTT

Fai 'e Eletā Marvin J. Ashton (1915–94)

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā

FEINGA PĒ

'Oku fie ma'u e ngāué ka te ikuna 'i he pue ki he mo'ui ta'engata—ke ngāue ma'u pē, feinga, mo kātaki lelei 'i he tokoni 'a e 'Otuá.

Ko e taimi 'oku ou fakakaukau ai ki he na'ina 'i 'a e Fakamo'uí ke tau fai 'i he loto-fiefia 'a e ngaahi me'a kotoa 'oku tau ma'u 'a e mālohi ke faí [vakai, T&F 123:17] 'oku ou fakakaukau ki he tamai 'a e foha maumau koloá. Na'e loto mamahi e tamái 'i he mole pea mo e 'ulungaanga 'o hono foha talangata'á. Ka 'oku 'ikai ha fakamatala ki he'ene tangí, "Ko e fē ne u fehalaaki ai?" "Ko e hā e me'a kuó u fai ke hoko ai 'eni?" Pe, "Ne u tō nounou 'i fē?"

Kae hangē na'á ne kātekina ta'e 'i ai ha mamahi e faihala hono fohá pea talitali lelei ia 'i he 'ofa. "He ko hoku foha 'eni na'e maté, pea kuo toe mo'ui; na'e mole ia, pea kuo 'ilo'i. . . ." (Luke 15:24).

'I he taimi 'oku fakatupu loto mamahi ai ha kau mēmipa 'o e fāmilí, 'oku mātu'aki fie ma'u ke tau ako e kātakí. Ka tau ngāue 'aki 'a e 'ofá, fa'a kātaki, mo loto mahino, na'a mo e taimi 'oku 'ikai mahino ai ha fakalakalaká, 'oku 'ikai ke tau tō nounou. Kuo pau ke tau feinga pē. . . .

'Oku fie ma'u e ngāué ka te ikuna 'i he pue ki he mo'ui ta'engata—ke

ngāue ma'u pē, feinga, mo kātaki lelei 'i he tokoni 'a e 'Otuá. . . .

. . . Te tau fehangaangai kotoa pē mo e mamahi mo e ngaahi faingata'á. Mahalo te tau fetaulaki mo e loto mamahí, mamahi maté, fai angahalá, vaivaí, ngaahi fakatamakí, mahaki fakaesinó, felāngākí, mamahi faka-elotó, fakaanga ta'e totonú, ta'elatá, pe fakafisinga'í. Ko e founga 'oku tau kātaki 'i ai e ngaahi faingata'a ko 'ení 'okú ne fakapapau 'i pe te nau hoko ko ha ngaahi maka tükia'anga pe ko ha ngaahi piliki ke langa ai. Ki he loto-to'á, 'oku fakafaingamālie 'i 'e he ngaahi faingata'a ko 'ení 'a e fakalalaká mo e tupulakí. . . .

'I he taimi 'e ni'ihí 'i he'etau kei tupu haké, na'e tala mai 'e lelei pē 'a e me'a kotoa. Ka 'oku 'ikai ke pehē 'a e mo'uí. 'Oku tatau ai pē pe ko hai koe, 'e 'i ai ha'o ngaahi palopalema. Ko e me'a fakamamahí mo e loto mamahí ko e ongo me'a hū hala ia 'i he palani 'o e mo'uí. . . .

. . . 'Oku fua tautau 'a e lelei 'e he anga 'o e me'a 'oku tau fai fakafo'ituitui ki he me'a 'oku hoko he mo'uí 'oku hā ngali ta'e fakafiemālie, ta'e 'uhinga, mo foaki ta'e totonú. . . .

. . . Ko e Kalaisí 'a Sisū. Ko e taha e ngaahi faka'ilonga 'o 'ene ma'ongo'ongá, 'Ene fa'a kātakí, 'oku tu'u ia ko ha maama ma'u pē ke tau fa'ifa'itaki ki ai. Lolotonga 'Ene fononga 'i he māmaní na'á Ne kātekina lelei 'Ene faingata'a'ia mo hono fakafisinga 'i taupotu tahá. 'Oku ou fakamo'oni 'e tokoni 'i kitautolu 'e he 'Otuá ke tau kātaki 'oka tau feinga ke mo'ui 'aki 'Ene ngaahi akonakí, kolea 'Ene fakahinohinó, mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú. ■

Mei he "If Thou Endure It Well," Ensign, Nov. 1984, 20–22.

**FOHA MAUIMAU KOLOÁ
TĀ VALIVALI 'E
JUSTIN WHEATLEY**

*"Pea kuo poto ia, pea ne pehē, 'Ōku toko fiha 'ā e kau tamaioēiki totongi 'ā 'ēku tamai kuo lahi mo toe 'ēnau maá, ka 'ōku ou mate 'i he fiekaia!
"Te u tu'u hake 'ō 'alu ki heeku Tamai, pea te u pehe kiate ia, Tamai, kuo u fai angahala ki he langi, pea 'i ho 'āo;
"Pea 'ōku 'ikai te u kei 'āonga ke ui ko ho foha, ka ke tuku au ke u tatau mo ha taha 'i ho'ō kau tamaioēiki totongi.
"Pea na'e tu'u hake ia, 'ō 'alu ki he'ene tamai'" (Luke 15:17–20).*

KAKAI LALAHĪ KEI TALAVOÚ

**FOUNGA NA'E AKO AI
'A 'ĒLIKI KE FALALA
KI HE 'OTUÁ**

*Neongo e ngaahi faingata'a'ia
fakaesino 'i Kaná, 'oku lava pē 'a 'Ēliki
'o kei 'ilo'i 'a e lelei 'i hé'ene mó'ui.*

44

KAU FAIAKO 'A E TO'U TUPÚ
**FEMO'UEKINA E TO'U
TUPÚ HONO NGĀUE
'AKI 'A E TEKINOLOSIÁ**

30

KAU FAIFEKAU HE KAHA'Ú
**FAKA'AONGA'I E
NGAAHI FEHU'I KO
'ENI KE TEUTEU**

50

FĀNAÚ
**FAKAFONU HA NGAAHI
TALI KI HE NGAAHI
FEHU'I FEKAU'AKI
MO E LOTÚ**

66

SIASI 'O
SĪSŪ KALAISI
'O E KAU MĀONTONI
'I HE NGAAHI 'AHO
KIMUI NĪ

TONGAN